

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Ana Bilim Dalı

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞAMANİZM

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe ER

Sivas
Ağustos 2021

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Ana Bilim Dalı

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞAMANİZM

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe ER

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇAYIR

Sivas
Ağustos 2021

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../2021

Ayşe ER

ÖNSÖZ

Şamanizm, Türklerin ve diğer toplulukların İç ve Orta Asya'da egemen oldukları milattan önceki yıllardan günümüze kadar şaman ya da kam adı verilen din adamları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri bir inanç ve ritüeller bütünüdür.

Bugün Şamanizm'in tarihi seyrini çok eski zamanlara kadar takip etmenin mümkün olduğu tespit edilmiştir. Türklerin tarihi binlerce yıllık süren bir göçün sonucunda Asya'yı boydan boya kat etmeleriyle son bulmuş değildi. Nitekim bu göçün son duraklarından biri de Anadolu olmuştu. Anadolu'ya gelişlerinden itibaren Türkler, burada bulunan halkları hem soyo-kültürel hem de Şamanizm inanç sistemiyle etkilemiştir.

Bu çalışmada Şamanizm'in gelişimi üç bölümde incelenmiştir. Birinci, bölümünde Şamanizm ve Şaman terimlerinin tanımı, görevleri anlatılmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte Şamanizm'in geçirdiği değişim ve Anadolu'daki etkileri hakkında ön bilgi verilerek, akabinde Türk devletlerindeki örnek uygulamaların neler olduğuna değinilecektir. Son olarak üçüncü bölümde, halk kültürü üzerinde Şamanist uygulamalar çeşitli örneklerle desteklenerek anlatılacaktır.

Şamanizm'in literatürdeki karşılığı, gelişimi, Şaman ya da kamların özellikleri ve İslamiyet'ten önce Türkler üzerindeki etkileri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bugüne kadar yaşamımın her evresinde nefesime nefes olup bana hayat veren yanağımdan eksik etmediği öpücükleriyle, gökyüzüne gönderdiği dualarıyla yeryüzünde bana can veren sevgili anneciğim Naciye ER'e çok teşekkür ederim.

Yüksek lisansımın her aşamasında, sabırla beni yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇAYIR'a ve bu çalışmayı hazırlarken yararlandığım tüm eser sahiplerine çok teşekkür ederim.

Ayşe ER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
Konu Seçimi	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
Yöntem	3
I. BÖLÜM	5
1. TEZ KAPSAMINDA YARARLANILAN ŞAMANİZM ARAŞTIRMALARI 5	
1.1. Şamanizmin Tanımı ve Şamanların Özellikleri	8
1.1.1. Şamanizm Nedir?.....	8
1.1.2. Şamanizm Bir Din midir?	11
1.1.3. Şamanların Özellikleri	15
1.1.4. Şamanların Seçimi ve Eğitimleri	18
1.1.5. Şamanlık Statüsüne Giriş.....	20
1.1.6. Şamanlıkta Cinsiyet Değişirme	24
1.1.7. Kadın-Erkek Şamanlar ve Özellikleri.....	30
1.1.7.1. Şaman Anlatılarında Kadın ve Erkek Figürü.....	36
1.1.7.2. Evlenme ve Çocuk Sahibi Olma	39
1.1.7.3. Kadın-Erkek Şamanların Kıyafet ve Aksesuarları.....	41
1.1.8. Şamanlar Arasında Hiyerarşi.....	45
1.1.9. Şaman Ritüellerinde Ak ve Kara Şaman Olgusu.....	49
1.1.9.1. Ak ve Kara Şaman Renk Olgusu	53
1.1.10. Şamanların Görevleri.....	54
1.1.10.1. Sağaltım	57

1.1.10.2. Şaman Törenleri.....	60
1.1.10.3. Falcılık ve Kehanet	63
1.1.10.4. Şamanın Dua/Alkışı	65
1.1.11. Şamanların Kullandıkları Araç ve Gereçler.....	69
1.1.11.1. Şaman Giysisi	70
1.1.11.2. Şaman Davulu	73
II. BÖLÜM.....	77
2. İSLAMİYET ve ŞAMANİZM ARASINDAKİ BENZERLİKLER.....	77
2.1. İslamiyet Öncesi Şamanizm	81
2.2. Dede Korkut'ta Şamanizmle Alakalı Bazı Motifler	81
2.3 Türk Devletlerinde Şamanizm.....	83
2.4. Gök Tanrı.....	87
2.5. Güneş ve Aya Tapınma	89
2.6. Ülgen	93
2.7. Umay	95
2.8. Erlik/Erlig	96
2.9. Yayık	98
2.10. Suyla	100
2.11. Karlık.....	101
2.12. Töz-Ongon.....	101
2.13. Yer-Su Tanrıları.....	104
2.14. Ateş ve Ocak.....	106
III. BÖLÜM.....	109
3. ANADOLU'DA ŞAMANİZMİN İZLERİ	109
3.1. Neolitik Çağ'da İnanç Sistemi ve Şamanizm Bağlantıları	109
3.2. Anadolu Türk Kültüründe Şamanist Motifler	110
3.3. Gizemli Sayılar ve Renkler	112
3.4. Doğum ile İlgili İnançlar	118

3.4.1. Doğum Öncesi Ritüelleri	119
3.4.2. Doğum Esnasında Uygulanan Ritüeller	122
3.4.3. Doğum Sonrası Ritüelleri	127
3.4.4. Ad Verme ile İlgili İnançlar.....	129
3.5. Evlenme/Düğün ile İlgili İnançlar	131
3.6. Bereket Törenleri ile İlgili İnançlar	133
3.6.1 Kurban, Adak, Saçı.....	133
3.6.2. Yağmur Törenleri	134
3.7. Ölümle İlgili İnançlar	135
3.7.1. Şaman ve Ölüm.....	136
3.7.2. Mezar Yerlerinin Seçimi.....	137
3.7.3. Ölüm Sonrası Defin Merasimleri	138
3.8. Sufî Toplulukları Arasında Şamanizm'in İzleri	141
3.8.1. Evliya Menakıbnamelerinde Şamanizm İle İlgili Motifler.....	143
3.8.2. Sihir ve Büyü Yapmak.....	143
3.8.3. Hastaları Tedavi Etmek	145
3.8.4. Gaipten/Gelecektek Haber Vermek	147
3.8.5. Ruhun Bedeni Geçici Olarak Terk Etmesi (Transmigration).....	147
3.8.6. Göğe Yükselip Tanrı ile Konuşma	149
3.8.7. Tanrı'nın İnsan Şeklinde Görünmesi.....	150
3.8.8. Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak	151
3.8.9. Ateşe Hükmetmek	152
3.8.10. Kemiklerden Diriltmek.....	154
3.8.11. Kadın-Erkek Müşterek Ayinler	155
3.8.12. Tahta Kılıçla Savaşmak	156
SONUÇ.....	159
KAYNAKLAR	163
ÖZ GEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale/madde.
Bk.	: Bakınız.
ev.	: Çeviren.
Ed	: Editör
E.T.	: Erişim Tarihi.
hzl.	: Hazırlayan.
M.Ö.	: Milattan Önce.
M.S	: Milattan Sonra.
NY	: Newyork
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi.
TTK.	: Türk Tarih Kurumu.

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Ayin Yapan Şaman.....	11
Şekil 1.2 Şamanizm Gösterisi Yapan Bir Grup Şaman.	15
Şekil 1.3 Şaman Eğitmenler.....	20
Şekil 1.4 Şaman Başlığı ve Davulu İle Ateş Etrafında Gösteri Yapan Şaman.....	24
Şekil 1.5 Erkek Şamanın Saçlarını Kadın gibi Uzatması.	30
Şekil 1.6 Kadın ve Erkek Şamanlar	36
Şekil 1.7 Maya Soylusu Leydi Jaguar Shark'ın (MS. 770) Anlatıldığı Duvar Portresi.....	39
Şekil 1.8 Şaman, Çocuğu ve Aile Bireyi	41
Şekil 1.9 Şaman Başlığı.....	45
Şekil 1.10 Bireysel Yeteneğini Sergileyen Şaman	49
Şekil 1.11 Ak ve Kara Şaman Ayini	53
Şekil 1.12 Ak ve Kara Şaman Kıyafeti	54
Şekil 1.13 Şamanlık Görevlerinden Birini Gerçekleştiren Şaman Kadın	57
Şekil 1.14 Tedavi Uygulayan Bir Şaman	60
Şekil 1.15 Hitit Dönemine ait Kurban Ritüelinin Bir Tasviri	62
Şekil 1.16 Doğubeyazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi	62
Şekil 1.17 Şaman Töreni	63
Şekil 1.18 Fal Bakılmak İçin Kullanılan Kürek Kemikleri	65
Şekil 1.19 Dua Eden Şaman	69
Şekil 1.20 Şaman Kıyafetleri ve Dua Ederken Kullandıkları Aksesuarlar	72
Şekil 1.21 Şaman Davulu	75
Şekil 2.1 Dede Korkut'un Canlandırılması	83
Şekil 2.2 Sümer Silindir Mührü Üzerindeki Sümer Tanrılarına Ait Sahne	85
Şekil 2.3 Kırgız Kadın ve Erkek Şamanlar	86
Şekil 2.4 Gök Tanrı ile ilgili Sembol.....	89
Şekil 2.5 Sümerlerde Ay Tanrısı Ur'un Tasviri.....	91
Şekil 2.6 Amon RA.....	91
Şekil 2.7 Güneş, Ay, Rüzgar vb. Niteliklerin Yer Aldığı Çizim.	92
Şekil 2.8 İyilik Tanrısı Ülgen	95

Şekil 2.9 Ana Tanrıça Umay.....	96
Şekil 2.10 Erlik'in Tasviri.	98
Şekil 2.11 Moğolistan Ulusal Tarih Müzesinde Yer Alan Şaman Kostümü.	100
Şekil 2.12 Hititler Dönemine Ait Kaptta Bulunan Geyik Figürü.....	102
Şekil 2.13 Alacahöyük Horoztepe Geyik Fügürü	103
Şekil 2.14 Moğollara Ait Ongon	104
Şekil 2.15 Şamanizmdeki Yer-Su Tasviri.....	106
Şekil 2.16 Ateş Etrafında Tören Yapan Şamanlar.	108
Şekil 3.1 Bir Kilim Üzerinde Bulunan Şamanizm'e Ait Motifler.	111
Şekil 3.2 Çalama Bağlama Geleneği.....	122
Şekil 3.3 Hakkari Taş Steller	138

ÖZET

Şamanizm, ruhlar ve insanlar arasında aracılık eden Şamanlar çevresinde oluşan en eski inanç şekillerinden biridir. Evrenin gökyüzü, yeryüzü ve yer altı gibi bölümlere ayrıldığı bu inanç sisteminde her şeyin bir ruhu olduğuna inanılır. Bundan yola çıkarak olumlu veya olumsuz gerçekleşen her olayın sebebi ruhlar olarak görülür. Bu sebeple Şamanizm’de gökyüzü ve yer altı âlemlerine yolculuk edilerek buradaki ruhlarla iletişime geçmek, yeryüzündeki ruhlara saygılı olmak, onları incitmemek son derece önemlidir ve bu doğrultuda Şamanlara büyük görev düşmektedir. İslamiyet’in kabulünden önce Türk kültürü açısından önemli bir inanç olan Şamanizm, İslamiyet’in kabulü sonrasında da Türkler arasında etkisini sürdürmüştür. Aradan geçen uzun zamana rağmen Türk kültüründe izlerini hâlâ bulabildiğimiz bu inanış, böylece folklor çalışmaları açısından da değerli görülmüş ve birçok araştırmacıya bu doğrultuda zengin bir malzeme sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Şamanizm, Sivas, Din, Gelenek.

ABSTRACT

Shamanism is one of the oldest forms of belief formed around shamans who mediate between spirits and humans. In this belief system, in which the universe is divided into sections such as the sky, the earth and the underground, it is believed that everything has a spirit. Based on this, the cause of every positive or negative event is seen as spirits. For this reason, in shamanism, it is extremely important to travel to the sky and underground realms and communicate with the spirits here, to be respectful to the spirits on earth and not to hurt them, and in this direction, shamans have a great duty. Shamanism, which was an important belief in terms of Turkish culture before the adoption of Islam, continued its influence among the Turks after the adoption of Islam. This belief, whose traces we can still find in Turkish culture despite the long time that has passed, has thus been deemed valuable in terms of folklore studies and has provided many researchers with a rich material in this direction.

Key Words: Shaman, Shamanism, Sivas, Religion, Tradition.

GİRİŞ

Şamanizm, Türkler arasında yaygın kadim bir mistik inançtır. Şaman denilen mistik yapılı kişiler etrafında şekillenen bu inancın özünde, insanoğlunun her türlü kötü ruhlardan korunma ihtiyacı vardır. Başlangıçta insanların bu inanca meyletmelerinin sebebi yaşam koşullarından kaynaklanan çeşitli gereksinimlerindedir. Dünya üzerinde çok fazla coğrafi bölgenin inanç haritasında mevcut olan Şamanizm, özellikle Kuzey Asya'ya yaygındır. Bu coğrafyanın ev sahiplerinden biri olan Türklerin de yaşam tarzlarının etkilenmesi ve gelişmesinde etkin olmuştur. Türklerde Şamanizm, Şaman ya da kamlar aracılığıyla varlık gösteren bir tasavvurdur. Özellikle şamanların yönettikleri çeşitli ayinler toplum içinde etkin bir şekilde yaşamasını sağlamıştır. Şamanizm'in temel özellikleri bakımından etki alanı oldukça geniş bir coğrafyaya aksetmesi sebebiyle, çok çeşitli topluluklar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkilerin saptanmasına hizmet etmek amacıyla hareket ettiğimiz bu çalışmanın öncelikli hedefi Şamanizm'in eski Türk kültürü ve sosyal yaşamındaki yerini belirlemektir. Bunun yanı sıra Şamanizm'in İslamiyet'in kabulü ile birlikte Müslüman olan Türklerde varlığını nasıl devam ettirdiğini uyguladıkları ritüeller aracılığıyla aktarılması hedeflerden bir diğeridir.

Konu Seçimi

İnsanoğlu varoluşundan itibaren sürekli bir arayış içindedir ve tarihini kökenini kısacası geçmişini ve geleceğini merak etmektedir. Bu arayışın altında yatan önemli etkenler olarak, geleceğe köprü kurmak istemeleri ve o zamanın koşullarını öğrenmek istemeleri gösterilebilir. Bu arayışların tarihsel süreçte, çevresel etkenlere uyum sağlayarak sürekli değişim gösterdiği söylenebilir. Günümüzde teknolojik gelişmelerin insanoğluna sunduğu imkanlar dahilinde arkeolojik çalışmaların farklı boyutlarda ilerlediği görülmektedir. İnsanoğlunun bu mücadelesinin içinde dinin de ayrıca ilgi çeken bir yanı vardır. İnsanlık geçmişinin hemen her döneminde dini olguların varlığı, farklı bilim dallarını bu alanda araştırmalar yapmaya götürmüştür. Netice itibariyle insanlar yaşadıkları yerlerde, kendilerine ait veya toplumlara ait dini geleneklerini yaşatarak nesilden nesile aktarılmasını sağlamışlardır.

Türklerin İslamiyet'e geçmeden önce, Şamanizm'in uygulamalarını gerçekleştirdikleri ve Müslüman olmalarının ardından, Şamanizm'e ait inançların tamamen terk etmedikleri söylenebilir. Bu bağlamda, Şamanizm'in bazı uygulamalarının İslamiyet'e geçişle birlikte devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Türklerin İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası inançlarının incelenmesi, aralarındaki benzerliklerin tespit edilmesi araştırmanın konusunu, 'Geçmişten Günümüze Şamanizm' başlığında toplanmasına imkan sunmuştur. Araştırmanın popülerliği ve kaynak çeşitliliği gibi bir takım avantajlardan dolayı araştırma makro düzeyde ele alınmamıştır. Bu genel başlığın seçilmesi araştırmada gerek Şamanizm'e gerek İslamiyet'le benzer noktalarına ve Anadolu'da Şamanizm'e dair daha geniş bilgiler sunmaya olanak sağlamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Antropolojik bilgilerin batı dünyasına sağladığı imkanlar, ülkemizde de ilgi görmeye başlamış ve bu alana yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Avrupa'nın dünyada yaşayan diğer insan gruplarını kabullenmeyişi, bu konudaki isteksiz tutumu antropoloji alanında yavaşlamaya sebep olmuştur. Yakın tarihe kadar Avrupa literatürlerinde yer alan 'ilkel', 'barbar' veya 'vahşi' kelimelerinin kendileri dışındaki insanları tanımlamak için kullandıkları görülmektedir¹. Arkeolojik araştırmalar insanlık tarihinde farklı topluluk ve farklı inançların olduğuna dair bilgilere yer vermektedir. Bu nedenle, insanların soylarının dayandığı kökleri bilmesi, atalarının özelliklerini yakından tanıması oldukça önemlidir. Türklerin Şamanizm'de kadar dayanan inançlarının incelenmesi, Müslümanlıktan sonra yaşanan değişimlerin belirlenmesi araştırmanın en temel amaçları olarak gösterilebilir.

Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma, Arkeolojik bulguların objektif yorumlanarak atalarımızın inançlarına yönelik ayrıntılı bilgiler sunması açısından oldukça önemlidir. Çalışmayı önemli kılan bir başka husus ise literatüre katkı sağlayarak, bundan sonra yapılacak çalışmalara yol gösterici nitelikte olmasıdır.

¹ İsmet Tunç, Antropoloji ve Din, FCR Yayınları, Ankara, s.24

Yöntem

Bilimsel araştırmaların bir düzende ve sistemli olarak ilerlemesi çalışmanın güvenilirliği açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılacak yöntem problemin çözümü için izlenen düzenli yol olarak ifade edilebilir. Yöntem bölümünde verilen bilgiler araştırmanın türüne göre değişiklik göstermektedir. Araştırma modeli en genel anlamda, araştırma amacına uygun ve ekonomik bir süreçle, verilerin toplanması ve analiz edilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesi olarak ifade edilebilir.² Bu alışma, var olan durumu aynen resmetmeyi kabul eden, tarama modelinde yapılmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi olarak, ‘Türklerin İslamiyet’i seçmelerinin ardından Şamanizm’in etkileri kaybolmamıştır’. İfadesi gösterilebilir. Problem cümlesinin derinlemesine incelenmesi amacıyla, gerek dinler tarihi gerekse antropoloji alanında başucu kitaplarından kaynak taraması yapılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde bu kaynaklara dair ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Güvenilirliği tespit edilen internet siteleri ve çeşitli sözlüklerle toplanan bilgiler, ayrı başlıklar halinde çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen eserlerin gerçeği yansıttığı varsayılmıştır. Nitekim bilimsel araştırmalarda gerek zamandan gerekse maliyetten avantaj sağlamak için ortak kabul gören bir takım bilgilerin yeniden ispatlanmasına gerek olmadan doğru olduğu kabul edilebilir. Bu ölçüde araştırmanın sınırlılıkları, literatür incelemesi ve taranılan kaynaklarla sınırlandırılmıştır. Bir başka sınırı ise Türklerin İslamiyet öncesinde inandıkları düşünölen diğer dinlerle değil, yalnızca Şamanizm ve İslamiyet’le sınırlandırılmıştır.

² Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s.31

I. BÖLÜM

1. TEZ KAPSAMINDA YARARLANILAN ŞAMANİZM ARAŞTIRMALARI

Türkler tarih boyunca çeşitli dinlere inanmışlardır. Esasen sözü edilen bu dinleri kabul etmelerinin kendilerince bazı sebeplerinin olduğu söylenebilir. Öncelikle çok eski bir tarihi geçmişe sahip olmaları ve farklı coğrafyalarda irili ufaklı devletler kurmaları bu sebeplere örnek olarak verilebilir. Sonuç itibarıyla Türklerin bir çok millete karıştıkları ve etkileşim içinde oldukları söylenebilir. Konar-göçer bir yapıya sahip olmaları ve farklı coğrafyalarda hüküm sürmeleri onların en eski inancının tespitini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla Türklerin en eski dinlerinin Şamanizm olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü Şamanizm'in kökeni yakınçağdan itibaren takip edebilmektedir. Bu çağdan önce, Şamanizm'in Türk kültürü içindeki yeri hakkındaki bildiklerimiz daha çok mitolojik kaynaklardır. Bu aşamada literatür araması yaptığımızda ilk önce Orhun Abideleri, Dede Korkut Kitabı, Divan-ı Lügatit Türk ve Klasik İslam kaynakları gibi kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu tip kaynaklar İslamiyet'ten önce ve sonra Türklerin kültürü hakkında bir pencere açmaktadır.

Şamanizm'in Türkler arasındaki yayılışı ile ilgili çalışmalarıyla tanıdığımız ilk kişi Wilhelm Radloff'tur. Sibiryalı halklarıyla ilgili çalışmalar yapan Radloff, Sibiryalı'dan Seçmeler isimli eserinde Türk halkları içerisinde Şamanizm'in içeriğine dair oldukça açıklayıcı bilgiler vermiştir.

Dinler tarihi uzmanı olan M. Eliade'nin 'Şamanizm', adlı eseri Şamanizm hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler arasında, Şamanizm'in tarihi kökeni, mahiyeti, yaygınlık gösterdiği coğrafya, şamanların uyguladıkları teknikler yer almaktadır.

Türk dinleri başta olmak üzere Moğol dinleri üzerinde de çalışmaları olan Jean Paul Roux'un Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde ölüm gibi örnek eserlerinden istifade edilmiştir.

Michel Perrin'in 'Şamanizm' adlı eserinden yararlanılmıştır. Birinci bölümde ayrıca Nevill Drury'in 'Şamanizm' adlı eseri örnek çalışmalar arasında

yararlandığımız diğerk önemli eserdir. Bu iki eser de Şamanizm hakkında ansiklopedik bilgiler dışında, Şamanizm'in din olarak kabul edilip edilemeyeceğı gibi sorulara yanıtlar aranmıştır.

10. yüzyılda Türklerle ilgili bilgiler vermesi açısından Kaşkarlı Mahmut tarafından kaleme alınan 'Divanı Lügatit Türk' incelenmiş ve o yüzyılda Türklerin kullandığı bazı kelimelerin Şamanizm'le bağlantılı olması dolayısıyla çalışmamız için önemli bir kaynak olmuştur.

Ramazan Şeşen tarafından hazırlanan 'İbn Fazlan Seyahatnamesi' 11. yüzyıl için en önemli kaynaklar arasındadır. Kaynağın içeriğı bu yüzyıl içerisindeki Türk boylarının dinsel yaşamına dair bilgiler vermektedir. Yine aynı yazarın 'İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri' adlı eseri de klasik İslam tarihçileri tarafından Türk ülkeleri hakkında detaylı bilgiler vermeleri sebebiyle önemli bir kaynaktır.

Türk tarihi araştırmalarına önemli katkıları olan ve oldukça fazla çalışmaya öncülük eden Abdülkadir İnan'ın 'Tarihte ve Bugün Şamanizm' adlı eseri araştırmamızı detaylandırmamız açısından büyük katkı sağlamıştır. Franz Babinger ve Fuad Köprülü'nün 'Anadolu'da İslamiyet', Köprülü'nün 'Edebiyat Araştırmaları' gibi eserleri çalışmada yararlanılan diğerk kaynak eserlerdir.

İslamiyet öncesi dönemde Türk tarihi ile alakalı çalışmaları olan Bahaeddin Ögel'in 'Türk Mitolojisi' ve 'Türk Kültür Tarihine Giriş' adlı eserleri çalışmanın ilk bölümünde başvuru kaynaklarımız arasındadır. Bu iki eserden; şaman giysilerinde yer alan hayvan sembollerinin ne şekilde ve hangi amaçla kullanıldığı hakkında açıklayıcı bilgiler ile Türk tarihinde renklerin nasıl kullanıldığına dair verilen açıklamalardan faydalanılmıştır. Hikmet Tanyun'un 'Dinler Tarihi Araştırmaları' eserinden çalışmanın ilk bölümünde yararlanılmıştır. Dinlerin genel olarak nasıl bir içeriğe sahip oldukları anlatılmıştır.

İslamiyet öncesi Türk kültürü üzerine çalışmalarıyla tanınan Emel Esin'in Türk Kozmolojisi ve Türkistan Seyahatnamesi isimli eserlerini tezimizin birinci bölümünde kullanılmıştır. En önemli Türk tarihçileri arasında gösterilen Osman Turan'ın, 'Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi' adlı eseri İslam öncesi Türk devletlerinin dini hayatı hakkında önemli bilgiler içerir.

Muharrem Ergin'in 'Orhun Abideleri' adlı eseri yararlandığımız diğer bir eserdir. İlk yazılı Türk metinlerinden biri olan Orhun abideleri bu açıdan oldukça önemlidir. Muharrem Ergin'in, bir diğer önemli eseri olan 'Dede Korkut' Kitabı özellikle şaman ile Dede Korkut'un benzeyen yönlerini sıralamamız adına yardımcı olan bir kaynaktır. Benzer şekilde Achmel Schmide, 'Kitab-ı Dede Korkut', adlı eseri de istifade edilen diğer önemli kaynaklar arasındadır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın İslamiyet sonrası inançlar hakkında detaylı güvenilir eserler vermesi yazarın çalışmalarını azami ölçüde istifade etmemizi sağlamıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrası Şamanizm'le alakalı bazı inançlarını devam ettirmiş olması dolayısıyla Ahmet Yaşar Ocak'ın bu konuda eserleri rehber olmuştur. Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, adlı eseri bahsettiğimiz konuyla yakından ilgili bir eserdir. Yine Ahmet Yaşar Ocak'ın 'Türkler, Türkiye ve İslam', 'Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menakıbnameleri' ile Osmanlı İmparatorluğunda 'Marjinal Sufilik: Kalenderiler' eserleri çalışmanın önemli kaynakları arasında yerini almıştır.

Reşat Genç'in, 'Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil' isimli eseri de Türklerde renk olgusunu ile Şamanizm'de renkler konusunu karşılaştırmalı olarak verir.

Türkler ve Şamanizm hakkında en fazla istifade ettiğimiz diğer bir yazar da Yaşar Çoruhlu'dur. Yazarın 'Türk Mitolojisinin ABC'si' ve 'Türk Mitolojisinin Ana Hatları' adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmalar Türk mitolojisinde çokça geçen evrenin tasarımı ve modelleri ile mitolojide kullanılan yer, gök, dağ, orman, taş vs. gibi sembollerin dinle bağlantılarını ortaya koymuştur.

Ünver Günay-Harun Güngör'ün ortak çalışmaları olan 'Türk Din Tarihi' tezimizde yararlandığımız diğer eserler arasındadır. Bu eserde Türk dinin ne olduğunu ve din içerisindeki ritüeller anlatılmıştır.

Şamanizm'in halk içerisindeki boyutunu araştırırken çokça kullandığımız kaynak eserler arasında Yaşar Kalafat'ın çalışmalarının önemli bir yeri vardır. 'Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri', 'Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm', 'Türk Halk İnançları I', 'Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları' gibi eserleri en çok başvurduğumuz eserlerindendir.

Rıfat Araz'ın, 'Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği', adlı çalışması da bu konuda aydınlatıcı bilgiler vermiştir.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz kaynak eserlerin yanı sıra pek çok makale de çalışmada kullanılmıştır. Şamanizm üzerine birçok çalışması olan Abdülkadir İnan'ın 'Yakut Şamanizminde İja Kıl', 'Umay İlahesi Hakkında', 'Divan-ı Lügatit Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler', 'Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar' adlı makalelerinden faydalanılmıştır.

Rus Tarihi araştırmacılarından olan ve Şamanizm çalışmalarıyla da bilinen A. V. Anohin'in Altay 'Şamanlığına Ait Maddeler' adlı çalışması sıklıkla kullandığımız kaynaklardan biridir.

İbrahim Kafesoğlu tarafından kaleme alınan 'Eski Türk Dini' isimli makalesi, Türklerin eski inançları hakkında aydınlatıcı bilgileriyle öne çıkan bir makaledir.

Sadettin Buluç'un İslam Ansiklopedisi'nde yayınladığı Şamanizm adlı madde, Şamanizm'in tanımı ve özellikleri açısından önemli bir çalışmadır. Yaşar Çoruhlu'nun, 'Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine "Gök ve Yer" Sembolizmi Açısından Bir Bakış, Koyun, Koç, Keçi Figürlerinin Sembolizmi', 'Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi', 'Türk Sanatında Görülen Horoz ve Tavuk Figürlerinin Sembolizmi', 'Türk Sanatında Görülen Tavşan Figürlerinin Sembolizmi' gibi makalelerinden istifade edilmiştir. Ortaçağ boyunca Türk ve Moğol Şamanizm'ine dair önemli bir makale ise John Andrew Boyle'ye aittir. Çalışmamızda büyük oranda adı geçen bu yayınlardan faydalanılmıştır.

1.1. Şamanizmin Tanımı ve Şamanların Özellikleri

1.1.1. Şamanizm Nedir?

Kavram olarak Şamanizm, milattan önce Türklerin ve etrafındaki toplulukların başta Orta ve Kuzey Asya'da yaşamlarını devam ettirdikleri coğrafyada *Şaman* ya da *Kam* olarak bilinen din adamları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri bir inanç ve uygulamaların bütünüdür³. Özellikle Orta Asya ve Sibiryaya ile Güneydoğu Asya'ya özgü dinsel bir olgu⁴olan Şamanizm'in çeşitli türleri Kuzey ve Güney

3 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 15.

4 Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, s. 2.

Amerika’da, Avustralya yerlilerinde, Endonezya’da, Tibet, Japonya ve Çin’de de görülmüştür⁵. Bütün bu coğrafyalarda yaygın olarak görülen Şamanizm, çeşitli olaylara bir anlam yüklemek ve bu olaylara hâkim olabilmek amacıyla insanlar tarafından tasarlanan inançlar arasındadır⁶.

Popüler etnolojik eğilimlere göre, Şamanizm tüm toplumu ve onun kurumlarının hepsi ile alakalı sosyolojik bir olgudur. Bu olgu dinsel ve simgesel olmasının yanı sıra aynı zamanda sosyal ve ekonomik, siyasal ve estetik bir anlam da taşımaktadır. Bu perspektiften bakıldığında şaman; topluluğunun idarecisi, hastalıkları tedavi eden şifacısı ve tanrıların sözcüsüdür⁷.

Şaman ya da *kam*, Şamanizm’de ayin ve törenleri uygulayan (Şekil 1.1), ruhlar ile insanlar, Tanrılar-insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapabilme kudretine sahip kişiye denir⁸. Ayrıca bu tabir çeşitli araştırmacılar tarafından sihirbaz/büyücü, hekim⁹ kelimeleriyle bir tutulmuştur. Şaman denildiğinde ilk akla gelen sihirbaz/büyücü kelimesidir. Şaman kelimesinin kökeni Tunguzca *saman* sözcüğünden gelmektedir. Avrupalı seyyahlar tarafından Tunguzlar’dan duyulan şaman kelimesi, sonraları Sibiryalı sihirbazlara verilen genel bir ad olarak uluslararası literatüre girmiştir¹⁰. Şaman kelimesi ilk defa olarak 17. yüzyılın sonlarında Rusya elçisi olarak Çin’e giden, E. İsbrand ile yol arkadaşı olan A. Branş’ın gözlemlerini kaleme aldıkları seyahatnamede geçmektedir. Seyahatnameye göre; Tunguzlar’da şaman veya saman bir çeşit *rahip* veya *sihirbaz* olarak karşılık bulmaktadır¹¹.

Rusya’nın doğu Sibirya ile doğrudan ilişkiye girmesiyle birlikte Avrupa’da kaleme alınmış olan eserlerde görüldüğü kadarıyla, şaman kelimesinden kastın aslında Tunguz sihirbazları olduğu anlaşılmaktadır¹². Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Tunguzca’da *saman* kelimesinden gelen şamanın, benzer coğrafyalarda konuşulan dillerdeki versiyonları şöyledir: Yakutça “*ojun*”, Moğolca “*bügö ve udagan*”, Atay

5 Nevill Drury, *Şamanizm*, çev. Erkan Şimşek, s. 35.

6 Michel Perrin, *Şamanizm*, çev. Bülent Arıbaş, s. 11.

7 Perrin, *age*, s. 9–10.

8 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 72.

9 Mehmet Aydın, “Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı İle İlişkisi”, *11. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, s. 487.

10 Eliade, *age*, s. 22

11 Sadettin Buluç, “Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 310.

12 Buluç, *age*, s. 310.

dillerinde *kam-gam*, Moğolca *kami*¹³. Sahalar’da “*oyun*”, Kırgızlar ve Kazaklarda ise “*bakşı-baskı*”dır¹⁴.

Şaman kelimesinin nereden geldiğine dair çeşitli bilgiler olduğu söylenebilir. Bazı kaynaklar, kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu söylerken; diğerleri Sanskritçe olduğunu ileri sürmektedir. İlk görüşü savunanlardan Banzarov, şaman kelimesinin Mançuca’da *saman* kelimesinden geldiğini söylemektedir¹⁵. Bu görüşüne dayanak olarak da kelimenin kökü olan *samın*, gerek Moğolca, gerekse Mançuca içerisinde birkaç kelime de mevcut olduğudur. Örneğin Mançuca’da *samurambi* dövünmek, sıçramak demekken, Moğolca’da *samoromoy* da aynı anlama gelmektedir. Yine Mançuca *samdambi* oynamak anlamına karşılık gelir¹⁶. Aynı görüşü savunanlardan Nioradze, örneklerle verdiğimiz bütün bu kelimelerden, coşkun, heyecanlı, hareketli bir görevi yerine getirdiğini söyledikten sonra *şaman* veya *samanın* “*coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya bir buraya sıçrayan kişi*” manalarına geldiğini ileri sürmektedir¹⁷. İkinci bir iddianın önemli temsilcileri arasında bulunan F. Schlegel, K. Donner ve N. Pompe, şaman kelimesini “*dilenci, rahip, Budist derviş*” anlamına gelen, Sanskritçe *sramana* veya *çramana*, Pali dilinde ise *samana* olarak ifade etmişlerdir¹⁸.

Kuzey Asya kültürü içerisinde yer alan ve Budizm’in etkilerinin bulunduğunu öne süren Şikogorov ise Tunguz’lar içerisindeki şamanist etkileri Budizm tesirine yormuştur¹⁹. Sonuç olarak Mironov ile beraber şaman kelimesinin kökenini Sanskritçe’de aramıştır. Bunun dışında farklı görüşlerden olan araştırmacılara da rastlamak mümkündür. Laufer bu araştırmacılardan birisidir ve o şaman veya saman kelimesinin Budizm’den geldiğini kabul etmemektedir²⁰. Loufer Hint kaynaklarına dayanarak, Şamanizm’in Orta Asya kökenli olması dolayısıyla kültürel etkileşimle kuzey Hindistan’a kadar yayılmış olduğunu savunmaktadır. Bu durumda “şaman” kelimesi Sanskrit bir kökenle bağlantılı olduğu fikrine karşı çıkmaktadır.²¹ Ruben de benzer bir görüşü savunmuştur²². Şamanizm kelimesinin kökenini açıklamaya

13 Mircea Eliade, *age*, s. 22.

14 *Atlas Dergisi, Yakutistan (Hunların Torunları)*, S. 136, s. 68.

15 Buluç, *age*, s. 310-311.

16 Eliade, *age*, s. 22.

17 Eliade, *age*, s. 22-23.

18 Eliade, *age*, s. 23.

19 Eliade, *age*, s. 23.

20 Buluç, *age*, s. 310-311

21 Şengül Demirel, “Şamanizm ve Budizm Arasındaki Paralellikler”, *Akademik Hassasiyetler*, s. 141; W. Ruben, “Budizma’nın Menşei ve Özü”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, s. 115-116.

22 W. Ruben, *age*, s. 117.

çalışan A. Ohlmarks ise şaman kelimesinin Sanskritçe'den geldiğine dair fikirlerin artık bir değeri olmadığına işaret etmektedir. Budizm içerisinde şamanlığa dair çeşitli unsurların bulunduğunu söyler, fakat bunların iddia edildiği gibi güneyden ziyade, kuzeye ait izler taşıdığını iddia etmektedir²³.

şekil 1.1 Ayin Yapan řaman²⁴

1.1.2. şamanizm Bir Din midir?

Literatürde şamanizm'in bir din olup olmadığına dair birbirinden farklı görüşleri görmek mümkündür. 17. yüzyıldan günümüze kadar gelen ilk söylemler bu konuda fikir edinmemizi sağlamaktadır. Bu konuyu tartışma haline getirenlerin temsilcileri olarak, Sibirya'yı dolaşan Rus rahipleri ve özellikle de Sibirya'ya sürgüne gönderilen papaz Avvakum gösterilebilir.²⁵ Avvakum'a göre bütün şeytansı uygulamalar şamanizm içerisinde de yer almaktadır. Avvakum gibi bazıları da şamanizm'e önyargı ile bakıyorlar, şamanların hareketlerini coğrafi faktörlere özellikle sert iklim koşullarına dayandırarak patolojik davranışlar olarak nitelendiriyorlardı. Buna sebep olarak da Sibiryalı şamanların ayinler ya da tedaviler esnasında sergiledikleri rahatsız edici bazı davranışların bu iklim koşullarından kaynaklandığını dřnyorlardı²⁶. Özellikle Sibirya'nın kuzey halklarından olan ukiler'de gözlemledikleri bahsi geçen ruhsal bir bozukluk olan "arktık isteri" ile benzerlik gösterdiği ileri srlmřtr²⁷. "Arktık isterinin" başlıca özelliği çığlık atma, ışıktan ürkme gibi davranışlar, bölge yerlilerinin şamanların özelliklerine dair açıkladıkları belirtilerdir. Bu ifadeler, şamanları üstü kapalıda olsa, gözlemleyerek

23 Saadettin Buluç, *age*, s. 310.

24 <https://www.sabah.com.tr/yasam/2016/03/28/samanizm-nedir-samanizmin-tarihi>

25 Saadettin Buluç, *age*, s. 310.

26 Saadettin Buluç, *age*, s. 310-311.

27 Michel Perrin, *age*, s. 18.

bir yorum getirilmeye çalışılmış ve şamanların “*ilkel düşünce biçiminin*” en yetkin temsilcileri olarak görülmesini sağlamıştır. Böylelikle şamanın kişiliğini analiz etmeye çalışan ve yukarıda sıraladığımız görüşleri savunan bir dizi ruhbilimcinin yaklaşımları söz konusu edilmiştir. Bu yaklaşımları ise isteri, nevroz, epilepsi gibi bilimsel kategorilere dayandırmaktaydılar²⁸.

Dinler tarihi, Şamanizm’i 20. yüzyıla egemen olan, *yayılmacılık* ve *evrimcilik* çerçevesinde ele almıştır. Yayılımcı görüşlere göre, kültürel yenilikler bu yüzyılda az rastlanılır ve bu tarz yenilikler bir merkezden hareketle yayılırlar. Dolayısıyla onları anlamak ancak tarihsel gelişmeleri yeniden takip etmekle mümkün olur. Bu şekilde bir bakış açısıyla Şamanizm’in gelişme aşaması, başlangıçta Rus İmparatorluğu’nun kuzey bölgeleri ile Moğolistan ve Laponya gibi komşu bölgelerle sınırlı kalmış, daha sonra daha başka yerlere yayılmıştır²⁹. Fakat Sibiry Şamanizm’i uzmanı olan Şirokogorov’a göre, Şamanizm’in ortaya çıkışı ile Budizm’in yayılışı aynı zamana rastlar ve Budizm, Şamanizm’i çok fazla etkilemiştir³⁰. İvanov bu etkiyi kanıtlamak için şamanın, Sanskritçe’de *ilahi (chant)* anlamına geldiğini öne sürmüştür. Kimi araştırmacılar ise bu yayılmanın yönünü başka bir tarafa çevirmişler, Lamaizm’in³¹ ve Budizm’in, Şamanizm’den etkilendiğini açıklamaya çalışmışlardır³².

Şirokogorov’un tezi pekçok yazar tarafından da farklı şekillerde gündeme getirilmiştir. Bu yazarlar arasında olan M. Eliade, bu yaklaşıma daha başka yayılımcı olgular da eklemiştir. Nitekim ona göre, Şamanizm’in gelişerek ileri bir entegrasyon düzeyine ulaştığı yer, Kuzey ve Orta Asya’dır³³. Fakat Eliade, “*Antik Yakın Doğu’daki dinsel fikirler, Orta ve Kuzey Asya’da Şamanizm’in günümüzdeki görünümünü almasına katkıda bulunmuşlardır*” görüşünü de ileri sürmektedir³⁴.

28 Michel Perrin, *age*, s. 18–19.

29 Perrin, *age*, s. 19.

30 Demirel, “Şamanizm ve Budizm Arasındaki Paralellikler”, s. 142; Ruben, “Budizma’nın Menşei ve Özü”, s. 116.

31 *Lamaizm*, Lamanın öğretilerinden hareketle oluşturulan ve Sanskritçe’de “ağır, önemli” gibi anlamlara gelen *guru* kelimesinin Tibet dilindeki karşılığı olarak kabul edilen lama, “din eğiticisi” gibi bir anlam kazanarak kullanılmıştır. Lamaizm’in Tibet Budizm’i ile birlikte anılması Tibet mitolojisiyle harmanlanan bir varyantı olarak anılmasından ileri gelmektedir. Bilgi için bkz. İrfan Polat, “Sibiry Türklerinde Lamaizm-Burkanizm ve Sudur Kitaplarının Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 13, S. 30, s. 601.

32 Perrin, *age*, s. 19.

33 Perrin, *age*, s. 20.

34 Eliade, *age*, s. 23.

Ayrıca Elide, Şamanizm'in Amerika'ya kadar ulaşması konusunda Şamanizm'in belli bir biçiminin yayıldığını varsaymaktadır. Özellikle Elide, Kuzey Asya ve Kuzey Amerika arasında daimi olarak devam eden ilişkilerin, Amerika'ya yerleşilmeye başlanmasından çok sonra da, Asya etkilerinin Amerika'ya ulaşmasının mümkün olduğunu söylemiştir³⁵. Evrimci anlayışlara göre Şamanizm, kendine özgü büyüsel bazı pratiklere dayanan dinlerin gelişme aşamasının bir evresidir. Bu görüş açısından Şamanizm, Totemizm'den daha sonra gelen Animizm'in başka bir aşaması olarak değerlendirilmiştir³⁶.

Bütün bu görüşlerden yaklaşık yarım yüzyıl sonra Sibirya Şamanizm'i üzerine uzman olan E. Lot Fakk, benzer bir görüş savunmuştur. Lot Fakk'a göre; Şaman uygulamalarının bir dinsel sistemle herhangi bir görüşle ilgisi yoktur. Şamanlar doğaüstü bazı kuvvetlerle iletişime geçmeyi başarabilmiş kişilerdir³⁷. Bütün bu görüşlerden başka aynı asırlarda katı Hıristiyanlık düşüncesi içinde yer almış bazı araştırmacılar ise Şamanizm'in, bir din olmadığını ve din olarak da sayılmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre şamanlar; sihirbaz, üfürükçü ve sonuçta da gelecekte haber verdiğini iddia eden bir falcı veya kâhinden başka bir şey değillerdir ve bu sebeple de Şamanizm bir din sayılmaz. Elin'de bu görüşü savunan araştırmacılar arasındadır. Onun şaman anlayışında şaman olgusu; en ilkel ve çağdaş sihirbazlara benzer mucizeler gösterdiği, bütün hekimler gibi hastalıkları iyileştirdiği, dolayısıyla bir mistik/büyücü/sihirbaz ya da bir hekim olabiliyorlardı³⁸. Sullivan ise ruhları kontrol etme yeteneğine sahip olması nedeniyle şamana ilahi bir pozisyon sağladığını ve bu özelliği ile gelişi güzel bir figür olamayacağını belirtmektedir³⁹.

Şamanizm'in bir din olduğunu ileri süren Emel Esin Şamanizm'i: "*Orta ve Kuzey Asya'da gök, yer, ay, su, kayın ağacı gibi tabiat unsurlarını içinde*

35 Perrin, *age*, s. 20.

36 Perrin, *age*, s. 20.

37 Perrin, *age*, s. 26-27

38 Kadriye Türkan, "Türk Dünyası Masallarından Yansıyan Şaman Olgusu", *Bilig Dergisi*, S. 74, Yaz, s. 220.

39 Türkan, *age*, s. 220.

barındıran” yerli bir din olarak görmektedir. 17. ve 19. asırlarda ise benzer görüşü Georgive Banzarov gibi bazı araştırmacılar savunduğu görülmektedir⁴⁰.

19. yüzyılın ikinci yarısında Radloff, 20. yüzyılın ilk yarısında Anohin, Culloch ve diğer birçok araştırmacı Şamanizm’i yalnızca Ural-Altay halklarının dini olarak kabul etmektedirler. Şamanizm üzerine pek çok araştırma yapmış olan Nioradze, Şamanizm’i tek bir dini olgudan ziyade dine doğru evrilen bir gelişme safhası olarak görür⁴¹. Ohlmarks’a göre ise Şamanizm tam bir din değildir, fakat yayıldığı yerde din olarak görülmeye başlamıştır⁴². Son olarak W. Schimit, Şamanizm’i gökteki Ülgen ile yeraltındaki Erlik ve bunlarla ilişkili ruhlara kadar uzanan bir din olarak görür⁴³. Bazı araştırmalara göre, “*Şamanizm bir dinden ziyade temel prensibi ruhlara, cinlere, perilere emir ve kumanda etmek, gelecekte haber verme düşüncesi olan bir sihirdir*”⁴⁴.

Şamanizm, arkaik bir dini-sihri-mistik olaydır ve anlaşılan bu inanç biçimine paleolitik çağdan bu yana rastlanmaktadır. Bununla birlikte Ünver Günay-Harun Güngör gibi Şamanizm’e kelimenin öz anlamı ile bir din olarak görmeyen araştırmacılar da vardı. Zira arkaik dönemlerden itibaren karşımıza “ekstazik ve terapatik yöntemler toplama” olarak çıkmakta ve gayesi, insanlarınkine paralel, ancak görülmez ruhlara âlemi ile temasın ve insanların işlerinin gidişatına ruhlara desteklerinin sağlanması olarak görmektedir⁴⁵. Bu şekliyle anlaşıldığı üzere evrensel boyutlara sahiptir, İran ve Mezopotamya’da Budizm ve Lamaizm’in izlerini açık bir biçimde görmek mümkündür. Belki de bu etkilerin, çoğu zaman Orta ve Kuzey Asya bölgelerinde görülmüş olması, Şamanizm’in bu bölgelere mahsus bir dini fenomenmiş izlenimini kazandırmıştır⁴⁶.

Sonuç olarak Şamanizm’in yoğun olarak görüldüğü coğrafya açısından çeşitli inançlara maruz kaldığı ve Şamanizm’in yanında filizlenen dinleri de etkisi altına aldığını söylemek mümkündür. Bu esnek yapıda mistisizmi barındırması etkili olmuştur. Şamanizm’i din olarak görenlerin dışında görmeyenlerin sayısı da

40 Emel Esin, *Türkistan Seyahatnamesi*, s. 5-6.

41 Esin, *age*, 7.

42 Esin Age, 7.

43 Esin, *age*, 7..

44 İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, *Türkler*, C. 5, s. 295.

45 Kafesoğlu, *age*, s. 295.

46 Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 82.

azımsanmayacak kadar çoktur. Bu durum yani din olarak görmeyenlere rağmen varlığını güncel tutarak günümüzde de etkileri mevcut bir din olarak süregelmiştir. Kanatımızca Türkler ve öteki Orta Asya halklarının hayatlarını değişik şekillerde etkileyebilme yetisine sahip olması ve halen geçerliliğini koruması sebebiyle Şamanizm bir din olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Ya da diğer bazı araştırmacıların aksine dine doğru evrilen bir gelişme göstermesinden dolayı bir din olarak algılanabilir.

Şekil 1. 2 Şamanizm Gösterisi Yapan Bir Grup Şaman⁴⁷.

1.1.3. Şamanların Özellikleri

Şamanizm'e göre evrendeki maddi ve manevi varlıklar canlıdır ve ruha sahiptirler. Evren, iyi ve kötü ruhların etkisi altında olduğu için karşılaşılan problemler ancak bu ruhlarla etkileşim halinde iken anlaşılıp çözülebilir. Ruhları tanıyan, onlarla nasıl etkileşime geçebileceğini bilen, iyi ruhlardan yardım alabilecek ve kötü ruhların zararlarından kendisini ve toplumunu koruyabilecek güçte olan kişiler şamanlardır⁴⁸. Şamanlar tanrılar tarafından seçilmiş, toplum içinde özel statüye sahip olan bireylerdir. Tanrılarla insanlar arasında aracılık yapabilme gücüne sahiptir ve evrenin bazı sırlarını bilir⁴⁹.

Buluç'a göre şaman, gelecekte haber vermek, büyü yapmak, kurban kesmek gibi işler yapsa da bunlar başkaları tarafından da gerçekleştirilebilen ve dolayısıyla şamanı şaman yapan görevler değildir. Şaman, ruhlarla etkileşime giren ve ruhların

47 <https://www.haberturk.com/saglik/haber/979039-samanlarin-yuzyillar-once-buldugu-inanilmaz-teknik>

48 Buluç, *age*, s. 310-313.

49 İnan, *age*, s. 55.

yardımla güç konuları çözmeye çalışan kişidir⁵⁰. Böyle bir durumda da şaman transa geçmekte ve bedenini terk eden ruhu ile başka dünyalara gitmekte ya da farklı ruhları bedenine alarak onların ağzından konuşmaktadır⁵¹.

Eliade'ye göre, şamanlar toplumun diğer üyelerinin gerçekleştiremeyeceği kutsal alana erişebilen, kutsal olan ile bağlantı kurabilen seçilmiş kişilerdir. Dinsel bir bunalımın, içsel bir çağrılışın etkisiyle toplumun diğer kişilerinden ayrılmış ve bazı özellikleriyle ön plana çıkmış sıra dışı kişilerdir. Onları dinin içinde değil de, mistiklerin arasında düşünmek daha doğru bir yaklaşımdır⁵².

Şaman, ruhlar ve tanrılarla doğrudan iletişim kuran kişidir. Şamanın genellikle hayvan biçiminde olan yardımcı ruhları vardır. Bu ruhlar şamana, yeraltı ya da yerüstüne yapacakları yolculuklarında yardımcı olurlar. Bu ruhların varlığı, şamanın seanslarında hayvan sesleri çıkarması ve onları taklit etmesiyle açığa çıkar. Eliade'ye göre burada şaman, hayvan ruhlarını ele geçirmekte ve yeni bir kimliğe bürünmektedir. Şaman bu yeni kimliği ile hayvanlarla ve evrenin bütünüyle iletişime geçerek kendine özgü, gizli bir dile de sahip olmaktadır. Hayvanların varoluşuna katılmayı başararak, yani onları taklit ederek ve onlarla iletişim kurarak onların öngörülerini, gizli güçlerini paylaşabilmektedir. Böylece şaman, insanlar ile hayvanlar arasındaki ayrışmanın gerçekleşmediği mitsel zamandaki durumu yeniden kurmuş olmaktadır⁵³.

Şamanizm'e göre evrendeki maddi ve manevi varlıklar canlıdır ve ruha sahiptirler. Evren, iyi ve kötü ruhların etkisi altında olduğu için karşılaşılan problemler ancak bu ruhlarla etkileşim halinde iken anlaşılıp çözülebilir. Ruhları tanıyan, onlarla nasıl etkileşime geçebileceğini bilen, iyi ruhlardan yardım alabilecek ve kötü ruhların zararlarından kendisini ve toplumunu koruyabilecek güçte olan kişiler şamanlardır. Şamanlar tanrılar tarafından seçilmiş, toplum içinde özel statüye sahip olan bireylerdir. Tanrılarla insanlar arasında aracılık yapabilme gücüne sahiptir ve evrenin bazı sırlarını bilmektedirler⁵⁴.

50 Buluç, *age*, s. 310-313.

51 Radloff, *age*, s. 135.

52 Eliade, *age*, s. 25-26.

53 Eliade, *age*, s. 25-26.

54 Eliade, *age*, s. 25-26.

Buluç'a göre şaman, gelecekte haber vermek, büyü yapmak, kurban kesmek gibi işler yapsa da bunlar başkaları tarafından da gerçekleştirilebilen ve dolayısıyla şamanı şaman yapan görevler değildir. Şaman, ruhlarla etkileşime giren ve ruhların yardımıyla güç konuları çözmeye çalışan kişidir. Böyle bir durumda da şaman transa geçmekte ve bedenini terk eden ruhu ile başka dünyalara gitmekte ya da farklı ruhları bedenine alarak onların ağzından konuşmaktadır⁵⁵.

Eliade'ye göre, şamanlar toplumun diğer üyelerinin gerçekleştiremeyeceği kutsal alana erişebilen, kutsal olan ile bağlantı kurabilen seçilmiş kişilerdir. Dinsel bir bunalımın, içsel bir çağrılışın etkisiyle toplumun diğer kişilerinden ayrılmış ve bazı özellikleriyle ön plana çıkmış sıra dışı kişilerdir. Onları dinin içinde değil de, mistiklerin arasında düşünmek daha doğru bir yaklaşımdır⁵⁶.

Şaman, ruhlar ve tanrılarla doğrudan iletişim kuran kişidir. Şamanın genellikle hayvan biçiminde olan yardımcı ruhları vardır. Bu ruhlar şamanın, yeraltı ya da yerüstüne yapacakları yolculuklarda yardımcı olmaktadır. Bu ruhların varlığı, şamanın seanslarında hayvan sesleri çıkarmaları ve onları taklit etmeleriyle açığa çıkmaktadır. Eliade'ye göre burada şaman, hayvan ruhlarını ele geçirmekte ve yeni bir kimliğe bürünmektedir. Şaman bu yeni kimliği ile hayvanlarla ve evrenin bütünüyle iletişime geçerek kendine özgü, gizli bir dile de sahip olmaktadır. Hayvanların varoluşuna katılmayı başararak, yani onları taklit ederek ve onlarla iletişim kurarak onların öngörülerini, gizli güçlerini paylaşabilmektedir. Böylece şaman, insanlar ile hayvanlar arasındaki ayrışmanın gerçekleşmediği mitsel zamandaki durumu yeniden kurmuş olmaktadır⁵⁷.

Orta ve Kuzey Asya'daki toplumların büyüsel ve dinsel yaşamlarının merkezinde şamanlar yer almaktadır. Ancak bu durum onların, toplumun dinsel yaşamını tekellerinde tuttıkları ya da kutsal olanla iletişim kuran tek kişi oldukları anlamına gelmez. Şamanlık diğer bazı büyü ve din şekilleriyle de bir aradadır. Sihir yapmaya dünyanın hemen her yerinde rastlanabilir. Ancak şamanın ateşe egemen olması, sihirli uçuşu Şamanizm'e özgü bir sihirselsel durumdur. Hastalıkların tedavi edilmesi de benzer bir durum olarak gösterilebilir. Otacılar da şamanlar gibi

55 Eliade, *age*, s. 21

56 Eliade, *age*, s. 24-26.

57 Eliade, *age*, s. 25.

hastalıkları tedavi etmeye çalışsalar da, her otacı şaman değildir. Şamanın hastalıkların tedavisinde kendine özgü yöntemleri vardır. Her esrimede bulunan kişi de şaman olarak kabul edilmez. Şamanın esrime yeteneği, sihirli uçuş yapmasını, yeraltına inmesini ve göğe çıkmasını, ruhlarla özel bir iletişim kurmasını ve ateşe egemen olmasını sağlamaktadır. Şamanın ruhlarla olan ilişkisi de ayırt edicidir. Şamanın yardımcı ruhları vardır ve o bu ruhlarına egemendir. Aslında şaman da bir otacı gibi hastalıkları sağaltır ve sihirbaz gibi bazı mucizeler gösterir. Ancak o tüm bunlardan farklı olarak bir ruha sahiptir. Ayrıca o rahip, mistik ve ozan da olabilir. Şamanizm'in kendine özgü bir yapılaşması ve bir tarihi vardır⁵⁸.

1.1.4. Şamanların Seçimi ve Eğitimleri

İnsanların bir topluluk içinde yaşıyor olmaları, o topluluğa ait bazı ihtiyaçların giderilmesi için her bir üyenin yapması gereken bir takım görevi üstlenmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında şamanların da mensubu oldukları topluluğun geçmişten gelen gelenek, görenek, dolayısıyla yazılı olmayan kurallara uymaları gerekmektedir. Öncelikle her bir şamanın seçiminde bu kuralların uygulanması öncesinde, şamanların seçim ve eğitimi şarttı. Burada ilk aşamada özellikle Kuzeydoğu Asya ve Sibirya'da yoğun olan şamanların belli başlı varoluş yolları şöyledir:

- 1- Şamanlık bir meslektir ve kalıtımsal olarak aktarılır⁵⁹,
- 2- Kendiliğinden ortaya çıkan bir iç çağrısı (ilham) ya da seçilmedir⁶⁰.

Altay ve Tunguzlar'da klanın talebiyle şaman olan kişilere rastlanmaktadır. Ancak bu talep yukarıda işaret edilen yöntemlerden ayrıdır. Kısaca seçilme olayı adayın esrime/vecd hali (kendinden geçme) deneyimine bağlıdır; esrime olmazsa, ölen şamanın yerini alacak kişi elenir⁶¹.

Altay halkları, şamanlığın aileden irsi olarak intikal ettiğine ve özellikle de çocukluk çağında başlayan sara nöbetleri şeklinde ortaya çıkan hastalık gibi görürler⁶². Radlof'a göre ise bu nöbetler ansızın gelir ve geldiği sırada aday

58 Eliade, *age*, s. 21-24.

59 Eliade, *age*, s. 31.

60 Eliade, *age*, s. 31.

61 Eliade, *age*, s. 32.

62 Buluç, "Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 311.

yorgunluk hisseder, vücudu buna tepki vermeye başlar; kasılıp titrer ve sonrasında başlayan esnemelerle garip sesler çıkarmaya başlar. Bu çeşit hallerin olmaya başladığı andan itibaren bu adaya oldukça fazla acı vermektedir. Bir süre sonra ise şaman adayı eline davulunu alıp ve çalmaya başlamasıyla sakinleşmektedir⁶³.

Şaman adayı; esrime düzeyinde (rüyalar, kendinden geçme ve benzeri) ve gelenekler düzeyinde (şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevleri, klanın mitolojisi ve soyağacı, gizli dil vb.) ruhlar ve eski usta şamanlar vasıtasıyla yürütülen bu tarz bir çifte eğitim sonucunda şaman olabilirdi⁶⁴.

Bu şekilde şaman olacak kişiye, kendinden önce yaşayan şaman atalarında birinin ruhu musallat olmakta ve onu şaman yapmaya zorlamaktadır. Bu çeşit bir süreci Altaylılarda “*töz basıp yat*” (*ruh basıyor*)” diye adlandırmaktadırlar. Atalarını ruhu musallat olan şaman adayı, bu durumdan kurtulmaya çalışırsa, yani şamanlığı kabul etmemekte ısrarcı olursa sonuçta deli olacağı düşünülmektedir⁶⁵. Böylelikle şaman, mesleğindeki öngörü, gücü ve bilgiyi atalarından almış olurdu. Şamanlardaki bu tarz bir kudretin ortaya çıkışı; şaman davulunu idare etmeyi öğrenmek, belli bir ritim ve makamla dualar okuyup, atalarının ruhlarını çağırmaı öğrenmekle mümkün olurdu. Böylece ataların ruhunun yardımıyla, kendi ruhunu bedeninden ayırarak aydınlık ve karanlık âleme gönderebilmeyi öğrenmiş oluyordu. Bu durumda ise şaman adaylarının nesilden nesle intikal eden örf ve gelenekleri iyi bir şekilde öğrenmesi ve özellikle kendi soyu ve mensup olduğu boy ya da oymağın ruhları hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir (Şekil 1.3)⁶⁶.

63 Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, C. III, s. 19.

64 Eliade, *age*, s. 32.

65 İnan, *age*, s. 76.

66 Radloff, *age*, s. 18.

Şekil 1. 3Şaman Eğitimciler⁶⁷.

1.1.5. Şamanlık Statüsüne Giriş

Sibirya ve Kuzey Doğu Asya'da kişiye şamanlık güçleri farklı yollarla gelebilmektedir. Bunlar; kalıtsal aktarım ile şaman olan atalarından mesleğini devralanlar, içsel bir çağrılış yani seçilmişlik ile şaman olanlar, kendi istekleri ya da klanın isteğiyle şaman olanlar olarak üç biçimdedir. Ancak kendi ya da klanlarının isteği ile şaman olanların gücü diğer şamanlara göre daha zayıftır. Türk kültüründe yaygın görülen şamanlığın kalıtsal aktarım ile geçmesi ya da ecdat şaman ruhunun kendi soyundan birisini şaman olarak seçmesi, göreve çağırmasıdır. Şamanlık baba ya da ana tarafından şaman adayına geçebilir. Burada ölen şamanın yardımcı ruhunun şaman olacak adaya geçmesi söz konusudur⁶⁸.

Türk şaman metinlerinden alınan bilgiler doğrultusunda seçilmiş kişinin şaman statüsüne geçişin özellikle çağrı yoluyla, hastalık, toplumdan uzaklaşma, fiziksel bir sınav, zihnin açılması, eğitim, ayrı bir varlığa dönüşüm ve topluma dönüş aşamalarını içermektedir. Ecdat şamanların veya yeraltı ruhlarının şamanlık statüsüne geçecek kişiyi çağırma aşamasına, aynı zamanda adayın çağrılma biçimi olan “şaman hastalığı” adı da verilmektedir. Şaman hastalığı olarak adlandırılan bu süreç, çağrı aşamasından adayın ruhsal olarak çözülmesine, rahatlmasına ve yenilenmesine kadar devam etmektedir. Parçalanıp yenilenmeye kadarki süreçte de aday psikolojik ve kısmen de fiziksel rahatsızlıklar geçirir. Şaman adayının mistik

⁶⁷ <https://www.mevzusanat.com/samanlik-bir-din-midir/>

⁶⁸ İnan, *age*, s. 76.

çağrılışı hastalıkla ya da ağır bir yaralanma ile sonuçlanan sıra dışı bir kaza ile gerçekleşebileceği gibi zamanla davranışlarında gerçekleşen farklılaşma ile de olabilir. Adayın davranışları hayaller görme, çok uyuma, daha çok yalnız kalmaya başlama, haberci rüyalar görme, etrafında gerçekleşen olaylara karşı ilgisizleşme biçiminde değişim geçirebilir⁶⁹.

Hastalığın devam ettiği süre boyunca aday toplumdaki uzaklaşmaktadır. Artık aday ruhların etkisi altındadır ve dolayısıyla olgunlaşma hatta yeniden oluşma sürecini ancak insanlardan uzaklaşarak, yalnızlaşarak çile çekerek geçirecektir. Bu yolla da öteki âlemin sırları ona açılacaktır. Dünya ile arasındaki bağlardan kurtulan şaman, böylece gizli bilgilerin kedisine iletilmesini sağlayacak olan ruhlarla da baş başa kalabilecektir. Toplumsal kaygılardan, toplumun etkisinden uzaklaşan şaman yalnızlığın gücüne sahip olur. Yalnızlık ile birlikte onun düşünceleri hızlanır, gizemli olan bilgiler aydınlık kazanır. Aslında yalnızlık ile birlikte aday kendini keşfe başlar ve iç dünyasının sorularını yanıtlayabilir. Yalnızlaşma ile şaman kutsal ile doğrudan ve yoğun bir iletişim kurabilir. Dışa vuran fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarını denetleyebilir⁷⁰.

Şaman adayının bedeninin parçalanması ve organlarının yenilenmesi; ritüel olarak ölme ile onu izleyen dirilme ve böylece ulaşılan mistik olgunluk, sırta erme törenlerinin önemli temasıdır. Sırta ermede gerçekleşen tüm ritüellerin amacı şaman adayına geçmiş yaşamı unutturmaktır. Şamanlığa geçiş için gerekli olan bu “ölüp dirilme” aşamasında aday, ruhlar tarafından uzak bir bölgeye, ormanlık bir yere, yeraltı dünyasına ya da bilinmeyen herhangi bir bölgeye götürülür. Bu uzak bilinmeyen yerde, ruhlar tarafından adayın başı kesilir, bedeni parçalanır, organları yenilir ve bedeni yeniden oluşturulur. Perrin’e göre parçalanma ve yeniden oluşturulma sürecinde şamanın çektiği acı, aslında onun ödediği bir bedeldir. Çünkü aday değişime uğruyor ve yeni yetenekler, güçler kazanıyordur. Aslında parçalanıp yeniden oluşturulma süreci adayın manevi olarak arınmasını sağlamaktadır. Adayın gizli bilgilere sahip olması, farklı dünyalar arasında yolculuk yapabilmenin ön koşulu manevi olarak arınmaktır. Yani statüsünün değişmesi, eski yaşamından sıyrılıp yeni

69 Radloff, *age*, s. 18.

70 İnan, *age*, s. 77.

olana geçmesi gerekmektedir ki, bu da ancak manevi olarak arınma, temizlenme ile mümkündür⁷¹.

Eliade'ye göre adayın şamanlık görevine sahip olmasını kesinleştiren şey sadece bu sırra-erdirici ölüp dirilmedir. Tüm ezoterik öğretilerde olduğu gibi şamanlıkta da içinde yaşadığımız maddi evren tek gerçeklik değildir. Bu evrene paralel olarak duyularla algılanamayan başka varlıklar da mevcuttur. Bu duyu dışı varlık alanlarını algılamak ise şamanın ritüel ölümü ile mümkündür. Şamanın bu ritüel ölümü yaşaması, yani bedeninin parçalanması ve sonrasında organlarının yeniden dirilmesi; onun insanlarla ortak olarak yaşadığı maddi dünyadan öteki alemlere geçmesini sağlayan tek araçtır⁷². Ölmek ve sonrasında yeniden dirilmek şaman olmanın zorunlu koşuludur. Buradaki ana tema kişinin yeni bir yaşamda doğmak üzere ölmesidir. Ruh göçünden farklı olarak burada ölen kişinin, dirilmeyi başka bir bedene geçerek tamamlamaması, yani dirilmenin şamanın kendi bedeninde gerçekleşmesidir. Ritüel ölüm şamanın sırra ermesi, yani kutsal olan bilgilere sahip olmasıdır. Ölüp dirilme yeni bir statüye geçiştir. Böylece aday varlığın bir alt aşamasından bir üst aşamasına geçmekte; bilgisizliğin hakim olduğu dışarıdan, ezoterik bilgilerin kendisine açıldığı içeriye, şamanlık dünyasına girmektedir. Bu yeni statüsünde şaman olan aday, bedeni ile herkesle ortak yaşadığı dünya da kalırken ruhu ile de farklı âlemlere gidebilme gücünü kazanmıştır. Ancak şamanın ruhunu başka yerlere taşıyabilmesi, yani şamanlık yapması sadece şamanlık yaparken mümkündür. O şamanlık yapmadığı zamanlarda normal bir insandır, toplumun diğer üyelerden herhangi bir farkı yoktur⁷³.

Acı çekme, ölme ve dirilme şaman olacak kişinin sırra erme töreninin geleneksel öğeleridir. Kişi gerçekleştirdiği esrime deneyimleriyle göreve çağrılıyor ve sırra erme rolünü gerçekleştirebiliyordur. Bu bakımdan törenler, rüyalar ve hastalık sırra erme rolünü üstlenebilmektedir. Örneğin hastanın acı çekmesi, sırra ermede gerçekleşen acıyı, hastalığın kişiyi ölümle karşı karşıya getirmesi ise sırra ermedeki ölümü simgesel olarak temsil etmektedir. Sırra erme de, nitelikli olan esrime deneyimlerinde bedeninin parçalanması, göğçe çıkış ve ruhlarla iletişim ya da

71 Eliade, *age*, s. 31.

72 Eliade, *age*, s.32.

73 Eliade, *age*, s.32.

yeraltına iniş ve ruhlarla iletişim, ölmüş şamanlarla iletişime girme ve bazı sırlara erişme gibi yaşantılar söz konusudur⁷⁴.

Şamanlığa çağrı bir kaderdir, çünkü aday daha doğmadan önce şaman ruhları tarafından seçilmiş olan kişidir. Aday ecdat şamanlar ya da yeraltı ruhları tarafından gerçekleşen bu çağrıyı kabul etmek zorundadır. Ender olarak adayın çağrıyı geri çevirdiği durumlara rastlanabilir. Ancak böyle bir durumda adayın başına gelecek olan şey delilik, sakatlık ya da acı çekerek gerçekleşen bir ölümdür⁷⁵.

Şaman olarak kabul edilen kişi hem esrime düzeyinde -rüyalar, kendinden geçme gibi- hem de gelenekler düzeyinde eğitim görür. Bu eğitim bazı ruhlar ve usta şamanlar tarafından verilmektedir. Bu sırta ulaştırma halka açık bir törenle gerçekleşebildiği gibi, tören olmadan çırağın rüyalarında ve esrime deneyimlerinde de gerçekleşebilir. Bu esrime ve gelenekler düzeyinde gerçekleşen eğitimin amacı şamanın kozmik bilgilere sahip olması, bu bilgilerin yardımı ile hastalıkları iyileştirmesi ve kehanetlerde bulunarak, gelecek konusunda toplumu bilgilendirmesidir⁷⁶.

Sonuçta tüm bu sırta erme sınavlarından geçen ve karmaşık bir eğitim alan çıracak, toplumca tanınan bir şamana dönüşecektir (Şekil 1.4). Eliade'ye göre aslında önemli olan şamancıl güçlerin hangi yollarla kazanıldığı değil, sırta ulaşma yoluyla aktarılan tekniktir ve bu tekniğin temelindeki bir kuramdır. Çünkü şamanlık farklı biçimlerde kazanılabiliyor gibi görülse de; bu durumun sadece görünüşte olduğunu ve aslında şamanlığın her koşulda tanrıların ya da ruhların bağışladığı bir yeti olduğunu söyleyebiliriz⁷⁷.

74 Eliade, *age*, s. 32.

75 Eliade, *age*, s. 32.

76 Eliade, *age*, s. 32.

77 Eliade, *age*, s. 32.

Şekil 1. 4 Şaman Başlığı ve Davulu İle Ateş Etrafında Gösteri Yapan Şaman⁷⁸.

1.1.6. Şamanlıkta Cinsiyet Değişirme

Şamanlarda cinsiyet değiştirme mistik bir biçimde erkek bir şamanın kadın ya da kadın bir şamanın da erkek olmasıdır. Bu şekilde cinsiyet değiştirme erkek şamanların kadın giysisi, kadın şamanlarında erkek giysisi giymesi biçiminde de kendisini göstermektedir⁷⁹. Transvestizm olarak da adlandırılan bu durumu davranışta ve giyimde karşı cinse özgü nitelikler sergileme olarak tanımlanabilir⁸⁰.

Şamanlık yaparken şamanın kadın elbisesi giymesi Orta Asya'nın neredeyse tüm bölgelerinde görülen bir durumdur. Örneğin Türkmenlerin Çovdur boyunun ünlü şamanı *Oraznazar* şamanlık yaparken başına kırmızı bir yağlık bağlamakta ve kırmızı bir kadın elbisesi giymektedir⁸¹.

Etnolog W. Jochelson'ın Koryak etnolojisi hakkında yaptığı araştırmalarda Koryak halkının ekonomisi, dini yaşamı ile ilgili önemli saptamalarda bulunmuştur. Çalışmasında şamanlarda transvestizm hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre Koryakların dönüşen şamana kavau/keveu adını verdiklerini ve dönüşen şamanların halk tarafından çok güçlü ve saygın kabul edildiklerini açıklamıştır⁸². Erkek

78 <https://emoji.com.tr/samanizm/>

79 Bayat, *age*, s. 106.

80 M. A. Yolcu, "Koryak ve Çukçi Şamanlığında Transvestizm", *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S: 2(1), s. 180.

81 Bayat, *age*, s. 108.

82 Yolcu, *age*, s. 184.

şamanın kadına dönüşümü ister cinsiyet değiştirme ister sadece kadın giysileri giyme biçiminde olsun ruhların emriyle gerçekleşmektedir. Jochelson, Koryak'ta bir şamanın ruhların emriyle iki yıl boyunca kadın giysileri ile gezdiğini ancak kadına dönüşümünün gerçekleşmediğini ve bu nedenle şamanın erkek kıyafetleri giymek için ruhlara yalvardığını, ruhlarında şamanın bu isteğini, şamanlık yaparken kadın elbiseleri giymesi koşuluyla kabul ettiği anlatmıştır⁸³.

Troşçanskiy, Bogoras, Stadling gibi bazı araştırmacılar da Sibiryalı halkları arasında önemli bir yer tutan, Yakutlarda, Buryatlarda, Çukçilerde, Koryaklarda, Kamçatkalılarda, Eskimolar da yoğun olarak görülen cinsiyet değişimini yani, erkek şamanların kadınlaşmalarının kökenini başlangıçta kadın şamanlığın etkin olması ile açıklamışlardır⁸⁴.

Yakutlarla ilgili uzun süre araştırma yapan Seroşevskiy de kadın şamanların, erkek şamanlardan daha güçlü olduğunu belirtmektedir. Yakutların Kalım şehrinde şaman giysisi olmayan erkek şamanın şamanlık yaparken kadın giysisi giydiğini, şamanların kadınlar gibi saçlarını uzattığını, ördüğünü, başlarına kadın papağı koyduklarını, manyak adı verilen özel giysilerine kadın göğüslerini simgeleyen iki metal taktıklarını ve özel giysileri olmadığında kadın elbisesi giyerek şamanlık yaptıklarını anlatmıştır⁸⁵.

İskoç antropolog James Frazer, kadın gibi giyinen erkek şamanların bu davranışının esas amacının kendilerini seçen kadın ruhları esinlendirmek olduğunu savunmuştur⁸⁶. Transvestizmin kaynağına yönelik benzer bir düşünce ise Yörükhan'a aittir. Yörükhan Türklerde ilah olarak kabul edilen anaların daima koruyan, bağışlayan; ataların ise korkutan ve cezalandıran varlıklar olduğunu bu nedenle de şamanların hami ruhlarının kadın olduğunu bu nedenle şamanların kadın elbisesi giyerek ayinlerini yaptıklarını açıklamıştır⁸⁷.

Araştırmacı B. N. Basilov ise kadın şamanlığın ilk toplumlarda anaerkil toplum yapısı içinde görüldüğünü ve tarihsel süreçte bu anaerkil yapının değişim

83 Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, s. 90.

84 Bayat, *age*, s. 82.

85 Bayat, *age*, s. 91.

86 Yolcu, *age*, s. 181.

87 Yörükhan, *age*, s. 58.

geçirdiğini savunmuştur. Ona göre değişen toplumsal yapıya uygun olarak da kadın şamanlar, erkek şamanlardaki kadınsı kıyafetlerde varlığını sürdürmüşlerdir⁸⁸.

Bir Sibiryalı halkı olan Çukçilerde kadınlaşan erkek şamanlar vardır ve bu şamanlara yumuşak adam adı verilmiştir. Bu şamanlar kadın gibi saçlarını örer, kadın kıyafetleri giyer, kadın gibi davranır ve ruhların yardımıyla kadın işlerini kolayca öğrenir. Konuşmaları kadına benzer olduğu gibi vücutları da erkeksi görünümünü kaybetmiştir⁸⁹. Bazen de bu şaman kendisini kadın gibi hisseder ve sevgili arayışına girip bir erkekle evlenebilir. Kadına benzer adamlar hakkındaki bu bilgileri bize veren araştırmacı Bogoras, kadın şamanların da erkekleşmelerinden söz eder. Ancak böyle bir olayla hiç karşılaşmadığını sadece bir kaç olay duyduğunu, bu durumun çok az görüldüğünü anlatır. Bogoras duyduğu olayda, erkekleşen kadın şamanın ruhların emirleri ile saçlarını kestğini, erkek gibi konuştuğunu ve giyindiğini belirtir. Ayrıca bu kadın şaman kısa sürede mızrak ve tüfek kullanmasını da öğrenmiş ve evlenmek için kendisine genç bir kız da bulmuştur⁹⁰.

Eliade, *Şamanizm* adlı kitabında bu durumdan söz etmiş ve bir Asya topluluğu olan Çukçilerde de şamanların büyük kısmının cinsiyet değiştiren erkek şamanlar olduğunu ve bunlardan bazılarının ise bir kadınla evlendiklerini ifade etmiştir⁹¹. Eliade bunlardan kadına benzer ya da kadınsı erkekler olarak söz etmiş ve bunların “*kadına dönüşmüş şamanlar*” adı altında özel bir sınıf oluşturduklarını belirtmiştir. Eliade, bazı Güney ve Kuzey Amerika kabilelerinde, Endonezya’da, Kamçadallarda, Asya Eskimolarında, Koryaklarda, Çukçilerde kısacası Moğolistan’dan Afrika’ya birçok toplumda erkek şamanın kadın giysisi giydiğini ve kadın gibi davrandıklarını, bir rituel olarak kılık ya da cinsiyet değiştirmeyle karşılaştığını söylemiştir. Bu durumun anaerkillik düzeninden türediği düşüncesi ile açıklanabileceğini ancak, yine de bu durumun kadının öncelikli olduğunu ortaya koyamayacağını da belirtmiştir⁹².

Harry M. D. Benjamin ise *The Transsexual Phenomenon* adlı eserinde, Yakutlarda görülen ak ve kara şamanlardan söz eder. Bu iki kategorideki ak

88 Yolcu, *age*, s. 181.

89 Bayat, *age*, s. 84-85; Yolcu, *age*, s. 184

90 Bayat, *age*, s. 84-85; Yolcu, *age*, s. 184

91 Eliade, *age*, s. 154.

92 Eliade, *age*, s. 290.

şamanların yaratıcı güçleri, kara şamanların ise yıkıcı güçleri temsil ettiğini ve kara şamanların kadın gibi davranma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Yine aynı eserde Kuzey Kutbu yakınında yaşayan Çukçilerin arasında özel Şamanizm dalı olduğundan ve buradaki kadın ve erkek şamanların bir kısmı ya da tamamının cinsiyet değiştirdiğinden söz etmiştir. Açıklamalarına göre bu bölgedeki cinsiyet değiştiren erkeklere kadınsı adam, kadın benzeri ya da transforme kadın denmiştir. Araştırmasına göre bu dönüşüm erken yaşta gerçekleşmektedir ve farklı derecelere sahiptir. Transforme olmuş şaman ilk aşamada şaman saçlarını kadın gibi örmekte ve taramaktadır. İkinci aşamada ise kadın gibi giyinmektedir⁹³. Üçüncü aşama ise daha tamamlayıcı bir aşamadır. Burada şaman erkek davranış ve amaçlarını tamamen terk etmiş ve kadın davranış ve amaçlarını benimsemiştir. Telaffuzu kadın gibi olmuştur. Yine bir kadın gibi küçük çocukların bakımına düşkün olmuştur. Dış görünüşü bakımından da kadına dönüşmüştür. Bu kişi bir zaman sonra kendisine bir koca da edinmekte, evin içinde bir kadının üstleneceği görevleri yerine getirmektedir. Efsaneye göre bu şamanların bazılarının kadın organlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Benjamin, eserinde transforme olmuş böyle bir kadını da tanımlamıştır. Bu dönüşen kadın da erkek kıyafetleri giymiş ve erkeğin telaffuzunu benimsemiştir. Kendine ren geyiğinin bacağından bir kas edinmiştir. Bu kası geniş deri bir kemere bağlayıp erkeksi özel bir parça gibi kullanmıştır⁹⁴.

Transvestizm olayının kaynağı olarak ortaya atılan düşüncelerden birisi de semavi eş anlayışıdır. Buna göre şamanların semavi eş adı verilen ruh eşleri vardır. Bu eşler kadın şamanlarda erkek, erkek şamanlarda da kadındır. Semavi eşler şamanları kendilerine benzetmeye çalışmak isterken, şamanlar da semavi eşlerine benzeyerek kendilerini koruma altına almış olurlar⁹⁵.

Erkek şamanın kadına dönüşümünün başka bir açıklaması da onun şamanlık sırasında gerçekleştirdiği yolculukları ile bağlantılıdır. Çünkü şaman, ruhlar aracılığı ile farklı dünyalarla bağlantı kuran kişidir. O şamanlık yaptığı sırada içinde bulunduğu orta dünyadan alt ya da üst dünyalara yani mekân ve zamanı, içerik ve biçimi farklı dünyalara geçiş yapmaktadır. Farklı bir dünyaya geçebilmek ve uyum

93 H.M.D., Benjamin, "The Transsexual Phenomenon", *The Julien Press*, s. 101.

94 H.M.D., Benjamin, *age*, s. 101.

95 Bayat, *age*, s. 87-89.

sağlayabilmek için şamanın da değişim geçirmiş olması ve aynı zamanda bu sayede dişil olarak tasarlanan ruhları da harekete geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca şamanlık sırasında ruhlarla olumsuz etkileşime de girebilen, örneğin ölmüş kişilerin ruhlarını evlerden kovmaya çalışan şaman, bu ruhlardan zarar görmek istemez ve bunu engellemek için cinsiyet değiştirmekte, kadın giysisi giymekte ve yüzünü boyamaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre şamanın cinsiyet değişimi bir bakıma gizlenme davranışına da hizmet etmektedir⁹⁶.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, şamanların kadın ya da erkek cinsiyetine sahip olmadığı üçüncü bir sınıflandırma oluşturduğu düşüncesi de vardır. Bu görüşün kaynağında bazı erkek şamanların kadına dönüşmesi, doğurması ve daha sonra tekrar erkeğe dönüşümünün gerçekleşmesi inanışı olduğu söylenebilir. Ayrıca şamanların giysilerinde her iki cinsiyete dair semboller de yer almaktadır⁹⁷.

Perrin, *Şamanizm* adlı eserinde şamanların üçüncü bir sınıf oluşturduğu düşüncesini şamanların sınırları aşma yatkınlığı olarak ifade eder. Buna göre, şaman için tüm sınırlar iç içe geçmiştir. Onun için yaşadığımız dünya ile diğer dünyalar, yaşamla ölüm gibi kadın ve erkek arasındaki sınırlar iç içe geçmiştir. Cinsler arası sınırları aşma, kadına ve erkeğe ait özellikleri tek bedende toplama ve böylece bütünlüğe ulaşma isteğinden kaynaklanabilmektedir. Kadın ve erkek arasındaki sınırların aşılması Transvestizm, yani karşı cins gibi giyinme, davranma ya da biseksüel olmak ile ifade bulunmuştur. Bu durum Eskimo şamanlarında şamanın cinsel belirsizliği, cinsler dışı olması; Sibiryada şamanlarında erkek şamanların giysilerinin kadınsı, kadın şamanlarınınkinin ise erkeksi olması; Şili'deki Araukan şamanlarının ise erkeklere karşı kadınsı, kadınlara karşı da erkeksi davranmaları biçiminde gözlenmiştir⁹⁸.

Bayat'a göre şamanlıkta cinsiyet değiştirme olayı anaerkillik ya da ataerkillik ile bağlantılı olarak açıklanabilecek bir durum değildir. Şamanların üçüncü bir cinsiyet olması ve üçüncü boyut⁹⁹ statüsünde bulunmaları ile ilgilidir. Yunan

96 Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, s. 106-107.

97 Bayat, *age*, s. 107.

98 Perrin, *age*, s. 62-63.

99 "Androjen varlık, kadın ve erkek cinsiyetinin tek bir bedende bulunmasıdır. Androjen varlıklar kutsal dişil ile erkek arasında gidiş geliş yaşar." Bilgi için bkz. Fuzuli Bayat, *Türk Mitoloji Sistemi*, Cilt I, s. 321.

mitolojisinde de buna benzer bir durumu görmek mümkündür. Tanrı Hermes ile Aşk Tanrıçası Aphrodite'nin çocukları olan Hermaphrodite üçüncü bir cinsiyete sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir¹⁰⁰

Bayat'a göre şaman, ruhlar ile iletişim kuran, farklı âlemlere yolculuk yapabilen kişidir. Cinsiyet değiştirme yolu ile kendisi de başkalaşım geçirmekte ve bir anlamda da yeni bir statüye geçmekte, yeniden oluşmaktadır. Böylece şaman sıradan bir insan olmaktan çıkmaktadır. Başkalaşım şamanın farklı âlemlere gidebilmesi ve farklı varlıklarla etkileşime geçebilmesi için gerekli olan bir durumdur. Bu nedenle şamanda Transvestizm olarak adlandırdığımız durum görülmektedir. Yani şaman normal yaşantısı içinde cinsiyetini korumakta ancak şamanlık yaparken yani transa geçtiğinde kadın gibi davranmaktadır. Yakut şamanlarının şamanlık yaparken özel giysileri olmadıklarında kadın elbisesi giymeleri ya da birçok şamanın saçlarını uzatması da bu şekilde açıklanmalıdır. Aynı şekilde erkek ve kadın şamanların otuz yaşına geldiklerinde hamile kalması, doğum sancıları çekmesi ve doğurması da üçüncü cinsiyet anlayışıyla ilgilidir¹⁰¹.

Şamanlarda cinsiyet değiştirmenin bir başka biçimi de şamanın birden fazla doğumu ile görülmektedir. Şaman efsanelerinde şamanların birkaç defa doğduğundan söz edilmiştir. Farklı zamanlarda yeniden doğan şaman cinsiyet değişimine de uğrayabilmiştir. Örneğin bir Tunguz şamanı olan Aadca Oyuna üçüncü kez doğduğunda cinsiyet değiştirmiş ve Kısıltay-Udagan adında bir kadın şamana dönüşmüştür¹⁰².

Son olarak *Transvestizm* düşüncesi biseksüellik ile de açıklanabilmektedir. Bu düşünceye göre şamanlar biseksüel varlıklar olabilir. Araştırmacı Seroşevskiy ve G. Potanin, Buryatlarda biseksüel şamanların olduğunu araştırmalarında ortaya koymuşlardır. Bayat'a göre biseksüel varlık olmak şamanın cinsiyetsizliği bilgisini de içermektedir¹⁰³.

Halkların kültürel değişimlerinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde, şamanlık içerisinde ruhlar ile temas kurulması, kadın ve erkek şamanlarda görülen

100 <http://www.antiktarih.com/2019/05/17/hermaphrodite-yunan-mitolojisi/>

101 Bayat, *age*, s. 110-112.

102 Bayat, *age*, s. 112.

103 Bayat, *age*, s. 89.

kıyafet değişimi, saçlarını kadınlar gibi uzatan erkek şamanların varlığı (şekil 1.5), şamanların cinsiyet değişimine örnek olarak gösterilmiştir.

şekil 1. 5 Erkek şamanın Saçlarını Kadın gibi Uzatması ¹⁰⁴.

1.1.7. Kadın-Erkek şamanlar ve zellikleri

Bazı şamanistlere göre, en etkili ve tesirli şamanlar kadınlar arasından çıkmaktadır. Çünkü eski devirlerde grlmştir ki şamanlık kadınlara özgü bir sanattır ve bunu gösteren emareler vardır¹⁰⁵. Wilhem Schimit gibi düşünen bazı araştırmacılar, şamanlık görevini başlarda kadınların üstlendiğini savunmuşlardır. Çünkü şamanizm'in tüm önemli görevlerinin kadınlar tarafından gerçekleştirildiği, dolayısıyla şamanizm'in ana soylu olduğu ve ana erkil topluluklarda varlık gösterdiği belirtilmektedir¹⁰⁶.

Toba/Tabgaç Devleti'nde¹⁰⁷ ilk zamanlarda kadın şamanlar genellikle devletin dini törenlerini yönetmişlerdir. Örneğin M.S 399 yılında Sibirya'da gerçekleştirilen bir kurban merasiminde, kadın şamanlar tıpkı Sibirya şamanlarında görüldüğü gibi ellerinde davullar ile törende bulunmuřlardır¹⁰⁸. Ancak bu durum aynı yıllarda ve hatta daha sonraları Çin'de yayılmış olan şamanizm'den farklı değildir. Buradaki tek fark, Çin'de kadın veya erkek şamanlar (şekil 1.6) devlet tarafından yürütülen her hangi bir merasimi yönetemezler idi¹⁰⁹.

104 <https://www.altayli.net/toplumsal-cinsiyet-baglaminda-kadin-samanlar.html>.

105 İnan, *age*, s. 89.

106 Perrin, *age*, s. 93.

107 Çinliler tarafından Topa diye adlandırılan Tabgaç'lar 4. yüzyıl sonlarında Kuzey Çin (şansi) bölgesinde kurulan ve Asya Hun Devleti'nin bir koludur.

108 Perrin, *age*, s. 93.

109 W. Eberhard, *Çin'in şimal Komşuları*, ev. Nimet Uluğtuğ, s. 43.

İlk şamanların kadın oldukları ve güç sahibi oldukları fikrini, anaerkillik üzerinden temellendirenler de bulunmaktadır¹¹⁰. Şamanizm'in eski dönemlerinde kadın şamanların güçlü oldukları fikri, anaerkil bir yapılanmada kadının erk sahibi olduğu anlamına gelmeyebileceği gibi kendisine kutsallık yüklenmiş olan dişi ya da dişi kutsallıkları şeklinde ifade edilebilecek saygın özelliklerin, kadının, erkeğin üzerinde kurduğu bir erk olduğunun da kesin bir kanıtı olmamaktadır; ancak kadının şamanlık görevini ifa etmesi, erkek ile ortaya konulan bir işbölümü de olabilir.

Türköne, özellikle Türk Şamanlığı üzerine yaptığı tespitlerde; Şamanlar arasında kadınların sayıca fazla olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre bu üstünlüğün başlıca sebebi, kutsal olan ile bütünleşme ve ilişkiyi sürekli kılma görevi daha çok kadına düşer. Erkek ise daha çok avlanmak ile meşgul olduğundan şamanlıktan uzaklaşmıştır. Türköne bu şekilde bir tespitle kadın-erkek arasındaki farkın mevcut bir işbölümü ile değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir¹¹¹.

Perrin'e göre ise Şamanizm'in paleolitik dönemde başladığı anlaşılmıştır. Bu araştırmacıya göre Şamanizm erkek kökenlidir. Paleolitik devirlere ait resimlerde görüldüğü üzere Şamanizm ilk başlarda ava bağlı olarak gelişmiştir. Dolayısıyla av da tipik bir erkek etkinliği olması bunu kanıtlar¹¹².

Gömeç'e göre şamanlar arasında biyolojik temelli olarak kadın ya da erkek oluşun, herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Şamanizm cinsler üstü bir algı sergilemektedir ve şamanlık kurumu açısından kadın ve erkek olmanın hiyerarşik bir düzeni bulunmamaktadır¹¹³. Bir şamanın, şaman olma aşamasında ve adaylığı müddetince geçirdiği evreler gözetildiğinde kadın veya erkek olsun, işleyen süreçte herhangi bir farklılık gözetilmediği söylenmektedir¹¹⁴. Atalar soyundan alınan şamanlık görevi, babadan oğula olmak üzere ilerlediği ölçüde; aynı şekilde anadan kıza olacak şekilde bir çizgi de izleyebilmektedir. Tuvalı bir kadın şamanın, kendi soyuna ettiği duada bunu görebilmekteyiz;

“ Kara toprağa düştüğümde,

110 Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz Celmoğuz*, s. 18-63.

111 Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, s. 98.

112 Perrin, *age*, s. 93.

113 Gömeç, *age*, s. 94.

114 Bayat, *age*, s. 63.

*Kanlı göbeğim kesildiğinde,
Kam anamdan kamlığı alan,
Kamlayacak kızım ben.*”¹¹⁵ Şeklinde ifade edilmektedir.

Yine Tuva’dan bir başka kadın şamanın kendi ana soyundan aldığı şamanlık vazifesini kendi söylediği şu duada da görebilmekteyiz;

*“Kara yere düştüğümde
Kanlı göbeğimi kestirecekken,
Ninelerimin armağanı bana düştü,
O günden kızların şamanıyım ben.*”¹¹⁶ Şeklinde ifade edilmektedir.

Şaman adayının cinsiyeti her ne olursa olsun çağrı alması, toplumdaki uzaklaşması, vücudunun yeraltında sembolik olarak parçalanması gibi aşamalar ayniyet göstermektedir. Şaman olarak üstlendikleri görevler de değişmemektedir. Hastaları iyileştirmek, ölünün ruhunu diğer âleme göndermek, kısırlık-doğum, fal bakmak, zararlı ruhları kovmak gibi işlevleri gerçekleştirmede farklılık görülmemekle birlikte kurban sunma ritüelinde, Ülgen’e kurban sunma gibi, bazı farklılıklar göze çarpabilmektedir. Altay şamanlarında kadın şamanların Ülgen’e ayin yapamamalarının sebebi olarak kadın şamanların temiz görülmemesi buna neden olmaktadır. Bu bakımdan Altaylı kadın şamanlar Erlik’e ve yer ruhlarına ayinde bulunmaktadır¹¹⁷.

Tuvalı şaman ve araştırmacı Mongus Kenin-Lopsan’ın güçlerine göre beş kategoriye ayırdığı şamanlar içerisinde, gücünü ve kaynağını kötü ruh (albıs)tan alan şamanlar bulunmaktadır. Kendisini erkek ya da kadın şeklinde gösterebilen bu kötü ruh şamanın ruhunu çalarak, onu hasta etmektedir. Bu hastalığa yakalanan kadın ya da erkek şaman, eğer hastalıktan kurtulabilirse ‘cinsiyetsiz şaman’ olarak adlandırılmaktadır. Bu gibi şamanlar arasından çok güçlü şamanlar çıkabilmektedir¹¹⁸. *Er-dişilik* olarak cinsler üstü bir tutum sergilendiğini belirttiğimiz bu örnekten de kötü ruhların aracılığı ile şamanın *cinsiyetsiz* bir hale bürünebildiğini görülmektedir.

115 Bapaeva, *age*, s. 98.

116 Ahmet Ali Arslan, *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, s. 214.

117 Anohin, *age*, s. 39.

118 Hoppal, *age*, s. 219.

Erkek şamanların, sembolik olarak doğum yapabildiklerini de örneklerle görebilmekteyiz. Bu olay şamanın yeniden doğuşunu ifade etmektedir. Yakut şamanlarında üçlü reenkarnasyon görülmektedir. İnanca göre otuz yaşına gelen ünlü şamanlar hamile kalarak, ormanda doğum yapmaktadırlar. İlk doğumunda karga doğuran şaman, ikinci doğumunda balık; üçüncü doğumunda ise kurt ya da ayı doğurmaktadır. Şamanın reenkarnasyonunu ise ilk doğumunda meydana gelen kuş sağlamaktadır. Bu kuş, şamanın ölümünden sonra hamile bir kadının vücuduna girerek, yeni şamanın doğmasını sağlamaktadır¹¹⁹.

Bir Yakut şamanı olan Alısardaak'ın da balık doğurduğuna inanılmaktadır. Şamanların parçalanarak ritüel ölümlerinin gerçekleşmesinin ardından kadın gibi doğduğu da belirtilmektedir¹²⁰. Şamanın ritüel sırasında kendisine yardımcı olan hayvanın ruhuna bürünmesinde olduğu gibi sergilediği cinsler üstü tutumu ile er-dişi bir kimliğe sahip olması bütün bir varlık olması ile ilişkilidir ve er-dişi olarak bir kadın gibi doğum yapabilmektedir¹²¹. Er-dişi şeklinde şamanın oluşturduğu bütünlük, kadın ve erkek olarak ilk yaratılan ana geri dönüş ve o anın kutsal gücüne varmak isteği ile de ilişkilendirilmiştir¹²². Roux, erkek şamanın bir kadının yetisi gibi gerçekleştirdiği doğumu, erkeğin üremede babanın rolünün bilinmesinin izi gibi düşünülebileceğini belirtmişse de şamanın kendisinin er-dişi oluşunun bu tahmini çürüteceğini de vurgulamıştır¹²³.

Şamanın cinsler üstü durumu, er-dişi ile ilişkili olmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere şamanın bu durumu kadın ve erkek olarak ikiye ayrılmışlığın bir bedende bütünleştirilmesinin sembolik bir anlamı olarak görülmektedir.

Sonuç olarak Şamanizm'de kadın ve erkek genel olarak toplumun ihtiyaçları söz konusu olduğunda beraberlerdir. İkisinin de sahiplendiği bir takım vazifeler vardır. İster erkek, ister kadın olsun koruyucu ve yardımcı ruhlar eşliğinde gizemli, mistik ve mitsel bilgileri ruhlardan almaktadırlar. Yaptıkları bir doktorun, falcının ya da büyücünün yaptığından farksızdır. Davul, flüt vs kullandıkları müzik aletleri ile şaman dualarını okuyup dans eden, kendinden geçen hatta kozmik seyahatler

119 Bayat, *age*, s. 49.

120 Bayat, *age*, s. 56, 116.

121 Roux, *a.ge.*, s. 234.

122 Muharrem Kaya, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim*, S. 15, s. 50.

123 Roux, *age*, s. 273.

yapabilen kişilerdir. Orta Asya ve Sibirya Şamanizm’inde kadın şaman ve baksıların konumunu incelerken, bölge halklarının kadınlara “şaman” terimi yerine farklı tanımlamalar kullandığı dikkat çekmektedir.

Kazaklar ve Kırgızlar, erkek şamanları “baksı”; kadın şamanları ise “bübü” olarak isimlendirmektedir¹²⁴. Codex Comanicus’ta ise “kam katun: Büyücü kadın” olarak yer bulmuştur¹²⁵. Yakutlar ve Moğollar ise kadın şamana “udagan” demektedirler¹²⁶. Abdülkadir İnan da Yakutların erkek şamanları “oyun”; Moğolların ise “bö/böge” gibi farklı isimlendirilmekte olduğunu; ancak kadın şamanların her iki topluluk tarafından “udagan” şeklinde adlandırıldıklarını belirtmiştir¹²⁷. Bayat, “udagan” kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu vurgulamış ve bu kelimenin Moğol Buryatlar’a Türkçeden geçtiğini iddia etmiştir. Yaptığı tespitler ile Bayat, Altay, Yakut bölgeleri gibi çeşitli topluluklarda erkek şamanlara “bö, kam, oyun, baksı” gibi ayrı ayrı isimler verilirken; kadın şamanlara “udagan, udugan, utahan” gibi ortak bir adlandırılmaya gidilmesini dikkate değer bulmuştur¹²⁸. “Udagan”¹²⁹ kelimesinin, Türkçe’de “ateş” anlamına gelen “Od/ ut’tan türemesini, kadının ateşe hükmeden ve dolayısıyla mitolojik bağlamda da incelediğimiz üzere, Yer Ana motifiyle ilişkili olduğuna değinmiştir. Roux ise, Türkçe’de ‘şaman’ kelimesinin karşılığı olarak “kam” ifadesinin kullanıldığını belirtirken Türkçe’nin dil yapısında kelimelerin bir cins ayrımına tabi tutulmamasına dikkat çekerek, Moğolca’da “udagan” sözcüğü ile kadın şamanın cinsiyetinin vurgulandığına işaret etmiştir¹³⁰.

Toplumların kültürel gelişim aşamalarının bir özeti yapıldığında, avcı-toplayıcı dönemin ardından göçebelik, tarımsal üretimin oluşması, bununla birlikte mülkiyetin gelişmesi ve devletin oluşumu süreçlerinde erkek şamanların güçlenerek, kadınların bu görevi ifa etmelerinde geri plana itilmelerine sebep olduğu düşünülmektedir¹³¹. Ekonomik olarak Orta Asya ve Sibirya toplumlarında da görülen

124 Mihaly Hoppal, *Avrasyada Şamanlar*, çev. Bülent Bayram, Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, s. 138.; Bayat, *age*, s. 85.

125 Kare Kuman Grönbech, *Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini*, çev. Kemal Aytaç, s. 88.

126 Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 157.

127 İnan, *age*, s. 74; Buluç, *age*, s. 338.

128 Bayat, *age*, s. 52.

129 *Moğolca-Türkçe Sözlük*, C. II, s. 1328.

130 Rou, *age*, s. 66.

131 Bayat, *age*, s. 46.

değişimler nedeniyle cinsiyetler üzerinden yapılan görev dağılımında ayırım aynı zamanda şamanların rollerine de yansımaktadır.

İlkel dönemlerde, üremede babanın rolünün henüz bilinmemesi üzerinden, kendi içinde hayatın devamını sağlayıcı görülen özellikleri, kadının hiyerarşik üstlüğünden ziyade, erkeğin av ile ilgili ayinleri; kadının ise doğum ve sağlık gibi yine ilkel için önem arz eden ayinleri düzenlediği görülmektedir¹³². Eski toplumlarda avcılık ve hayvancılık gibi evin dışını ilgilendiren işlerin erkeğin tasarrufuna geçmesi ile kadının bir şaman olarak konumunun geri plana itilmeye başladığı da düşünülmektedir¹³³.

Toplumların tüm bu gelişim süreçleri dâhilinde madenciliğin ve özellikle demirciliğin gelişiminin kadın şamanların konumunda değişikliklere neden olduğu görülebilmektedir. Demir madeninin işlenmesi ile erkeğin fiziksel gücünün işbölümü sahasında ortaya çıkışı ve demir işlerken ateşe hükmetmeye başlaması, kadının rolünü erkeğin devralmasına, dolayısıyla erkeğin konumunun ön plana çıkmasına neden olmuştur denilebilir. Demirciler ile şamanların kardeş oldukları hatta zaman zaman demircilerin şamanlardan üstün oldukları inancının oluştuğunu; ayrıca şamanın adaylık aşamalarından biri olan parçalanma esnasında yeraltında demirciler tarafından kemiklerinin birleştirildiği inancının da var olduğunu görmekteyiz¹³⁴.

132 Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, s. 99.

133 Bayat, *age*, s. 44.

134 Bayat, *age*, s. 36.

Şekil 1. 6 Kadın ve Erkek Şamanlar ¹³⁵.

1.1.7.1. Şaman Anlatılarında Kadın ve Erkek Figürü

İlk şamanların kadın mı yoksa erkek mi oldukları sorusu da önemli bir noktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere ilk şamanların kadın olduğu ve çok güçlü oldukları varsayılmaktadır¹³⁶. Bölge topluluklarının ilk şamanlar hakkındaki anlatıları ile bu sorunun yanıtı aranmaktadır. Eliade'nın, Uryanhay'ların ilk şamanlar ile ilgili Stenberg'den aktardığı hikâye şöyledir: *“İlk şaman Bö-Khan, bir gök-kızını sever. Peri olan bu gök-kızı, Bö-Khan'ın evli olduğunu duyunca onun ve karısının toprak tarafından yutulmasını sağlar. Ardından kendi doğurduğu oğlan, altına bıraktığı huş ağacının özsuyu ile beslenerek büyür ve şamanlar bu çocuğun soyundan türerler”*¹³⁷. Altay şamanlarının atası olan büyücü şamanın gök ve yerin kızı ile evlendiğini, bu beraberlikten dünyaya geldiklerine inanılmaktadır¹³⁸. Şamanların soyu kutsal anlam taşıyan göğe dayandırılmaktadır. Bunun yanı sıra Potapov'un bildirdiği üzere, Altaylılar'da bir başka ilk şaman anlatısı ortaya çıkmaktadır. Toplayabilmiş olduğumuz örnekler arasında bir farklılık içeren bu anlatıda karşımıza Erlik¹³⁹ (karanlık alem) çıkmaktadır. Yangara isimli ilk şamana,

135 <https://arkeofili.com/samanizm-ve-samanizmin-ortaya-cikisi/>

136 Bayat, *age*, s. 11; Çoruhlu, *age*, 64.

137 Eliade, *age*, s. 104.

138 Ögel, *age*, s. 53.

139 Erlik hakkında detaylı bilgi için bkz. bu tezde s. 71.

şamanlık eğitiminin Erlik tarafından verildiğine inanılmaktadır. Sonraki şamanlar Yangara'dan (eğitilen ilk şaman) itibaren şamanlık etmeye başlamışlardır¹⁴⁰.

Yakutlar'da çok eski zamanlarda yaşadığına inanılan *Sogus* adlı bir şaman bulunmaktadır. Bu şamanın kendisinden sonra gelen tüm şamanların atası olduğuna inanılmaktadır¹⁴¹. Ölülerini diriltecek, körlere görme yetisi kazandıracak kadar güçlü olan şaman Arkıl'ın bu durumu Ulu Yaratıcı'yı hoşnut etmemiştir. Arkıl şamanın bu gücünün kaynağı olarak kendisini görmesi sonucunda Ulu Yaratıcı tarafından ateşe atılarak cezalandırılmıştır. Bundan sonra gelen şamanların, Arkıl'ın atıldığı ateşten yaratıldıklarına inanılmaktadır¹⁴².

Bir başka ilk şaman anlatısında ise; Morgon Hara adlı bir erkek şamanı görmekteyiz. Çok güçlü olduğuna inanılan bu şaman, insanların canlarını cehennemde dahi bularak geri getirebilirdi. Bir gün canları almasına müsaade etmediği için şamana kızgın olan bir ruh, onu göklerin tanrısına şikâyet eder. Bu söylenenlerin gerçek mi olduğunu görmek isteyen tanrı, bir adamın canını alarak bir şişeye koyar. Canı alındığı için hastalanarak yatağa düşen adamın yakınları durumu Morgon Hara'ya bildirirler. Şaman kamlık ederek canı aramaya başlar ve sonunda Tanrı'nın sakladığı şişenin içinde bulur. Bir arıya dönüşerek Tanrı'nın alnını sokan şaman, Tanrı elini alnına götürdüğü sırada canı alarak oradan kaçır¹⁴³. Bu anlatıda daha önce benzerlerini gördüğümüz üzere, ilk şamanların çok güçlü olduklarına dair bir inanç bulunması ile birlikte diğer örnekler ile bir başka karşılaştırma yapılır ise bu ilk şamanın hikâyesinde Tanrı'nın gücüne karşı meydan okuyabilmesine rağmen bir ceza aldığına dair iz bulunmamaktadır.

Tuvalar'daki bir efsaneye göre ise, hanın okuyla öldürülen ve bu kadının karnından alnında ok iziyle doğan bir oğlan, şamanların atası olmuştur¹⁴⁴. Bu efsanevi anlatı da ise ilk şaman bir erkektir. Anlatı ile ilgili başka bir tespit eklenecek olursa, daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere, ok iziyle doğan çocuk,

140 Leonid Pavloviç Potapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, s. 121.

141 Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri, Efsane ve Memoratlar*, s. 118.

142 Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, s. 14.

143 Bayat, *age*, s. 245.

144 J. Myrza Bapaeva, *Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 17.

şamanların fiziksel olarak doğuştan gelen birtakım farklılıklara sahip olmasının aranması durumuna bir örnek teşkil edebilmektedir.

Buryatlar ve Yakutların ilk şaman hikâyelerinde; Tanrılar, kötü ruhların neden olduğu hastalıkla ve ölümlle mücadele etmek üzere şamanlar göndermişlerdir. İlk etapta Kartal'ı göndermişler, Kartal uykuya daldıktan sonra bir kadın onu görüp ilişkiye girmiştir. Kadın bir erkek çocuk dünyaya getirmiş ve böylelikle *ilk şaman* bu şekilde olmuştur¹⁴⁵. Yukarıdaki anlatıdan farklı olarak ilk şamanın aslında tanrılar tarafından görevlendirilen kutsal bir kartal iken sonradan insanlar ile arasında oluşan iletişim sebebi ile şamanlık görevini gerçekleştirmek üzere bir insanın şaman olması gerekliliği doğmuştur. Anlatı aynı zamanda yine ana soyluluğa dair bir iz taşımaktadır.

Yaradılış efsanelerinde benzerlerini görmüş olduğumuz gibi, kutsal güçler tarafından gönderilen bir hayvan ile kadın insanın çiftleşmesinden ilk şamanın dünyaya geldiğini görmekteyiz. İnsan-kadın/hayvan-erkek ikilisi bize ana soyluluğu akla getirmektedir¹⁴⁶.

Altay Buçay Destanı'nda ise, ilk şaman olarak karşımıza bir kadın çıkmaktadır. Adı *Kam Emegen* olan bu kadın şamana Erlik yardım etmektedir. Kam Emegen'in üç başlı davulu ve dokuz ayaklı tokmağı vardır; göklerde yaşamaktadır¹⁴⁷.

Ulaşabilmiş olduğumuz ilk şaman anlatılarını değerlendirdiğimizde ilk şamanlar erkek ya da kadın olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şamanlığın ata ya da ana soylu olarak aktarımı olduğu bilgisinden de yola çıkıldığında anlatıların içlerinde ana soyluluk kapsamında değerlendirebileceğimiz örneklerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir (Şekil 1.7).

145 Aynı ilk şaman anlatısını makalesinde kullanan Buluç, ilk şamanın hikâyede geçen kadın ile kartaldan doğan erkek çocuk olduğunu aktarmış olmasının yanı sıra, bu cinsi münasebetten sonra kadının ruhları görmeye başladığını ve onun ilk şaman olduğu bilgisi ile aynı hikayeden, farklı bir değerlendirme ortaya koymuştur. bkz. Saadettin Buluç, “Şaman Kelimesinin Menşei, Türklerde Şamanlara Verilen Adlar, Şamanizm'in Mahiyeti, Tarihte Şamanizm”, *Makaleler*, hzl.. Zeynep Korkmaz, s. 338.

146 Valentina Kharitonova, “Black’ Shamans, ‘White Shamans”, *Shamanism, An Encyclopedia of World Beliefs, Practises and Culture*, Vol. I, edd. Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman, ABC CLIO, Santa Barbara Clifornia, s. 537.

147 Bayat, *age*, s. 210.

Şekil 1. 7 Maya Soylusu Leydi Jaguar Shark'ın (MS. 770) Anlatıldığı Duvar Portresi¹⁴⁸.

1.1.7.2. Evlenme ve Çocuk Sahibi Olma

Kadın ve erkek şamanlar arasındaki önemli bir ayrım evlenmek ve çocuk doğurmakla ilgilidir. Erkek şamanların evlilik yapabildiği, bir aile kurabildiği görülürken; kadın şamanların bu konuda yasaklara tabi olmaları durumu söz konusudur. Bu yasağın temelinde kadının evlenip, çocuk dünyaya getirmesiyle gücünü kaybedeceği inancı yer almaktadır. Kadın şamanın gücünü kaybetmesi, meşguliyetini çocuklarına vermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir¹⁴⁹. Bu noktada kadının toplumsal cinsiyet bağlamında özellikle dünyaya bir çocuk getirmesinin toplum tarafından bağlayıcılığı görülmektedir (Şekil 1.8). Böyle bir yasağın varlığından bahsedilmişse de şaman anlatılarından yola çıkılarak bu durumun aksine tespitlerde de bulunmak mümkündür.

Kadın şamanın ruhlar tarafından ne kadar yasaklanmış olsa da evlendiğini; ancak sonunda ruhlara boyun eğmek durumunda kaldığını görmekteyiz. Evlenme yasağının varlığından söz edilmekteyken; aynı zamanda kadın şamanların evli olduklarına dair bilgilere de ulaşabilmekteyiz. Benzer anlatılar arasında kadın şamanın evli olduğu ve hatta kocasına yapılan kötü ve haksız muamele karşısında şamanlık güçlerini kullandığı anlatılmaktadır¹⁵⁰. Eğer, yardımcı ruhlarının sağladığı

148 <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2017/10/tarihte-kadin-samanlar.html>

149 Bayat, *age*, s. 72.

150 Bapaeva, *age*, s. 162.

şamanlık güç ve yeteneğini bu durumda kullanabiliyor ise, ruhların kadın şamanın evli olmasına müdahale etmediği sonucunu çıkartabilmekteyiz. Ayrıca kadın şamanların, Bapaeva'nın tezinde aktardığı üzere, kocalarını, kötü ruhlar ve diğer kadınlardan korumak amaçlı söyledikleri duaları da bulunmaktadır:

“Albıs, şulbus (kötü ruh) arasına altını sallayan kocalyım. Onunla ilişkiye girme, hastalanırsın, zavallı dostum. Birleştiğim, ilişki kurduğum belini kaldıramayan hasta erkek benden saklayıp, ona verme. Farkına varmadan hastalanırsın. İlişki kurduğum, birleştiğim Kara paş (sifilis) taşıyan erkek gözlerden gizli ona verme, Kara paş bulaşır sana”¹⁵¹ İfadeleri yer almaktadır.

Kadın şamanların ruhlar ile gerçekleştirdikleri evliliklere dair örnekler de bulunmaktadır. Buryatların koruyucu ruhları arasında bir kadın şaman bulunmaktadır. Bu kadın şaman, bir şamanın ruhuyla evlidir ve evli olduğu şamanın atlarından biriyle bir kırsağın çiftleşmesinden doğan, sekiz bacağına sahip bir ata binmektedir¹⁵².

Kanaa adında Tuvalı kadın şamanın Altay'a gelmesi evlilik meselesi ile ilgilidir. Kadın şaman Kanaa, tarım işleri ile uğraşmak üzere Altay'dan Tuva Alaş Nehri tarafına gelen Kökön isimli biri tarafından evlilik teklifi almıştır. Kadın şaman Kanaa, bu teklifi kabul etmesine rağmen, adamın işlerini bahane edip memleketine geri dönmesi ile kandırıldığını anlamıştır. Kadın şaman, kıyafetini giyerek kuş biçimine girmiş ve Altay'a uçmuştur. Kanaa, yol boyunca dağ iyelerine¹⁵³ kurtulmalık olarak kıyafeti ve davulunu rehin vermiştir. Sonunda Altay'a varan Kanaa, Kökön'ü bulmuş ve onun yanında kalmıştır. İlerleyen zamanlarda dağ iyelerinden kıyafet ve davulunu geri istediğinde ise dağ iyesi ona bir şart koşturmuş ki o da Kanaa'nın çocuk sahibi olmamasıdır. Kadın şaman Kanaa buna karşı çıkmıştır ve geri dönerek kıyafeti ile davulunu almıştır¹⁵⁴.

Altaylı kadın şamanların evlenebildiklerine bir örnek de, Anohin'in bildirdiği üzere, şamanların kazançlarının fazla olmaması sebebiyle aileleri tarafından hoşnutsuzluk oluşabildiğinden, bazen kadın bir şamanın kocası tarafından şamanlık

151 Bapaeva, *age*, s. 162.

152 Çoruhlu, *Türk Mitolojisi Ana...*, s. 124.

153 *Dağ iyesi*, Türk, Altay ve Moğol mitolojisine özgü dağın koruyucusu olan ruhun adıdır.

154 Potapov, *age*, s. 266.

yapmak konusunda engeller ile karşılaşması olmaktadır. Hatta kocanın, karısı şamanlık yaptığı sırada da müdahalede bulunarak, onu alarak eve götürdüğünü de bildirmiştir¹⁵⁵.

Yukarıdaki örnekler göz önüne alındığında, kadın şamanların evli olabilecekleri sonucuna ulaşmamızın yanı sıra, kadının bir şaman olarak toplum içerisinde bir ayrıcalık sahibi olup olmadığı da bu örnek ile soru işareti yaratmakta; kocanın, şaman dahi olsa karısının üzerinde bir hâkimiyeti olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 1. 8 Şaman, Çocuğu ve Aile Bireyi ¹⁵⁶.

1.1.7.3. Kadın-Erkek Şamanların Kıyafet ve Aksesuarları

Cinsiyetler bağlamında Şamanizm'in cinsler üstü durumundan yukarıda söz etmiştik. Cinsler üstü bu durum kendisini, şamanın ritüel esnasında kullandığı kıyafetleri, hal ve hareketleri gibi öğeler ile göstermektedir. Perrin şamanların, karşı cinsin kıyafetlerini giymelerini ve karşı cins gibi davranmalarını; ilk şamanlar ve yardımcı ruhlar ile ilgili anlatılarda bu karakterlere biseksüel manalar yüklenmesinin, iki cinsin iç içeliğini vurguladığını belirtmiştir¹⁵⁷.

155 Anohin, *age*, s. 40-41.

156 <https://bilimdili.com/arkeotarih/antropoloji/hastaliklar-beyin-gucu-ve-samanik-tedavi/>

157 Perrin, *age*, . 62-63.

Şamanların kıyafetleri ve aksesuarları (Şekil 1.9) incelendiğinde erkek veya kadın olduğuna dair ayırt edici cinsiyet üzerinden herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir¹⁵⁸. Ancak şamanların kıyafetleri konusunda, erkek şamanın da kıyafet ile kadın görünümüne büründüğü belirtilmektedir. Çoruhlu, zamanla gücü eline alan erkek şamanın, kıyafeti ile kadın şamanlar gibi görünmeye çalıştığını; bunun sebebinin de başlangıçta kadın şamanların güçlü olmuş olmasıyla ilgili olabileceğini vurgulamıştır¹⁵⁹.

İnan'da Yakutların şaman giysilerinde kadın göğüslerini simgeleyen yuvarlak metal aksesuarlar olduğunu ve gerek şamanların gerekse Müslüman erkeklerin uzun saç bıraktıklarını belirterek, şamanlığın eski devirlerde kadınlara ait bir sanat olduğunun göstergesi olabileceğini vurgulamıştır¹⁶⁰.

Tuva çevresindeki kaya resimlerinde de şekillendirilmiş erkek ve kadın figürleri, kıyafet farkından ziyade saç modelleri ayırt edici özellik taşımaktadır¹⁶¹.

Bir başka tespit ile Anohin, kadın ve erkek şamanların kıyafetlerinde büyük farklılıklar olmadığını vurgulamıştır. Altay Türkleri arasında şaman giysisinin en önemli parçası tabak edilmiş geyik ya da keçi derisinden dikilen 'manyak'a sahip olduklarını belirtmiştir. Kadın şamanların manyak'ı oldukça zarif bir giysi olması dolayısıyla toplumun diğer kadınları arasında dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Bu durum şaman için oldukça önemlidir. Nitekim tedavi seansları ve törenlerde giydikleri bu giysi ile büyük ve güçlü ruhları çektiğine inanılırdı¹⁶².

Anohin'in Altaylılar ile ilgili verdiği bu bilgi ile kadın şamanları kıyafet bağlamında değerlendirirken, Potapov'un Kumandı'lar, Şorlar gibi Kuzey Altay toplulukları arasındaki erkek şamanlarının kıyafetlerinde de benzer durumun gözlenebileceğini ileri sürer. Söz konusu halklarda erkek şamanların düzenledikleri tören esnasında beyaz bir kaftan giymeleri ve başlarına kadın şalı bağladıkları görülmektedir¹⁶³.

158 Bayat, *age*, s. 13.

159 Çoruhlu, *age*, s. 64.

160 İnan, *age*, s. 89.

161 Çeçek Dolgar-Ool, *Altay-Sayan Kaya Resimlerine Göre Tuva Geleneksel Kültürünün Kaynakları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 53.

162 Anohin, *age*, s. 39.

163 Potapov, *age*, s. 199.

Şaman kıyafetinin kadını canlandırmasına imkân verebilecek şekilde tasarlanmış olması; erkek şamanlara androjen bir mana yüklenmiş olması; şamanların yardımcı ruhlarının dişi olmasıyla bağdaştırılmaktadır. “Demek ki şamanın öbür benliği, eşi, dişidir; ayin sırasında onun bu dişi benliği ortaya çıkmaktadır.”¹⁶⁴. Yardımcı dişi ruh ile cinsel güdülerini aradan kaldırılarak iletişim kurulması şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca bazı araştırmacılar da erkek şamanın, kıyafet aracılığı ile kadın görünümüne bürünmesini, erkek şamanın yardımcı dişi ruhuyla cinsel ilişkiye girmesi şeklinde yorumlamışlardır¹⁶⁵. Ayrıca Perrin, Czaplicka’dan yaptığı alıntı ile Sibirya şamanlarında, erkek şamanların kıyafetlerinin kadınsı motiflerle süslü olmasının yanı sıra kadın şamanların giysilerinde ise erkeksi simgelerin mevcut olduğu noktasına değinmiştir¹⁶⁶. Bir kadın şamanın erkekleşmesi örneğini Bayat, Bogoras’tan aktarmıştır. Bogoras, kadın şamanların bu durumunun nadir gerçekleştiğini, kendisinin hiç karşılaşmamış olduğunu ve birkaç duyum aldığını belirtmiştir. Bu duyumlara göre, bir Çukçi kadın şaman ruhların emir vermesi üzerine saçlarını kestirerek, erkek gibi konuşmaya başlamış, ateşli silahlar kullanmış ve hatta sonunda kendisiyle evlenen bir genç kız da bulmuştur¹⁶⁷. Kazak erkekleri de kısa saç kullanmalarına rağmen, bazı Kazak baksıları saçlarını uzun bırakmaktadırlar¹⁶⁸.

Şamanların ritüellerini gerçekleştirirken kadın gibi giyinmelerini Yörükhan; yukarıda da aktardığımız üzere; esirgeyen ve yargılayan dişi ruhlar ile bağlantılı olarak, koruyucu ruhların dişi olmasına bağlamıştır¹⁶⁹.

Tuva’da yaşlı kadın şamanların saçlarını ipek iplerle arkadan bağladıktan sonra iki örgü yaptıkları aktarılmıştır¹⁷⁰. Altaylı şamanlar, şamanlık yaptıkları ilk yıllarında manyak giymemektedirler. Şamanların manyak giymedikleri bu ilk yıllarında erkekler, erkek çocuklar ve kız çocuklar ‘çekmen’ denilen bir cüppe

164 Türköne, *age*, s. 112.

165 Olga Gorshunova, “Tajik Shamanism” *Shamanism An Encyclopedia of World Beliefs, Practises and Culture*, Vol. I, (Ed. Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman Olga Gorshunova), ABC CLIO, s. 631.

166 Perrin, *age*, s. 63.

167 Bayat, *age*, s. 48.

168 Radloff, *age*, s. 239.

169 Yörükhan, *age*, s. 58.

170 Dolgar-Ool, *age*, s. 55.

giyerlerken; evli kadınlar ise ‘çegedeksiz’ kadın cüppesi ‘terlik’ (çigidik, terlik üstüne giyilen bir elbisedir) giymektedirler¹⁷¹.

Aynı cinsiyete tabi olmalarına rağmen, evli kadınlar ile kız çocuklarının farklı kıyafet giymeleri dikkat çekici bir noktadır. Ayrıca yine Altay Şamanizm’inde erkeklerin tabi olabildikleri ak şamanlık¹⁷² durumunda ‘manyak’ giyme zorunluluğu bulunmazken; bir şamanın Erlik’e karşı ayin yapabilmek için ‘manyak’ sahibi olması gerekmektedir. Dolayısıyla kara şamanlar ‘manyak’ sahibi olmaktadır¹⁷³. Bu durumda erkek şamanlar; ak şaman-kara şaman sınıflaması içine sokularak değerlendirildiğinde; her zaman ‘manyak’ sahibi olmalarının gerekmediğini, ancak kadın şamanların; kara şaman sınıfı içerisinde şamanlığı yapabildiklerinden; “manyak” sahibi olmalarının gerekliliğini görebilmekteyiz. Altaylı şamanlar arasında kadın ve erkek şamanlarının kıyafetleri ile ilgili bir yasak da bulunmaktadır ki; bu yasağa göre, erkek şamanlar kadın şamanın ‘manyak’ını; kadın şamanlar da erkek şamanların ‘manyak’ını giyememektedirler¹⁷⁴.

Verilen örnekler değerlendirildiğinde kadın şamanların kıyafetlerinde büyük farklılıklar görülmemekle birlikte şamanın cinsler üstü yapısının, özellikle erkeğin kadın görünümüne bürünmesinde kendisini hissettirdiğini görebilmekteyiz. ‘Er-dişi’lik olarak tanımlanan durumun Orta Asya ve Sibiry şamanları arasında genellikle erkeklerin kadın kılığına bürünmesi şeklinde kendisini göstermektedir.

171 Anohin, *age*, s. 39.

172 Tezin ilerleyen sayfalarında ak şamanlık hakkında bilgi verilmiştir.

173 Anohin, *age* s. 39.

174 Anohin, *age*, s. 43.

Şekil 1. 9 Şaman Başlığı¹⁷⁵.

1.1.8. Şamanlar Arasında Hiyerarşi

Şamanlar arasında sahip oldukları güç ve kudretlerine göre belli hiyerarşi oluşturduğu görülür. V. Butanaev, *Hakas Şamanları'nı* bu bilgiye dayanarak üç kategoriye ayırmıştır. Buna göre; Pügdürler, dokuz adet şaman davulu olan, özel giysilere sahip ve pek çok sayıda yardımcı ruhları olan en büyük şamanlardır. Bu özelliğe sahip olan şamanlar, en uzak beldelere kadar ulaşabilirdilerdi. Pulğoslar ise, tek bir davulu olan şamanlardır. Bu şamanlar, sade manyakları ile seçilirler ve seyahatlerini yatay düzeyde gerçekleştirip, komşu bölgelere kadar ulaşabilirdilerdi. Çalancılar; güçsüz şamanlardır. Yalnızca hipnoz yapabilme yetisine sahiplerdir. Herhangi bir giysileri ve davulları olmayan bu tip şamanlar, daha küçük uğraşlarla meşgul olup, nazar değmesi ve korku gibi daha küçük rahatsızlıkları tedavi edebilirlerdi¹⁷⁶.

V. Bogoraz, Sibirya şamanlarını işlevlerine göre üç kategoriye ayırmıştır. Çeşitli ruhlarla ilişkisi olan şamanlar, gaipten haber veren falcı şamanlar ve sihir, şifacı, cadılık gibi işlevleri olan şamanlar¹⁷⁷. Bu tür bir kategori yine şamanlar

175 <http://www.gulcanyesilbas.com/2015/04/samanizm-ve-saman-kostumu.html>

176 Özçubukçu, Oğuzhan, *Kuzey ve Orta Asya Şamanizm'inde Ruh Fenomeni*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2017, ss.11

177 Bogaraz, *age*, s.21.

arasında bir hiyerarşi olduğunu göstermektedir. D. Banzarov'da, Moğol şamanlarını benzer şekilde üç kategoride sınıflandırmıştır. Buna göre; rahiplik görevi üstlenen şamanlar, tedavi etme görevini üstlenen şamanlar, gelecekte haber veren falcı şamanlar olarak sınıflandırılmıştır¹⁷⁸.

Rahiplik yapabilen şamanlar, insanlara ruhların isteklerini iletir ve tanrılara kurban sunarken insanlara yardım ederlerdi. Bu özelliğe sahip şamanlar, bu tarz ritüellerin yöneticisi konumunda olan ve dua akışını bilen kişilerdir. Bu tür şamanların dışında ilk kategoriye dâhil edilen şamanlar, bazı özel işler için de davet edilirdi. Şifacı, tabip şamanlar, sadece hasta olan vücuttan kötü ruhu kovmak ve hastaları iyi etmekle yükümlüdür. Gelecekte haber veren şamanlar ise, koyunun bel kemiğiyle veya ok ile fal açar, bu şekilde gelecek üzerine kehanette bulunurlardı¹⁷⁹.

Ulçi ve Nanay şamanları arasında en güçlü kabul edilen şaman, ölenlerin ruhlarını öteki âleme yollayan, hastaları tedavi eden, bolluk ve bereket isteyen *Kasati Şaman*'dır. Bütün bu kategorideki şaman bölünmelerinin içerisinde en yaygın olanı ise ak ve kara şaman kategorisidir¹⁸⁰.

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak yapılan bir sınıflandırmaya göre şamanlar; *aile şamanları* ve *mesleki şamanlar* olarak ayrıldıklarında bu tür sınıflandırma hakkında daha detaylı bilgi vermek yerinde olur¹⁸¹.

Mesleki şamanlık, daha çok dini sistemlere yakındır. Gelişimi Hıristiyanlığın Sibiry'a da yaygınlaşmasından sonra daha da hızlanmıştır. Aile şamanlığı ise eski özgün yapısını muhafaza etmiş olsa da zamanla zayıflamıştır. Diğer bir taraftan mesleki şamanlığın, Yakut ve Altay Türkleri arasında kara şamanlık inancına daha yakın bir durum sergilediği görülür. Paleo-Sibiry'a (Kuzey Doğu halklarının herhangi bir üyesi olan) ve diğer bazı Sibiry'a halkları arasında hem mesleki hem de aile şamanlığının mevcut olduğunu söyleyen bazı bilim adamları bu görüşlerinde ısrarcıdırlar¹⁸².

178 Banzarov, *age*, s. 35.

179 Bayat, *age*, s. 140.

180 Bayat, *age*, s. 141.

181 Bayat, *age*, s. 141.

182 Bayat, *age*, s. 141.

Aile şamanları, ailenin sağlığı ile ilgilenir ve dolayısıyla bu tür aileler de onun koruması altında olur. Aile şamanları, aileye ait bayramların ve kurban sunma merasimlerinin yöneticisi konumundadır. Ayrıca aile için nazarlıklar ve büyü de onun görevleri arasındadır¹⁸³.

Mesleki şamanlar ise her hangi bir gruba dâhil değildirler. Bu sebeple de bütün alanlarda faaliyet gösteren şaman gruplarındandır. V. Jochelson'a göre mesleki şamanlık olgusu, aile şamanlığından sonra oluşmuş ve onun temelleri üstüne gelişmiştir. Jochelson, bu ikisi arasında bir başka ve üçüncü bir kategori olarak nitelediği bir şamanlık türü olan toplumsal şamanlık terimi öne sürmüştür. Bu şamanlığa dâhil olanlar aile şamanları ile işbirliğinde halinde olup, bazı ritüelleri yönetmektedirler.¹⁸⁴ Bütün bu sınıflandırmanın ne kadar doğru olabileceği de tartışma konusu olabilir.

Şamanlar arasında bu tarz bir ayırım söz konusu olduğunda belli ve kesin sınır koymak mümkün değildir. Öte taraftan Yakut ve Altay-Sayan Türklerinde bu kategoriye dâhil olabilecek türde bir şaman yoktur. Bazı güçsüz şamanların sadece dar bir çevrede kamlık yapmaları onları, yalnızca aile şamanları olarak nitelemeye yetmez.

V. Jochelson ve V. Bogoras'ın aile ve mesleki şamanlığa ait düşüncelerini V. Troşçanskiy ve Stadling, Yakut şamanları üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu iki bilim adamı mesleki şamanlığı, özel bir kurum olarak görürler ve onların bu görevlerinin başka toplumsal kültürlerle alakalı olmadığını varsayarlar¹⁸⁵. Şamanlığın daha sonraki çağlarda gelişmesiyle bazı toplumsal kültürlerin yapılması ve yönlendiriciliği zamanla ak şaman denilen bu şamanların üzerine yüklenmiştir. Bu tür teorik görüşlerini V. Troşçanskiy, Yakut şamanları arasında geliştirerek sonradan bütün Sibiry şamanlığını hakkında daha genel bir açıklamada bulunmuştur¹⁸⁶.

Yukarıda açıkladığımız bütün bu kategoriler içerisinde çeşitli ayrımlara rağmen, şamanların görevleri ve işlevleri birbirlerine karışmış durumdadır. Aralarında yalnız bazı özel durumlarda farklılık görülmektedir. Özellikle Koryak,

183 Bayat, *age*, s. 141.

184 Bayat, *age*, s. 141.

185 Troşçanskiy, *age*, s. 123-127.

186 Troşçanskiy, *age*, s. 123.

Çukçi şamanlarında bu tarz bir ikili bölünme daha net bir şekilde göze çarpmaktadır. Nitekim esrime şamanları, falcı şamanlar ve tabip şamanlar arasında bazı işlevsel farklılıklar da vardır. Yani bu şaman sınıfları arasında mevcut olan fark sosyo-ekonomik bağlam da gelişmiş olmakla beraber bireysel yeteneklerle de alakalıdır (Şekil 1.10)¹⁸⁷.

Geleneksel şaman giysileri bağlamında bakıldığında da bazı farkların var olduğu görülmüştür¹⁸⁸. Gerek davul, gerekse de giysi bazındaki farklılıkları Türk şaman düşüncesine göre şamanların ikili bölünmesinden daha ziyade; ruhların isteklerine bağlı olduğu düşüncesi mevcuttur. Nitekim davul ve şaman giysisi, şaman geleneği içerisinde ruhların isteği üzerine yapılır. Neticede bireysel bir yetenek ve özel bir zevk bağlamında açıklanan şaman bilincinin dışa vuruşunu simgeleyen ve gelenek bağlamında ruhların adı ile ilişkili olarak şamana takdim edilir. Güçlü şamanlar, diğer şamanlardan farklı olarak bütün şamanlık yetenekleri ve ruhlarla ilişki kurma yetilerini kendilerinde barındırmışlardır. Bu tipteki şamanlar, ruhların adı ile bu tarz yeteneklere sahip olduklarını bildirirler. O nedenle bir alt kategoride yer alan şamanlar, bir üst kategorideki şamanların etkisinde kalmış olurlar. Bütün bu kategorilere ayrılmanın temelinde şamanlığı geniş bir kavram çerçevesinde ele almak yatar. Aslında Altay şamanlığı hakkında daha ayrıntılı ve ilk bilgiyi veren V. Verbitskiy, bu duruma açıklık getirebilmek amacıyla aşağıdaki şaman benzeri sınıflandırmayı vermiştir:

- 1 - *İrimçi*¹⁸⁹ (*ırımçı olacak*) olarak adlandırılan, saralı hasta adamlar da var ki bu adamlar gelecekte haber verirler.
- 2- *Telgoçi* adı verilen şamanlar, falcı olarak nitelendirilirler ve bunlar fal açarlar.
- 3- *Yarinçi* denilen falcılar vardır ki bunlar yanan kürek kemiğiyle fal açarlar ve bunlar özel falcılar olarak adlandırılırlar.
- 4- Yada taşıyla havanın durumu hakkında bilgi verip, havayı idare eden *yadacılar* vardır.

187 Troşçanskiy, *age*, s. 123.

188 Bayat, *age*, s.190.

189 Saralı hasta insanlara verilen isimdir

- 5- *Arınçı-ırınçı*, koyun kemiğın kızdırılması ile fala bakan şamanlardır.
- 6- *Arbış*, fal açan şamanlardır.
- 7- *Yelbegçi, Çilbegçi*, eski parçası veya akağaç dalı ile büyü yapan kişiler
- 8- *Piligyi*, tabip ve gelecekten haber veren şamanlardır.
- 9- *Körügji, Köspökçi*, ruhları gören şamanlardır
- 10- Kindik-ene (ebeci)
- 11- *Demçu*, eczacı şamanlardır.
- 12- *Kayçı*, Altay kahramanlık destanı anlatıcısıdır.
- 13- Demirci şaman,
- 14- Marangoz şaman,
- 15- Avcı şaman,
- 16- Çömlekçi şaman vb¹⁹⁰

Şekil 1. 10 Bireysel Yeteneğini Sergileyen Şaman ¹⁹¹.

1.1.9. Şaman Ritüellerinde Ak ve Kara Şaman Olgusu

Türk Şaman efsanelerinden anlaşıldığına göre, şamanlar genel itibarıyla “*Aşağı dünya şamanları*” ve “*yukarı dünya şamanları*” olarak iki kısma ayrılmaktadır. G. Potanin ise şamanları; “*İyilik kaynağı olan gökten gelen şamanlar*,

190 Verbitskiy, *age*, s. 64

191 <https://gaiadergi.com/samanin-izinde-samanizm-nedir/>

“Kötü ağaçtan türeyen Şamanlar”¹⁹² şeklinde ikiye ayırır. Literatüre baktığımızda ak ve kara şamanlar (Şekil 1.11) şeklinde ayrılan şamanlara, Altaylar; “ak kam, kara kam veya manyak yok kam ve manyaktu kam”, Yakutlar; “ayu oyuna (ak şaman), abaası oyuna(kara şaman)”, Buryatla ise; “sagani bö(ak şaman), hara bö”(kara şaman)¹⁹³ demişlerdir. Nitekim Tunguzlar’da şamanları ikiye ayırmışlardır. Buna göre; gücünü gökten alan ve yalnız geyikler hastalandığında çağrılan Şamanlar ile gücünü aşağı dünyadan alan ve insanların her türlü hastalıkları esnasında davet olunan Şamanlar şeklinde bir ayırım söz konusu olmuştur¹⁹⁴.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki, şamanlık denildiğinde özellikle kara şamanlar göz önünde bulundurulur. Bunun nedeni Budizm’in bazı Türk boyları ve Moğollar arasında yayılmasıyla birlikte Şamanlığa, kara inanç adı verilmesidir¹⁹⁵. V. Troşçanskiy ara inanç terimini daha da yaygınlaştırmıştır¹⁹⁶. Etnografik literatürde ak şamanların yalnızca ışıklı ruhlara kurban adadığı ve onlara hizmette bulunduğu bilinmektedir¹⁹⁷. Ancak Türk toplumlarında zamanla kara şamanlar çok daha etkili oldukları için ak şaman inancı da arka planda kalmıştır. Bazı Türk kavimlerinde de ak ve kara şamanlar birbirine karışmıştır. G. Ksenofontov tarafından derlenen şaman efsanelerinde yeraltı dünyası şamanlarının ruhu, kötü ruhlarıyla birlikte özel bir beşikte beslenirdi. Yukarı dünya ak şamanlarının ruhları ise kuşlar gibi daha özel yuvalarda beslenirdi¹⁹⁸.

Şamanlara ait efsanelerde özellikle bu iki tip şamanlık olgusunun varlığı görülmektedir. Şamanların özellikle aşağı ve yukarı dünya şeklinde ikiye ayrılması durumu biraz farkla Altay-Sayan Türkleri’nde de görülmektedir. Yakut Türklerinde ise “ayn oyuna ve abaası oyuna” gibi olgular bu şaman ak-kara şaman tiplerini hatırlatmaktadır. Fakat ak ve kara şaman olgusu ister giyim tarzı, isterse de

192 Potanin, *agm* s. 63.

193 Potanin, *agm* s. 63-64.

194 Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, s.135.

195 Budizm, Türk ve Moğol kabileleri arasında, Burkancılık; ilmi literatürde ise Burkhanizm olarak adlandırılır. Budizm’in marjinal bir mezhebi olarak bilinen Burkhanizm, 18. yüzyıldan sonra Orta Asya ve Kafkaslar’da Rus zulmüne tepki olarak Ak-Yang hareketine dönüşmüştür. Seroşevskiy, V. L., 12 Let v Krayu Yakutov (Yakutların Kenarında 12 yıl).

196 Bayat, *age*, s.131.

197 Bayat, *age*, s.135.

198 Gregory V. Ksenofontov, Hrestes, *Şamanizm i Hristiyanstva*, s. 75.

fonksiyonel açısından bir farklılık oluştursa da, yukarı ve aşağı dünya şamanlarında kıyafet ve diğer bazı fonksiyonlar açısından bir ayrım görülmez¹⁹⁹.

Kimi bilim insanları ak ve kara şaman olgusunun birbirlerinden bağımsız bir şekilde geliştiğini söylemişlerdir. Bu durumun neticesinde tarihin en karanlık çağlarında kendine özgü bir yolu sergilediğini iddia etmişlerdir. Şaman ve toplumun genel katılımıyla gerçekleştirilen kurban sunumlarını yapmak, topluma ait genel karakterli ritüelleri yönetmek vazifeleri arasında yer almaktadır. Böyle bir süreç ise zamanla şamanı, kabilenin hem fiziki ve hem de manevi önderi durumuna getirmiştir²⁰⁰. Şamanların içinde buldukları toplumun en saygın ve en bilgili kişisi olmaları, yalnızca bireyler tarafından değil, ruhlar tarafından da seçilmiş kişiler olmalarından kaynaklanmaktadır. Türk boyları arasında mevcut olan şamanlığın, kara şamanlık şeklinde olması daha yaygın bir kanıdır²⁰¹.

V. Troşçanskiy'ye göre, Yakutlar arasında da ak şamanlar vardır. Ak şamanlar, başlarında erkek olan ailelerde erkek, kadın olan ailelerde ise kadındır. Fakat günümüz Yakut şamanlığı içerisinde kadın şamanlar, kara şamanlar olarak gösterilir²⁰².

Şaman hiyerarşisinde de belirttiğimiz gibi, bir diğer bilgiye göre yetenek ve güç bakımından şamanlar: *“büyük şamanlar (uluhan oyun), orta şamanlar (orta oyun) ve küçük şamanlar (kenniki oyun) olmak üzere bir ayrılık da sergilemektedirler. Büyük şamanların Emeget'i²⁰³ Ulu (Arı) Toyon²⁰⁴ tarafından verilmiştir”²⁰⁵.*

Orta şamanların da kendi içlerinde Emegetler'i olsa bile büyük şamanlarınkı kadar güçlü olduklarını söylemek oldukça zordur. Küçük şamanların Emeget'e sahip olmamalarının en önemli sebebi onların gerçek şaman olmayıp, sadece nevrotik bir

199 Ksenofontov- Hrestes, *age* s. 75-76.

200 Ksenofontov, Hrestes, *age*. s. 76.

201 Anohin, *age*, s. 49.

202 Anohin, *age*, s.49.

203 Yakutlar yardımcı ruha “iye kıl” veya emeget denilmektedir. Bilgi için bkz. Harun Güngör, “Şamanizm”, *TDVİA*, C. 38, s. 325.

204 Gökyüzünün yedinci katında yaşayan Ulu Toyon, birçok Yakut boyunun şamanlarının da koruyucu ruhudur. Onun pek çok oğlu olduğu, bu oğlanların adlarının hayvan adlarına benzediği ve onların beyaz veya boz atlarla gökyüzünden yere indikleri söylenir.

205 Bayat, *age*, s.137.

ruh hali olan ve bazı önemsiz sayılabilecek hastalıkları tedavi edebilen, rüya yorumlayan ve sadece küçük kötü ruhlara karşı koyabilen kişiler olmasıdır²⁰⁶.

Bazı etnografların görüşlerine göre, bu ak kamlık olgusunun başlangıcı Şamanizm'in gerçek bir din olma emareleri göstermeye başladığı anda ortaya çıktığı yönündedir. Bir başka görüşe göre ise ak şamanlar, çoğu bakımdan Buda rahiplerine benzeyen özellikleri taşımaktadırlar²⁰⁷.

Yaygın olan diğer bir görüşe göre, sema ruhları vasıtasıyla seçilen ve aynı zamanda “ayrı oyuna” da denilen ak şamanların ritüelleri hakkında A. Savin oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Öncelikle ak şamanlar; ilk zamanlarda kabile içerisinde koruyucu ruhlar tarafından kahinlik etmek için görevlendirilmişlerdir. Bu kişiler hastalanmazlar, kurban sunmazlardı. Ak şamanın, kara şamandan hem sembolik hem de fonksiyonel olarak farklılık göstermesi büyük olasılıkla kabile reisleri arasından çıkışları ile alakalıydı²⁰⁸. Bu durumda pratik ve işlevsel işlerle (hastaları tedavi etmek, ölen bir kişinin ruhunu evinden kovmak, çocuk talep etmek, kaybolan herhangi bir eşyanın ya da insanın bulunmasına yardımcı olmak gibi) meşgul olan ak şaman, boyun önderi olan, genel kurban ritüellerinin yöneticisi olarak diğer kabile halkından farklı olmalıdır

Ak ve kara şamanın resmi bir karakter göstermesine bakmaksızın, ak şamanların *iyi*, kara şamanların ise *kötü* ruhlara hizmet ettiği görüşü yaygındır. Eski Sovyet araştırmacıları, şamanların bu şekilde iki kategoriye ayrılmasının, temelde sosyo-kültürel faktörlerle, göçebe kavimler arasında var olan bir aristokrat/üst sınıfın ortaya çıkmasıyla bağdaştırırlar²⁰⁹. Bu durum şamanların bu şekilde iki ayrı sınıfa ayrılmasına sebep olarak gösterilmiştir²¹⁰.

Eski çağlarda ak ve kara şamanlığın varolmasının mümkün olmadığı, şaman memoratlarından²¹¹ da anlaşılmaktadır²¹². Fakat yukarı ve aşağı dünya şamanları ya

206 Bayat, *age*, s.137.

207 İnan, *age*, s. 83-84.

208 Aktaran, N. Andriy Aleksev, *Şamanizm Tyurkayazıçny Narodov Sibiri*, s. 122-123.

209 M. Hoppal'ın Şamanlar ve Semboller adlı eserin “erginleme ritü” bölümü incelenmelidir.

210 T. M. Mihaylov, *Buryatkiy Şamanizm*, s. 103.

211 Memorat; bir insanın yaşadığı ve çeşitli sebeplerle izahı yapılamayan olağanüstü an ya da hikâye manasına gelmektedir.

212 Bayat, *age*, s. 138.

da bu ruhlara hizmet etmiş olan diğer bazı şamanların olabileceğine dair öngörüler şaman efsaneleriyle de bağdaşmaktadır.

Ak şaman olgusunun oluşmasındaki en önemli faktörlerinden biri, şamanlığın hemen hemen bütün sosyal hayatı etkilemesi olmuştur. Şamanın faaliyet sahasında bulunmayan toplumsal kurban merasimlerinin yöneticisinin kabilenin ak sakalının (kabilenin yaşlısı) olduğu görülür. Diğer bazı kurban törenlerinin yöneticisi konumunda olan şamanların buna karşılık olarak şekillenmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilkinde ak şaman, ikincisine de kara şaman adı verilmiştir. Özel bir elbisesi, ayrı bir davulu bulunmayan ve esrimeyen kabile aksakallarının, ak şaman şeklinde adlandırılması koşullu bir kavramdır²¹³.

Şekil 1. 11 Ak ve Kara Şaman Ayini ²¹⁴.

1.1.9.1. Ak ve Kara Şaman Renk Olgusu

Ak ve kara renk olgusu, şaman mitolojisinde yer alan kötü ruhlara ile iyi ruhlara ayrımında herhangi bir hastalığı azaltmak için insanları rahat bırakmayı öngörüp, hastalıklardan gelecek olan gazabı karşılar²¹⁵. Daha yerinde bir ifadeyle bir şekilde kara ruhlara şamanlık yaparak, onların öfkelerinden korunmak için kara ruhlara kurbanlar veren şamanlara *kara şamanlar*, ak ruhlara kurbanlar verip, onlardan bolluk ve bereket isteyen, onlardan çocuk talep eden şamanlara, *ak şamanlar* denilir.

213 Bayat, *age*, s.139.

214 <https://egezege.com/haber/samanizm-inanci-ve-ibadetleri/>

215 Banzarov, *age*, s. 65.

Altay, Tuba ve diğerk bazı Altay-Sayan Türklerinin şaman geleneği içerisinde kara şamanlar yeraltı dnyasını simgeler Ak şamanlar ise yukarı dnya ile iliřkilendirilirdi²¹⁶.

Şamanların yukarı ya da yeraltı dnyası ile ilişkileri bir renk simgesiyle bildirilir²¹⁷. Genelde yukarı dnyaya giden şamanlar, kırmızı renkte olan çeşitli materyalden oluşan elbise diker, sonra diktikleri giysileri kartal tnyleri ile bezer, davullarını ise kırmızı ile boyarlardı. Kara yola (yani yeraltı dnyasına) inen şamanın giysisi ve davulu kara renkli olur, papağan ya da giysilerine karga tnyleri takarlardı. Bundan başka ak şaman çoğunlukla beyaz renkli ata binmektedir (Şekil 1.12)²¹⁸.

Şekil 1. 12 Ak ve Kara Şaman Kıyafeti ²¹⁹.

1.1.10. Şamanların Görevleri

Şaman, insanlarla ruhlar arasında, şimdiki zamanla geçmiş zaman ve yaratılış zamanı arasında aracılık yapan kişidir. Onun için asıl önemli olan şimdiki zamandır ve şimdiki zaman geçmişle bağlarını koruduğu sürece vardır. Şaman şimdiki zamanı, yani içinde yaşadıkları dnyayı diğerk dnyaların olumsuz etkisinden korumaya alıřır²²⁰.

216Vasily R. Troşçanskiy, “Opit Sistematieskoj Programı dlya Sobiraniya Svedeniy o Dohristianskih Verovanlyah Yakutov”, *Jlvaya Starina*, vıp. 2, s. 249

217 Danily Banzarov, *orrnaya Vera ili Şamanstvo u Mongolov i Drugie Stati*, s. 66.

218 V. Basilov, *Chosen by The Spirits*, Shamanic Worlds: Rituals and Lore of Siberia and Central Asia, 3-48. Ed. M. M. Balzer (Ed.), s. 198.

219 <https://fundayanar.blogspot.com/2013/05/samanlik-nedir-nasil-saman-olunur.html>

220 Bayat, *age*, s. 99-100.

Tanrılar tarafından şaman olarak tayin edildiğine, ruhların kendi hizmetinde bulduklarına inanan şaman; hayali oldukça geniş, mistik bir kişiliğe ve yaratılıştan zeki bir karaktere sahiptir. Tabiattaki yer alan bazı sırlara da vakıftır. Şaman olarak seçilecek kişi küçüklüğünden beri çok hassas bir düşünceye sahiptir, bazı vakitler canı sıkılır, şairdir, doğaçlama şiirler ve ilahiler söyler²²¹. Bazı inançlara göre de şamanların kudreti ilahidir, onlara bu kudret göklerden verilmiştir. Bu kudret göstergesi şamanın başı üzerinde bulut olarak kendini gösterir; ebemkuşağı şekline girerek başını, vücudunu sarar. Bu sebeple de her şamanın davulunda ebemkuşağının resmi bulunur²²².

Şamanın en büyük kudreti ruhlarla iletişime geçebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu tarz bir şaman hakiki şaman vasfını kazanmış olur²²³. Mistik görünümüne sahip şamanların görevleri şunlardır:

- 1- Bir sene boyunca evinde dolaştığına inanılan ölü bir ruhu öteki dünyaya gönderirler,
- 2- Ortada dolaşan ruhu ise sahibine ulaştırırlar²²⁴,
- 3- Kabilesinin dualarını ya on altı kat göklerde olan ruhlara yada yeraltı dünyasında bulunan ölülerinin hükümdarı olan erlik hana ulaştırırlar,
- 4- Gökyüzünün en üst tabakasında olan ve en büyük tanrı olan Bay Ülgen için yapılan kurban törenini yönetirler²²⁵,
- 5- Çeşitli hastalıkların tedavi edilmesini sağlarlar ve salgın hastalıkları kontrol ederek durdururlar,
- 6- Kendi halkı için tanrıdan bolluk, bereket ve refah isterler, av temin ederler²²⁶,
- 7- Gaipten haber verirler, kayıp eşya ve canlıları da bulurlar,
- 8- Gerekli durumlarda (kıtlık v.b.) yağmur ve kar yağdırarak veya tehlikeli hallerde tufanı durdurarak havayı etkilerler; zor durumlarda ise kötü ruhları

221 İnan, *age*, s. 79.

222 İnan, *age*, s. 79.

223 Buluç, *age*, s. 319.

224 Buluç, *age*, s. 319.

225 Nora K. Chadwick, “Şaman”, çev. Ali Abbas Çınar-Gamze Yamaç, *Bilig*, S. 32, s.103; Mustafa Ekincikli, “Türk İnanç ve Dini Hayatının Tarihi Seyri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 74, s.30.

226 Ahmet Pirverdioğlu, “Dede Korkut ve Şamanizm”, *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, s. 293-294; Buluç, *age*, s. 319.

kovarlar ve böylece yardım ederler, doğan çocuğa isim verirler, kaderini ne olacağını belirtirler,

9- Toplumun fertleri arasındaki her türlü anlaşmazlıkları çözerler, hakanlık yaparlar,

10- Çeşitli mitler, masallar, efsaneler ve türkülerin bilenleridir. Bunların muhafazasında ve diğer nesillere aktarılmasında önemli rol oynarlar ve aynı zamanda da bunlarla halkı eğlendirirler²²⁷,

11- Mevsimsel ayinleri ve merasimleri düzenlerler²²⁸,

Şamanlar, Şamanizm'in ortaya çıkışından itibaren toplum hayatında önemli roller üstlenmiş, mensup oldukları halkın en sıkıntılı ve stresli zamanlarında yanlarında bulunup onlara manevi bir destek vererek büyük vazifeler üstlenmişlerdir (Şekil 1.13). Onlar, adeta toplumun yardımseveri olarak görülmektedir²²⁹.

Şamanın görevlerini yerine getirmesinde yardımcı ruhlarının da önemi büyüktür. Şaman, ayinine başladığında önce yardımcı ruhlarını çağırır. Bu ruhlar aracılığı ile dünyalar arasındaki yolculuğunu gerçekleştirmektedir. Şamanın gücü yardımcı ruhlarının gücü ile orantılıdır. Ohlmarks, ayin esnasında şamanın yardımcı ruhunun, şamanın içine girdiğini ifade etmektedir. Bu ruh şamanın ruhuna hâkim olarak onun kimliğini değiştirir. Yardımcı ruhlar; tavşan, ayı, sığır, geyik, kurt gibi hayvan cinslerinden ya da karga, kartal gibi kuş türlerindedir. Yardımcı ruhlardan kuş türünde olanlar şamanın göklere çıkmasına yardımcı olmaktadır²³⁰.

Şirokogorov'a göre, Tunguzlarda şamanın içine giren ruh, şamana yeni nitelikler kazandırır. Örneğin ruh çevik ise ihtiyar şaman içine giren ruhun hareketliliğini alır. Ruh ateşten etkilenmeyen özellikte ise şaman da bir korun üstünde kolaylıkla yürüyebilir ya da kızgın demiri eliyle tutabilir²³¹. Hayvan ruhlarının yanında ölmüş güçlü şamanların ruhları, ata ruhları, ocak, orman, yer-su ruhları da koruyucu ruh olarak şamanın yardımcısı olur. Sıradan şamanların bir veya iki tane yardımcı ruhları varken güçlü şamanların yardımcı ruhları on tanedir. Güçlü bir şaman başka bir şamanın yardımcı ruhunu da ele geçirebilir. Emeget ya da iye kıl adı verilen ve ana hayvan anlamına gelen yardımcı ruh ise şamanın ruhunun eşi de,

227 Pirverdioğlu, age, s. 294.

228 Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla TürkŞamanlığı*, s. 23.

229 Buluç, age, s. 325.

230 Buluç, age, s. 325.

231 Radloff, *age*, s. 134.

onun hayvanda cisimlendiren canıdır. Şaman ve onun emegeti birbiriyle çok yakın bir bağ içindedir ve emegeti ölen şamanın da hayatı sona ermektedir²³².

Şamanlar fakirdirler, yaptıkları işin karşılığında az bir şey alırlar. Şamanların asıl amacı zengin olmak değil, halkına yardımcı olarak sıkıntılara çare olmaktır. Şamanlar yaptıklarını maddi bir getiri olarak değil, sadece insanlara yardımcı olmak için yaparlar.

Şekil 1. 13 Şamanlık Görevlerinden Birini Gerçekleştiren Şaman Kadın ²³³

1.1.10.1. Sağaltım

Şamanların en önemli işlevi olarak hastalıkların veya hastalıkların tedavi edilmesi gösterilebilir. İyileştirme seansları şaman, hasta ve izleyenler arasında gerçekleşmektedir. Şaman ile hastanın birebir çalışmasına rastlanmaz. Çünkü şaman kamusal bir görev yerine getirmektedir. Bu nedenle o gizli bir iş yapmayacaktır²³⁴.

Şamanların en önemli işlevi hastayı iyileştirmek olsa da her hastayı tedavi eden kişi şaman değildir (Şekil 1.14). Şamanın hastaları tedavi eden otacıdan, büyücüden farkı şamanın bedeni değil, ruhu tedavi etmeye çalışarak hastalığı

232 Radloff, *age*, s. 132-133.

233 <https://arkeofili.com/samanizm-ve-samanizmin-ortaya-cikisi/>

234 Bayat, *age*, s. 104-105.

iyileştirmeye çalışmasıdır²³⁵. Şamanizm'e göre hastalık iki nedenle gerçekleşir. Bu da hastalığın bir fazlalık ya da eksiklik olarak algılanmasıdır. Hastalıkların sebebi olarak kötü ruhların insan vücuduna girdiğine ya da insanın kutunu çaldığına inanılır. Kut insanın mutluluğu, yaşama sevincidir. Şamanın görevi vücuda giren kötü ruhu çıkarmak veya çalınan kutu geri getirmektir. Perrin, bu iki nedene uygun olan tedavi yöntemlerini de “*exorcisme*” ve “*edorcisme*” olarak adlandırmaktadır. Hastalıkların tedavisinde genellikle bir arada kullanılan bu iki yöntemden *exorcisme* vücuttan kötü ruhun atılmasını, *edorcisme* de vücuttan eksilen bölümün geri getirilmesini ifade eder. Aynı zamanda şamanın koruyucu bir işlevi olduğuna, yani toplumunu uğrayabilecekleri felaketlerden de koruduğuna inanılır²³⁶.

Sibirya halklarında eğer hastalığın nedeni vücuda yabancı bir ruhun girmesi ise şaman “*küçürük*” adı verilen bir yöntemle hastayı tedavi eder. Küçürük yöntemi ile şaman, vücuda girmiş kötü ruhu herhangi bir hayvana, hayvan iskeletine veya cansız nesneye dönüştürür. Hatta organın emilip daha sonra da tükürülerek tedavi edilmesi de kötü ruhun ağza alınıp tükürülerek uzaklaştırılmasıdır ki, bu da yaygın bir kadın şaman iyileştirme yöntemidir. Eğer hastalığın nedeni vücuttan kutun çalınmış olması ise bu sefer de şaman yer altındaki ruhlarla pazarlık etmektedir. Bu ruhlara çaldıkları kutun yerine bir hayvan canını kurban verir ve böylece hastayı iyileştirir²³⁷.

Kadın şamanlar, ilk hekim olarak bilinmektedirler. Gerek teşhis gerek tedavide kadın şamanların erkek şamanlardan farklı olarak kendilerine özgü yöntemleri vardır. Şaman anlatılarında kadın şamanların iyileştirme gücünün çok yüksek olduğu ve bazen ölüyü bile dirilttikleri anlatılır. Ancak bazı kadın şamanların ölüyü bile diriltecek güçte oldukları kabul edilse bile şamanlar doğa yasalarına saygılıdır. Ölümü yaklaşmış hastaları tedavi etmekten kaçınırlar. Şaman ateş ruhuyla bağlantı içindedir ve kadın şamanların en yaygın ve en kolay tedavi uygulaması ateşle gerçekleştirilen iyileştirme yöntemidir. Titreme ve şarkı söyleyerek iyileştirme yöntemi de kadın şamanların kullandıkları başka bir tedavi yöntemidir²³⁸.

235 Bayat, *age*, s. 107-109.

236 Perrin, *age*, s. 77-78.

237 Bayat, *age*, s. 110-111.

238 Bayat, *age*, s. 112-113.

Şamanların en eski iyileştirme yöntemlerinden birisi de korkutma yöntemidir. Bu yöntem kadın ve erkek şamanlar tarafından kullanılmaktadır. Ancak korkutma yönteminde kadın şamanlarda erkek şamanlarda görülmeyen bir durumla karşılaşılır. Bu da seans sırasında kadın şamanın ani bir hareketle eteğini kaldırıp cinsel organını hastaya musallat olan ruha göstermesidir. Aynı zamanda kadın şaman hastanın canını acıtır ve onun çığlık atmasına sebep olur. İnanca göre, tüm bunlardan sonra hastalık getiren ruh bedeni terk eder ve böylece hasta iyileşir²³⁹. Yine iyileştirme sırasında erkek şamanlarda görülmeyen bir durum da bazı kadın şamanların çıplak olarak tedaviyi gerçekleştirmesidir. Ayrıca kadın cinsel organının önemi şaman tedavi biçiminde de ortaya çıkmaktadır. Çünkü Hıristiyanlık ve İslam'dan önceki dönemlerde kadın şamanlar hastalarıyla cinsel ilişkiye girerek de hastalığı bedenden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Zamanla bu durum kadın şamanın çıplak vücudunu hastaya, gerçekte ise hastanın bedenini kaplamış olan hastalık ruhlarına göstermesi biçiminde değişim geçirmiştir. Kadın şamanların uyguladıkları tedavilerden bir başkası da hastaya yıldırım çarpmasını sağlamakla gerçekleştirdikleri iyileştirme yöntemidir²⁴⁰.

Şamanların en önemli vazifeleri arasında gösterilen hastaları iyileştirme yeteneği, kadın ve erkek şamanlar arasında en fazla kadınlara yüklenen bir vazifedir. Kadın şamanlar kullandıkları bazı yöntemlerle erkek şamanlardan ayrılmışlardır.

239 Bayat, *age*, s. 120-121.

240 Bayat, *age*, s. 121-124.

Şekil 1. 14 Tedavi Uygulayan Bir Şaman ²⁴¹

1.1.10.2. Şaman Törenleri

Eski Türk toplumlarında gerçekleştirilen dini törenleri iki bölüme ayırabiliriz. Bunlardan birincisi belirli zamanlarda gerçekleştirilen, düzenli olarak kutlanması gereken törenlerdir. İkincisi de koşullara göre ortaya çıkan, yani rastlantısal olarak ortaya çıkan olaylar dolayısıyla yapılan, özel olarak gerçekleştirilen törenlerdir. Belli zamanlarda gerçekleştirilen törenler aynı zamanda toplumun ortak olarak yerine getirdikleri ve bir anlamda dini bayram niteliğinde olanlardır (Şekil 1.15). Bunlar sadece ilkbahar ve yaz ile güz mevsimlerinde yapılan ve eski zamanlardan gelen törenlerdir²⁴².

Şamanlarda kurban sunulmadan tören yapılmaz ve bu törenlerde mutlaka ateş bulunmaktadır. Ruhlar için verilen kurbanların ilk parçası da önce bu ateşe atılmaktadır. Türklerde kanlı ve kansız kurban olmak üzere iki türlü bir kurban geleneği vardır. Kanlı kurbanların en önemlisi at, ikinci sıradaki de koyun kurbanıdır. Törenlerde geçen ateşe yağ atma ve şarap serpmeye; saç olarak adlandırılan kutlu yerlere kırmızı, içki gibi içecekler ya da farklı yiyecekler serpmeye; yalma olarak adlandırılan ağaçlara ve şaman davuluna paçavra bağlama kansız

241 <https://www.halkinsesikibris.com/ilginc-bilgiler/saman-tedavi-yontemleri-h152763.html>

242 İnan, *age*, s. 46; İnan, *age*, s. 97-98, 100.

kurban verme durumudur. Ama kansız kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlanmak amacı ile başıboş bırakılan hayvanlardır²⁴³.

Antik çağlarda kurban ritüellerinin temelinde kurban sunular ile sunan arasında bir ikili anlaşmadan söz edilmektedir. Özellikle “veriyorum ki veresin” prensibinden dolayı kurban adamayı bir inanç olarak benimsemişlerdir. Ayrıca insanlar kabahat işlediklerinde cezalandırılacakları endişesiyle, bilhassa tanrının gazabından sakınmak amacıyla kurbanlar sunmuşlardır²⁴⁴.

Hititlerde, kurbanlar çoğu kez canlı olarak sunulmaktadır. Özellikle Fırtına Tanrısı için adanan keçilerin canlı olarak yakıldığı bilinmektedir. Hititler özellikle bayramlarda tanrılara sunulan kurbanların etlerini yemekte bir sakınca görmemişlerdir. Ayrıca büyü amacıyla kurban sunumlarına Hititlerde oldukça fazla rastlanılmıştır. Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında M.Ö. 2. bin yıllarında bu geleneğin yaygınlık kazandığı görülmüştür²⁴⁵. Malatya Arslantepe’de ki Geç Hitit dönemi eserlerinde tanrılara kral tarafından yapılan libasyon sahneleri yer almaktadır. Bu libasyon sahnelerinde özellikle tanrı veya tanrıçaya yapılan libasyonlardan da sıkça bahsedilir²⁴⁶. Urartular döneminde de günlük hayatta kullandıkları eserler ve savaş aletlerinde libasyon sahnelerine yer verilmiştir. Söz konusu eserlerde kadın figürleri, tahtta oturan tanrı ya da tanrıça ile aslan üzerinde ayakta betimlenmiş tanrıya dua ederken, olasılıkla merasim için kurban edilecek hayvanlara (keçi veya oğlak) eşlik ederken veya libasyon yaparken betimlenmişlerdir²⁴⁷.

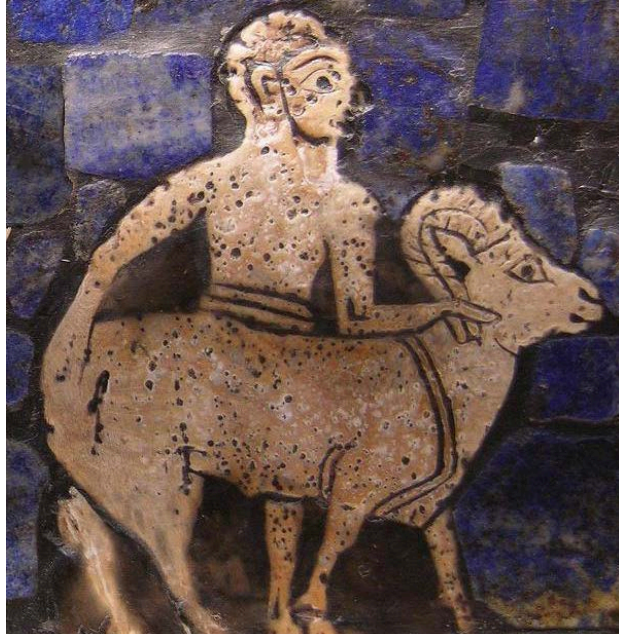
243 İnan, *age*, s. 98.

244 Azize Uygun, “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, s. 151.

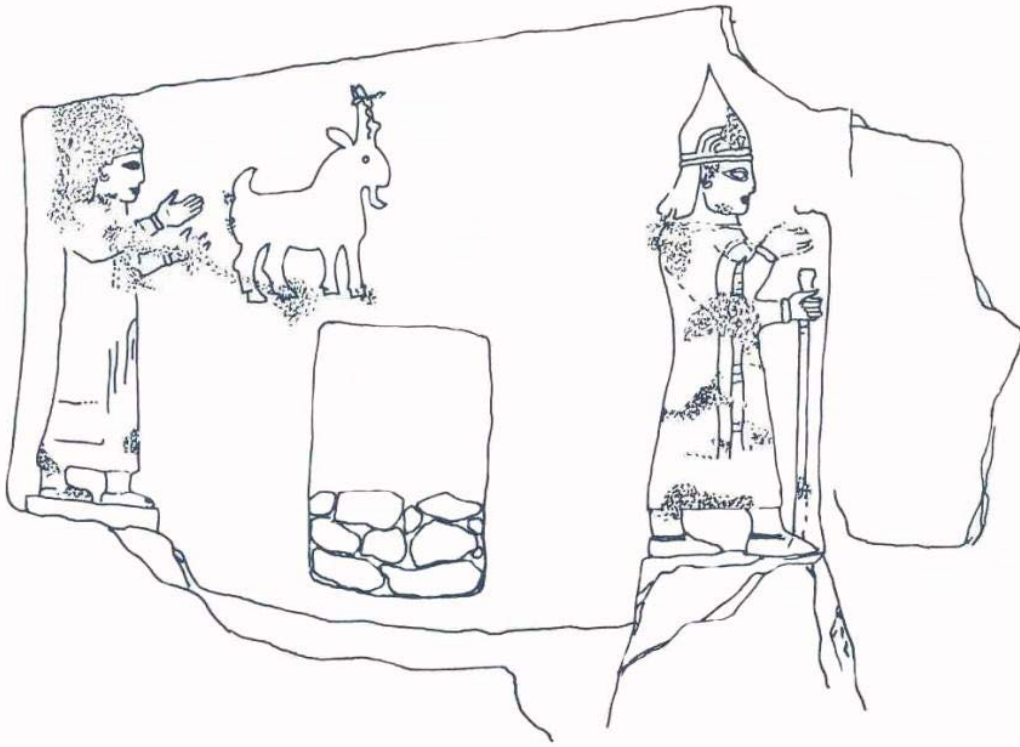
245 Uygun, *age*, s. 152.

246 Akdağ Çağlar, Hitit ve Ardılları Neo-Hitit Figürlerinde Uyum ve Direnç: Tanrılar ve Krallar, s.57-58.

247 Gökçe Bilcan, Urartu Krallığında Din Görevlileri, s.29.

Şekil 1. 15 Hitit Dönemine ait Kurban Ritüelinin Bir Tasviri ²⁴⁸

Şekil 1. 16 Doğubeyazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi ²⁴⁹

248 <https://damladergiweb.wordpress.com/2016/08/27/hitit-medeniyetinde-kurbanin-uygulama-alani-ve-turleri-fatma-sevinc/>

249 Davut Yiğitpaşa, Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller, s.200.

Yurdun²⁵⁰, ölünün ruhundan temizlenmesi de şamanın gerçekleştirdiği önemli bir törendir. Bu tören genellikle ölen kişinin kırkıncı gününde yapılır. Örneğin Altay inancına göre, ölen kişinin ruhu evinde bir süre daha kalır. Ruh yalnız bir şekilde bu dünyayı terk etmek istemeyeceğinden yanında başka bireyleri ya da hayvanları da götürmeye çalışır, yani onları ölüm diyarına sürükler²⁵¹. Özellikle ölen kişinin ruhu, canlıların dünyasını terk etmekte gecikirse şamanın bu görevi yerine getirmesi zorunludur. Yeraltı dünyasının yollarını iyi bilmesi, ölenin ruhunu yalnızca şamanın yakalayabilmesi ve onu yeni yurduna götürebilmesi nedeniyle, bu ruh güdücü adı verilen görevi yerine getirebilecek güç, yalnızca şamanda bulunmaktadır²⁵².

Eski topluluklarda yapılaş teknikleri ve içerikleri farklı olsa da hemen hemen her toplumda kutsal olana karşı sunulan kurban ritüelleri vardır. Toplumlar arasında gelenek, görenek ve inanç farklılıkları olmasına karşın, kurban sunumlarında kültürel olarak ortak özelliklere rastlamak mümkündür.

Şekil 1. 17 Şaman Töreni ²⁵³

1.1.10.3. Falcılık ve Kehanet

Şaman'ın başlıca özelliklerinden biri fal bakıp kehanette bulunmaktır. Kamlık zamanı içerisinde şaman, gördüğü ya da hissettiği bazı işaretlere dayanarak gaipten

250Yaşadıkları yer.

251 Radloff, *age*, s. 83.

252 Eliade, *age*, s. 241.

253 <http://mstfakln.blogspot.com/2015/01/saman-torenleri.html>

haber verirdi. Ancak burada bütün fal bakanlar şaman olamayacağı gibi bütün şamanlar da fal bakmazlardı.

Kutadgu Bilig’de Şaman sözcüğüne karşılık kimi zaman kâhin anlamında “Kam” sözcüğü kullanılmıştır. Şöyle ki; “*ister tabip getir ister kam, ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez.*” “*Aç gözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır, onu bütün dünya kâhinleri bir araya gelse yine tedavi edemezler*” denmektedir. Yine, Divan ü Lügat-it Türk’te, Şaman sözcüğü “*kam ırkladı*” kelime grubunda *kam*, falcılık ya da kehanette bulunan kişi anlamında kullanılmıştır²⁵⁴.

Şamanlar hemen hemen her konuda gelecekle ilgili tahminler yapabilir. Av, tabiat, siyasi olaylar, kişinin alın yazısı bunlardan birkaçıdır. Bu gibi bir tahmin yeteneği, şamanlara toplumsal veya siyasal bir rol yükler, çoğu kez de çok önemli bir güç sağlar²⁵⁵. Birçok konuda fal bakılabilmekle beraber kehanetle ilgili olarak çok farklı yöntemler de söz konusudur ve farklı araçlarla kehanetlerde bulunulur. Bu araçlardan birkaçı söğüt çubukları, ok, âşık kemiği, zar ve kürek kemiğidir (Şekil 1.18). Âşık kemiğinin, her bir yüzünü ve anlamlarını belirlemek amacıyla oldukça zengin bir kelime dağarcığına sahip olunması gerekmektedir. Yine kürek kemiğiyle yapılan kehanette kullanılan kürek kemikleri koyun, keçi, geyik veya herhangi bir hayvana ait olabilmektedir. Kırgız ve Kazaklarda ise hasta kişi falcıya götürülür ve falcı kırk bir tane taşı üç kısma bölerek hastanın geleceği hakkında yorum yapar²⁵⁶. Şamanizm’de bunların içinde en önemli olanı kürek kemiğiyle fal bakmaktır. Bu fala bakabilmek için önce suda kaynatılmamış bir kürek kemiği bulmak gerekirdi. Falcı şaman, kemiği ateşte iyice kızdırdıktan sonra, eline alıp ince kısmından tutmaktadır. Sonra kemikte beliren çizgiler, çatlaklar ve noktalar şaman tarafından adlandırılarak anlatılmaktadır.²⁵⁷

Fal baktırma geleneği geçmişten günümüze önemini her daim korumuştur. Hatta fal baktırmanın Şamanizm’de bütün insanların ruhunda bıraktığı hasar ve tedavisi mümkün olmayan hastalıklardan biri olduğu söylenebilir. Öyle ki bir Altaylı bir şamanın kürek kemiğini kullanarak baktığı falları, iskambil ya da kahve telvesi kullanarak yaptıkları arasındaki fark ancak kullandıkları maddedeki farklılıklardır. Mana

254 A. F. Demir, A.F- N. A. Çomak, *Şaman ve Türk Dünyası*, s. 11.

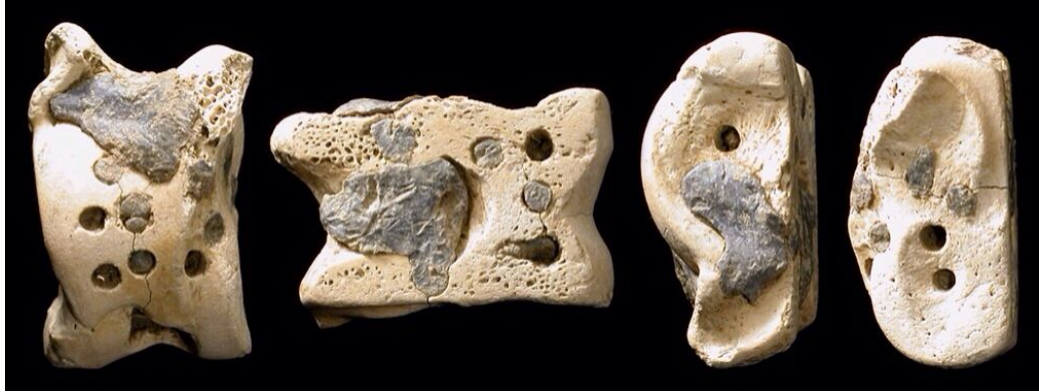
255 Perrin, *age*, s. 86.

256 Demir-Çomak, *age*, s. 36-37.

257 C. Şener, *Şamanizm Türkler’in İslamiyet’ten Önceki Dini*, s. 88.

bakımından ise bu fallar arasında en ufak ayırım bile yoktur²⁵⁸. Mezopotamya’da fal, büyü ve kehanet uygulamaları, birincisi “korkulardan emin olup zayıflıkları gidermek”, diğeri ise “başkalarından üstün olup onları hâkimiyet altına alabilmek” olmak üzere genellikle iki amaç etrafında gerçekleştirilmiştir²⁵⁹. Hititler döneminde de fallar önemli yer tutmaktadır. Hititler’in çeşitli fal teknikleri kullandıkları görülmekte olup, bunlar: 1-Karaciğer falı (KUS˘), 2-Kuş uçuşu falı (MUS˘ EN), 3-Talih falı (KİN), 4-Hurri kuş falı (MUS˘ EN HURRİ), 5-Yılan falı (MUS˘) şeklinde sıralanabilir. Hititler bu fallar ile yapacakları işlerinin olumlu olup olmadığı sonucuna vararak hareket etmişlerdir²⁶⁰.

Şamanlar mensup oldukları toplumun bilinçaltını çok iyi analiz eden, her türlü ihtiyaçlarını sezebilen özel insanlar olmaları sebebiyle bilge kişiler olarak saygı görmüşlerdir. Özellikle bilinmeyen bilebilme yetenekleri, ruhlarla kurdukları iletişime bağlanmış, dolayısıyla da falcı olarak görülmüşlerdir.

Şekil 1.18 Fal Bakılmak İçin Kullanılan Kürek Kemikleri ²⁶¹

1.1.10.4. Şamanın Dua/Alkışı

Şamanın vecd halinde söylediklerinin oldukça büyük bir kısmını dua-alkış oluşturmaktadır (Şekil 1.19). Şamanlıkta bu dua-alkışlar davulun eşliğinde yapıldığı için müzik ile bağlantılı olmuştur. Bu ise şamanın bu tiyatral ruhu ile şairlik ruhunun

258 İnan, *age*, 159.

259 Abdullah Altuncu, Sumer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler, s.151.

260 Murat Orhun, Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı, s.236.

261 <https://www.kreatifbiri.com/samanizmde-fal/>

birleştirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır²⁶². Şamanlıkla ilgili toplanan etnolojik bilgilerin büyük bölümü, şamanın esrimesi sırasında söylediği dua alkışlar oluşturmaktadır. Hatta şaman kozmolojisi, mitolojisi ve mitolojiye bağlı ruhlar hiyerarşisi, şamanın dua alkışlarında dile gelmektedir. N. Drury'nin de belirttiği gibi “Şaman, gücünü ve niyetini şarkılarla ve gizem şarkılarıyla dışa vurur. Şarkılar Tanrı ve ruhların sesleridir ve tıpkı kutsal davul gibi Şamana verdikleri enerjiyle onun itildiğini hissetmesine yardımcı olurlar”²⁶³. V. Seroşevskiy ise tanık olduğu bir merasimden sonra şamanın aşağıdaki dua-alkışını takdim ettiğini görür. Şaman, dua-şarkıya geçmeden evvel davulun melodisini değiştirir ve dua-şarkısı seslenir:

*“Ey yerin kuvvetli boğası, bozkırın kudretli atı
Ben kükreyen güçlü boğayım
Ben bozkırda kişneyen atım
Ben bütün varlıklardan daha seçkinim
Ben her birinizden daha yetenekliyim
Ben en kudretli efendi tarafından yaratılmışım
Kırların atı gel ve bana ne yapacağımı öğret
Yerin büyüleyici boğası görün ve benimle konuş
Kudretli efendim, bana emirlerini ver.
Benimle gelecekleri gözlerinle izle.
Benimle yürü demediklerim, beni izlemesinler.
İzin verilen yere kadar yaklaş.
Dikkatle bak, dikkat et, ihtiyatlı ol.
Çok dikkatle bak. Her şey sanadır, her şey.
Sol sahilde, ey sopalı hanım eğer bir şeyler yanlışsa,
Eğer ben doğru yolu tutmamışsam,
Sana yalvarırım benim hatamı düzelt, emirlerini ver.
Hatalarımı ve yolumu bana göster.
Benim anam, uçmağa kanat ver, benim geniş yolumu döşe.
Güneşin ruhu, güneşin anası, güneyde ormanda, dokuz tepenin arkasında
yaşayan,
Kıskanç olan, ben sana tapıyorum,*

262 Bayat, *age.*, s.171.

263 Drury, *age.*, s. 77.

Bırak onlar kalsın, bırak senin üç gölgen dimdik dursun.

Doğuda senin dağının üstünde yaşayan,

Benim emellerim büyük güç, benim kalın boyunlu babam, efendim,

Ve ak (gri) sakallı ateş, sana bütün isteklerimle, bütün itaatimle soruyorum.

Bütün isteklerimi kabul et.

Dikkat et, yerine getir, her şeye dikkat et, her şeyi yap."²⁶⁴ Şeklinde ifade edilmektedir.

Şaman, bütün bu dua-alkışlarını sadece ritüel yaparken gerçekleştirir, doğaçlama söyler ve bu açıdan bakıldığında görülür ki bir dua diğerine benzemez. Bu dua-şarkılar, mevsimsel ritüellerde ve tedavi aşamalarında okunur ve bunlar ruhların ağzından söylendiği için çoğu kez karmaşa yaratabilir, anlaşılması zor bir durum sergileyebilir. Özellikle dua alkışlarının belli bir amaç doğrultusunda okunması gözlemlenmektedir. Ancak şaman, kamlık zamanında okuduğu dua şarkısıyla, hasta olanın kalbini yumuşatmak, başındaki sıkıntı verici düşünceleri uzaklaştırmak ve bütün enerji merkezlerini yani çakralarını temizlemek amacı gütmektedir. Bu sebeple şamanlar, boğazlarından çıkardıkları seslerin yardımı ile hastanın ruhunu etkilemiş olurlar^{265*}. Şamanın dua şarkısı yukarıda ifade ettiğimiz gibi davulla yapıldığı gibi başka müzik aletleri ile de özellikle boynuzlu davul (*homus* (*komus*^{266**}), flüt vb. aletler ile de dua alkışların okunduğu görülür. Flüt ve de boynuzlu davul, şaman davulu kadar en eski çalgı aletleri arasındadır²⁶⁷.

Dua alkışlarının ilki şamanın yardımcı ruhların övgüsüne aittir. Fakat şaman bu sırada gizli bilgilerin kaynağı olarak bilinen sınır dışı varlıklarla ilişkidedir ve söyledikleri bu dua alkışları her ne kadar karmaşık bir karakter arz etse de bir düzen ve kendi içerisinde bir sistematikliği vardır. Yakutlar, şamanın bu dua-şarkısına "*kuturar*", yani ruhlar tarafından söylenen şeklinde bir yorum getirmelerinin sebebini de burada aramak gerekir. Bu haliyle şamanlar, ruhların sözcülerinden başka bir şey değildirler²⁶⁸. Gizli bilginin söz şeklinde yansıtılması yalnız

264 Seroşevskiy, *age*, s. 641-642.

265* Kuzey ve Orta Asyada bu tür şarkı ya da destan söyleme biçimine Hömey/Höomeii ya da Kömey/Khömeii adı verilir. Folklorik Batı literatüründe ise "throat singing" olarak adlandırılır.

266** Folklorik Altay üflemeli müzik enstrümanı; homus, khomus olarak da adlandırılır. Batı literatüründe jaw harp şeklinde adlandırılır.

267 Seroşevskiy, *age*, s. 641.

268 Seroşevskiy, *age*, s. 643.

seçilmişlerde yani şamanlarda, âşıklarda, ozanlarda, bakşılarda, büyücülerde, falcılarda ve diğerlerinde olması bu sözlerin ilahi menşesi hakkında düşünmeye olanak tanımaktadır. Şamanın yönettiği merasime katılanların bazen kendilerinin bile anlamadıkları bir şeyler mırıldandıkları görülür. Bu ezoterik bilgileri gizli bir dille iletmesi durumu, sonraki dönem Türk sufilerinin karakteristik yapılarında da görülen bir haldir²⁶⁹. Nitekim bir sufi olan Barak Baba'nın vecd halinde söyledikleri buna örnek olarak verilebilir²⁷⁰. Türk tarikatları içerisinde sufilerin sözüne büyük değer verdikleri görülmektedir. Bu durumun epistemoloji kökenini Sibiryâ şamanlarının sözlerinin gizli bir bilginin kaynağı olarak görmelerine kadar götürmek mümkündür²⁷¹. Genelde dua-alkışlar konu bakımından zengindir. Bu, şamanın oldukça sade bir şekilde, ayrıca sembolik bir dille dünyanın yaratılışını ve kökenine dair bilgileri aktarması, diğer âlemde gördüklerini anlatmasına kadar varabilirdi. Şaman, böylece Tanrı'ya ve büyük ruhlara yalvarmaktadır. Ayrıca onları överek sınır ötesi dünyanın bütün özelliklerini çizmiş olur. Bu bağlamda da Türk mitolojisinde ruhlar arasındaki hiyerarşi ve ruhların işlevlerinin neler olduğuna dair en iyi bilgiyi şaman duaları vermektedir²⁷².

269 Bayat, *age*, s.171.

270 Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi*, s. 77.

271 Bayat, *age*, s.172.

272 Bayat, *age*, s. 171-172.

Şekil 1. 19 Dua Eden Şaman ²⁷³.

1.1.11. Şamanların Kullandıkları Araç ve Gereçler

Şamanın şamanlık yaparken kullandığı araç ve gereçler şaman mitolojisinin, dünya görüşünün, kültürünün dışa vurumu, simgesel anlatımıdır. Şamanlığa ait tüm bu maddi ve manevi unsurlar şamanın giysisinde, yani kostümü, başlığı ve ayakkabısında, davulunda, tokmağında, maskesinde, aynasında vs temsil edilmektedir. Şaman bu simgesel araç gereçlerin yardımı ile farklı âlemlere yolculuğunu yapmakta; görevlerini yerine getirmek için bazı ruhları kendisine yardımcı olarak çağırmakta; bazı karanlık diye nitelendirilebilecek ruhları da korkutmakta ve kaçırmaktadır²⁷⁴.

Şamanın kullandığı araç gereçler toplumsal nitelikli olduğu ve toplumun sorunlarını çözmek amaçlı kullanıldığı için kültürün izlerini taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle şamanın araç gereçleri, toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Aynı zamanda bu araçlar bir toplumdaki şamanlar arasındaki benzerliği ve farkı da ortaya koymaktadır. Bir toplumdaki şamanların kullandığı kostüm, başlık, ayakkabı

²⁷³<https://btfabrikasi.wordpress.com/2017/02/24/gok-tanri-diniturk-inancinin-tarihi-gelisimiinanc-ve-ibadetlersaman-ve-ozelliklerisamanist-dualar-saman-giysisi-saman-davulusamanizmin-bugunku-izleri-fabrikamizda-okuyabileceginiz-uzun/>

²⁷⁴ Bayat, *age*, s. 173.

gibi araçların içerik olarak gösterdiği farklılıklar şamanlar arasındaki statü farklılıklarını da ortaya koymaktadır²⁷⁵.

1.1.11.1. Şaman Giysisi

Şaman, ayin yaparken özel kıyafetini giyer. Bu kıyafete Altaylılar manyak, Yakutlar ise kumlu adını vermişlerdir ve Şamanın özel kıyafeti olmadan da ayin yapması mümkündür. Özel kıyafeti olmadan ayin yapması halinde kötü ruhlara karşı fazla cesaretli olduğu söylenemez. Şamanlar bu nedenle kendisine özel kıyafet yaptırmaktadırlar ve özel kıyafetleri kendileri için çok önemlidir. Şamanlar için giysiden sonra gelen en önemli eşya davul ya da dümbelektir. Şamanlar kıyafetini ve davulunu hizmet ettiği ruhların özel isteği doğrultusunda yaptırır²⁷⁶.

Türk şaman kıyafetinde palto, maske, başlık, ayakkabı ve demir levha bulunmakta olsa bile Şamanın bu kıyafetlerindeki en belirleyici öğeler palto ve başlıklardır. Şamanın giysisi ruhların izni ve yönlendirmesi ile yapılmaktadır ve hazır hale gelen giysi toplumca düzenlenen bir merasim ile şamana giydirilir. Bu merasimdeki amaç, giysi ile ilgili olarak ruhların onayını almak ve eğer ruhlarca bazı değişiklikler yapılması istenilecekse bu isteklerin yerine getirilmesidir²⁷⁷.

Şaman bu giysisini sadece şamanlık yaparken giyecek diğer zamanlarda toplumun diğer üyelerinden farkı olmayacaktır. Şaman giysisi şamanlık görevi sırasında ona hem bazı ruhlardan yardım almasını hem de bazı karanlık ruhlarla savaşabilecek güce sahip olmasını sağlayacaktır. Bazen şamanların özel giysileri olmadan da şamanlık yaptıklarına rastlanmaktadır. Ancak burada şamanın yerine getirdiği görevlerin fazla bir önemi yoktur. Çünkü özel giysisi olmadan bir şamanın karanlık ruhlarla savaşacak güçte olması mümkün değildir. Üzeri yardımcı ruhlarla donanan giysinin ömrü, şamanın ömrü ile bağlantılı olduğu düşünülür. Bu nedenle giysiye herhangi bir zarar gelmesi, şamanın da zarar göreceği ve hatta şamanın öleceği anlamını taşımaktadır. Şaman öldüğü zaman giysisinin üzerindeki ruhlar da giysiyi terk eder. Dolayısıyla giysinin herhangi bir gücü kalmaz. Başka bir şaman da

275 Bayat, *age*, s. 173.

276 Roux, *age*, s. 57-58.

277 Roux, *age*, s. 57-58.

özelliğini yitirmiş bu giysiyi kullanmaz. Ölen şamanın ardından giysisi de genellikle ormanda bir ağacın dallarına bırakılır²⁷⁸.

Eliade'ye göre şamanın giysisi tek başına bir hierophanie, yani kutsalın görünürleşmesidir. Bu özelliğinin yanında şaman giysileri bazı kozmik simgelerin gösterilmesi ve izlenecek bazı meta-psişik yolları da göstermektedir. Şamancıl mitler ve teknikler gibi giysi de Şamanizm'in tüm sistemini ortaya çıkarmaktadır. Giysi bu simgesel sisteminin yanında başta ruhlar olmak üzere çok çeşitli güçlerle donanmıştır. Sadece bu giysiyi giymek ya da giysilerini tutan nesnelere dokunmak ile şaman, kutsal olan ile iletişime geçebilir. Klandaki tüm insanların katkılarıyla yapılan ve ruhların güçlerini üzerinde toplayan giysi, klandan dışarı çıkarılmaz. Eskidiğinde bir ağacın üzerine asılır ve böylece üzerindeki ruhların da onu bırakıp yeni giysiyi bağlandığına inanılır²⁷⁹.

Türk şaman topluluklarındaki şaman giysilerinde en çok görülen kuş ve iskelet simgecilidir. Giysilerdeki kuş simgesi şamanın bu dünya ile diğer dünyalar arasındaki yolculuğunu gerçekleştirmesine yardımcı olmak amacı taşır²⁸⁰. İskelet motifi ise şamanın ölüp dirilmesinin, sırta ermesinin simgesel anlatımıdır. Araştırmacılar bunun bir kuş iskeleti, insan iskeleti, kuş ve insan iskeleti karışımı ve hatta şamanın kendi iskeleti olduğu konusunda farklı düşünceler ileri sürmüşlerdir. Sonuçta bu iskelet kuşa ya da insana ait olsun, aslında şamanın sahip olduğu özel statüyü anlatmaktadır. Bu özel statüye göre şaman ölüp dirilmiş bir kişidir. Bu iskelet ile anlatılan mitsel atalar ile korunan yaşam özü, bir bakıma ilk şaman modeli, yani arketipidir. İskeletin veya maskenin şamanı bir hayvana dönüştürmesi de bu duruma benzemektedir²⁸¹.

Şamanın giysisi (Şekil 1.20) onun hem koruyucusu hem gizlenme aracı iken, maske de şaman giysisinin yerini tutan bir araçtır. Bu nedenle şaman maskelerine az rastlanmakta ve birçok yerde maskeler ataları temsil etmektedir. Maske takmak ölü ruhları bedenine almak, ataları bedeninde somutlaştırmak anlamına gelmektedir²⁸².

278 Bayat, *age*, s. 174-175, 180.

279 Eliade, *age*, s. 175-177, 178.

280 Sibel Kılıç, "Türk Şaman Giysilerine Semantik Yaklaşım", *Zeitschrift für die Welt der Türkeni*, S. 2(1), s. 313-334.

281 Eliade, *age*, s. 188-190.

282 Eliade, *age*, s. 197-199.

Türk şamanlığında da maske az kullanılmaktadır. Yakut ve Altaylı şamanlar ise maske takmak yerine genellikle yüzlerini boyarlar. Bu sayede karanlık ruhlar tarafından tanınmamayı da sağlamış olurlar²⁸³.

Şamanlık yaparken şaman kıyafetinin, başlığının, maskesinin simgesel önemine karşılık, bazı kadın şamanların çıplak olarak şamanlık yaptığı da görülmektedir. Bu toplumlarda çıplaklık, maskenin ya da yüz boyamanın şamanın ruhlarca tanınmasını önleme işlevinin yerine getirilmesinin farklı bir biçimidir. Yani çıplaklık da maske gibi, yüz boyama gibi bir gizlenme ve korunma aracıdır. Bu anlayışa göre çıplak beden rüzgâr, ısı, ışık, güneş tarafından kaplanır. Böylece kadın şaman karanlık ruhlarca tanınmaz hale gelir²⁸⁴.

Şaman giysisi, kullanılan materyaller sayesinde kutsal olmayan bir alandan kutsal olana geçişi simgelemektedir. Üzerindeki madeni süsler, çeşitli işlemlerin bütününe bakıldığında kuş ve insan iskeletinin fazlaca kullanılması şamanın ölüp yeniden dirildiğine işaret etmektedir.

Şekil 1. 20 Şaman Kıyafetleri ve Dua Ederken Kullandıkları Aksesuarlar²⁸⁵.

283 Bayat, *age*, s. 189.

284 Bayat, *age*, s. 18190.

285 <http://www.gulcanyesilbas.com/2015/04/samanizm-ve-saman-kostumu.html>

1.1.11.2. Şaman Davulu

Simgesel anlamı ve sihirseller işlevleri çok fazla olan şaman davulunun, şaman törenlerindeki önemi ilk sırada yer alır. Davulun şamanı dünyanın merkezine taşımak, ruhları çağırarak, ruhları davula hapsetmek, şamanın işine yoğunlaşmasını sağlamak, şamanın uçmasını sağlamak, manevi dünya ile iletişim kurmasını sağlamak gibi şamanlık seansları için birçok vazgeçilmez işlevi vardır²⁸⁶.

Şamanın ayırt edici aleti davul ve tokmağıdır (Şekil 1.21). Altaylarda konuşma dilinde şaman davulundan *tüngür* ya da *çaluu* diye söz edilirken şaman davulu için doğru olan kelime *tüngür*dür. *Çaluu*, davulun ağaçtan yapılmış sapına denir ve ölmüş bir şamanın suretini temsil eder. Her şaman, atalarından olan bir şamanın varisidir. Davulunu da bu ruhun isteğine göre yaptırır²⁸⁷.

Davul kelimesi Türkçe de *tüngür/dünür* terimleri ile ifade edilmektedir. Altaylar davula *tüngür* derken Yakutlarda *tünür/dünür* adını vermişlerdir. Altay-Sayan toplumları da dâhil olmak üzere Şorlar, Teleütler, Kumançiler ve Tubalar gibi birçok toplumda davul, şamanın semavi eşi olarak kabul edilmiştir. Zaten davul anlamına gelen *tünür/dünür* kelimesi “evlilik aracılığı ile oluşmuş akrabalık” anlamına gelmektedir²⁸⁸. Şorlarda davul, açık bir biçimde şamanın karısı olarak ifade edilmektedir. Kalabalık içinde şaman ile davulu arasında temsili bir düğün de gerçekleştirilir. Davulla ilgili olarak çok eskilere dayanan bir düşünce de, davulun iç direğini yer ananın cinsel organı ve kasnağın üzerine çekilen deriyi de kızlık perdesi olarak görmektir. Burada şaman ile davulu arasındaki ilişki kadın ve erkek ilişkisine aktarılmış ve kadın evrenle özdeşleştirilmiştir. Bayat bu durumu şamanlık olgusunun kadının yani evrenin başlangıcı ile başladığını, davulunda kadının başlangıcını simgelediği söylemektedir²⁸⁹.

Eliade'ye göre, şaman davulunun kasnağının hangi ağaçtan ve nasıl yapılacağına seçimi de, şaman giysisi gibi ruhların isteği ve önerisi ile gerçekleşir. Herhangi bir ağacın ruhlarca seçilmesi artık onun sıradan bir ağaç olmaktan çıkıp kutsal bir varlığa dönüştüğünü, özünün değiştiğini ve artık *Evren Ağacı*'ni temsil

286 Eliade, *age*, s. 199-200.

287 A. V. Anohin, “Altay Samanlığına Ait Maddeler”, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 113.

288 Bayat, *age*, s. 194-195.

289 Bayat, *age*, s. 195-196.

ettiğini ifade eder. Davulun kasnağı, Dünyanın merkezinde yer alan Evren Ağacının dalından yapıldığı için şaman davulunu çaldığında Dünyanın Merkezi'ne, Evren Ağacı'nın yanına fırlatılır ve böylece göğe de çıkabilir. Bu açıdan davula baktığımızda onu şamanların göğe çıkmak için tırmandıkları şaman ağacına benzetebiliriz. Buradan anlaşıldığı üzere Evren Ağacı, şaman davulu ve göğe çıkış arasında sıkı bir bağ görülmektedir²⁹⁰.

Şaman, davulu aracılığı ile esrime tekniğini gerçekleştirmektedir. Ritmik olarak çalınan davul, yardımcı ruhları çağırma ve karanlık ruhları korkutup kaçırma işlevine sahiptir. Davul çaldıkça şaman esrimeye geçer. Davul, şaman için ruhlarla konuşma ve esrime aracıdır. Bu nedenle genel olarak kabul edilen düşünce, davulun şamanın at, geyik, kurt gibi bineği olduğu inancıdır. Tokmak ise davulun bir parçasıdır ve davul şamanın bineği iken tokmak da şamanın kamçısıdır. Böylece şaman, davulu ve tokmağı aracılığı ile farklı dünyalara seyahat edebilmekte, yani alt dünyaya inip üst dünyaya çıkabilmektedir. Campell ise bu durumu: “*Şamanlar, ...gövdelerini terk eder ve davullarına veya hayvanlarına binerek görünür dünyanın ötesine giderler,...*” biçiminde ifade etmiştir²⁹¹.

Davul ve tokmaktan çıkan sesin iyileştirici bir gücü de vardır. Davulun üzerine çizilmiş olan resimler şaman mitolojisini, dünya görüşünü, toplumun sosyal ve ekonomik yaşam biçimini sembolize etmektedir. Her ne kadar bazı Türk toplumlarında davulsuz şamanlık da yapılmakta veya davul yerine asa da kullanılsa da genel olarak davul şamanların en temel aletidir²⁹².

Zamanından önce yıpranan davul şamanın hastalanacağını habercisi, davulun yırtılması veya bozulması beraberinde şamanın ölümünün yaklaştığını habercisi olur. Ölen şamanın davulu başka bir şaman tarafından kullanılmaz ve ölen şamanın mezarının üstüne konulur. Eğer şaman bir ağacın dibine gömülmüş ise davulu da bu ağacın dallarına asılır²⁹³.

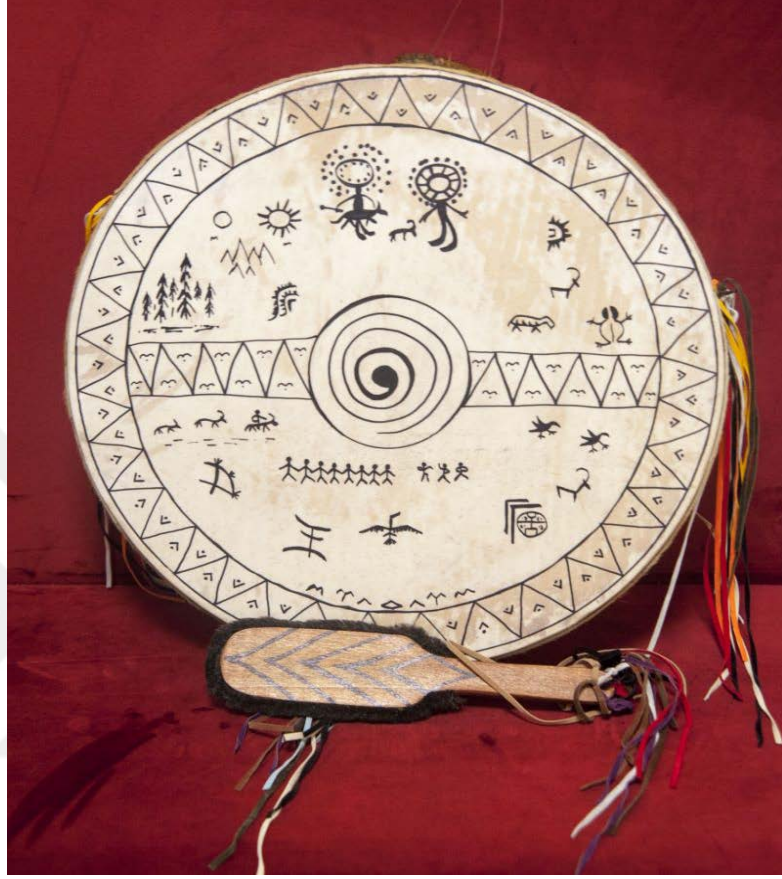
290 Eliade, *age*, s. 200-201.

291 J. Campbell, *İlkel Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu, s. 87.

292 Bayat, *age*, s. 210-212.

293 Bayat, *age*, s. 197-198.

Simgesel olarak sihirli bir işlevi olduğuna inanılan şaman davulu çalındığında kendinden geçen şaman bu sayede göğe çıkabilir, kozmik dünyalara yolculuk yapabilir.

Şekil 1. 21 Şaman Davulu ²⁹⁴.

294 <https://anadolutudam.anadolu.edu.tr/%C3%A7alg%C4%B1lar/%C5%9Faman-davul>

II. BÖLÜM

2. İSLAMİYET ve ŞAMANİZM ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Antropolojinin tanım ve kapsamının bilinmesi, insanlık tarihinden haberdar olmaya imkan sunmaktadır.²⁹⁵ Antropologların yaptığı çalışmalara göre, dinsiz bir topluma rastlamak pek mümkün değildir. Bu bağlamda antropolojinin temel araştırma konuları veya alt konu başlıklarıyla yapılan araştırmaların en temel amacı insanı bir bütün olarak anlayabilmek üzerinedir²⁹⁶. Dinin yorumlanmasında, antropolojik bakış açısının zaman içinde değişime uğradığı görülebilir. Nitekim çalışmaların başlangıçta dinin kökenine yönelik olduğu, zamanla dinin toplumdaki işlevi ve anlamı üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Dolayısıyla antropolojik çalışmalarda dinin konu edilmesi özel bir çabanın ötesinde zorunluluk olarak görülebilir. Antropolojik araştırmalara konu olan toplumların gelişim ve değişimlerini gözlemek, içinde buldukları dönem şartlarında dini ve sosyal yaşantılarını incelemek oldukça önemlidir. Bu bilgiler ışığında, çalışmanın bu bölümünde İslamiyet ve Şamanizm arasındaki ilişkilere dair bilgiler sunulacaktır. Orta Asya’da yaşayan Türk toplulukları İslamiyet’le 7. yüzyıl ve takip eden dönemde Arap kolonilerinin işgalleri ve bölgede yaşamaya başlamaları ile birlikte Emevi ve Abbasi tüccarlarının bölgeyi bir pazar olarak değerlendirmesi sonucu tanışmışlardır. Bu bağlamda Orta Asya’nın kapısı olarak Harezmi, Horasan, Maveraünnehir özellikle tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Buna ek olarak Karahanlılar ve Altınordu arasında da İslamiyet’in yayılışı bu şekilde gerçekleşmiştir²⁹⁷. Bu noktada İslamiyet’in Türkler tarafından benimsemesinde farklı bir kültürü temsil eden Arapların dışında ortak coğrafyayı paylaştığımız İran etkisi gözlemlenmektedir²⁹⁸. Türkler İslamiyet’i aynen benimsemek yerine, kendi inançlarıyla harmanlamışlar ve böylece adına “Türk-İslam kültürü” denen yeni bir sentez yaratmışlardır.

²⁹⁵ İsmet Tunç, Türkiye’de dinler tarihi Çalışmalarında Antropolojinin Etkisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 10

²⁹⁶ İsmet Tunç, *Antropoloji ve Din*, FCR Yayınları, Ankara, s. 17

²⁹⁷ Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s. 31, 84.

²⁹⁸ Köprülü, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 51.

İslamiyet ile Şamanizm arasındaki benzerlikler sadece dini törenlerle sınırlandırılmaz. Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri uzun yıllarca sürmüştür, nitekim Anadolu'ya gelmeden önce uzun süre Horosan'da konaklamış olmaları, Alevilikte büyük önem taşıyan Hacı Bektaş'ın Horosan'da doğmuş olması Aleviliğin Şamanizmden izler taşıyabileceği şeklinde yorumlanabilir. Şamanizm ve Alevilik'te melek kavramının olmayışı, loğusanın yanında üç gün bekleme âdeti²⁹⁹, üç, beş, yedi, kırk sayılarının kutsal kabul edilişi, ateşe tükürmenin günah sayılması, kurban kesmeleri, Alevi dedelerin ve şamanların sözlü edebiyat taşıyıcıları olmaları³⁰⁰ da buna örnek olarak verilebilir. Dahası, Altay şamanlarının Tanrı anlamına gelen, gök tanrısı Bay Ülgen'e 'Kuday' demeleri, Alevi semahlarında sık sık görülen 'Hudey' sözcüğünün de Tanrı manasında kullanılmasını, Alevilerin Altay Türklerinin bir kolu olduğu şeklinde yorumlanabilir.³⁰¹

Mezopotamya mitolojisinde 7 rakamı önemlidir. 7 rakamının önemi evrenin 7 efendisi vardır. Bunlar: Moul-ge (cehennem), Nin-gelal (yeryüzü), Nin-dar (Satürn), Pakou (Merkür), En-Zouna (ay), Tişkou (venüs) ve Kud (güneş) tir³⁰². Hititler döneminde de Genellikle 3, 7, 9, 40, 41, 99 gibi rakamlarda büyüsel ve mistik bir güç olduğuna inanılmaktadır. Bunlardan 3 ve 7'ye olan inanç çok yaygındır. Ayrıca 2, 4 ve 12 rakamının da büyülerde sınırlı şekilde kullanıldığı görülmektedir³⁰³.

Şamanlar, kendi canlarının bir hayvanda, kurtta ya da bir ayda cisim bulduğuna inanmaktadırlar. Bu durumu "İjekıl" ya da "arvak" olarak adlandırırlar. Bu hayvanların hayatı ile Şaman'ın hayatı birbirine bağlıdır. Dolayısıyla İjekıl ölür ise Şamanda ölürdü. Kırgız-Kazakların inancında, yalnız baskıların değil ayrıca büyük adamların da *arvak*'ı bulunurdu³⁰⁴. Bu bilgiyle Şamanizm'in Müslümanlığa olan başka bir türlü etkisiyle daha karşılaşmış oluyoruz. Nitekim Anadolu Türkmen babalarından Orhan Gazi'nin çağdaşı olan Geyikli Baba'nın geyiklerle birlikte yürüdüğü ve geyiklere bindiği söylenmektedir. Ayrıca Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin şahin kıyafetine girerek uçup gitmesi, Karaca Ahmet Ağaoğlu Hacı Doğrul'un doğan

299 Yılmaz, *age*, s. 5.

300 Yılmaz, *age*, s. 134.

³⁰¹ İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

302 <https://ozhanozturk.com/2019/01/19/7-sayisinin-gizemi-din-folklor-ve-mitolojide-yedi-7-rakami/>

303 Yusuf Kılıç, Başol Serkan, Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi, s. 54.

304 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, (Yedinci Baskı), s. 81.

kuşu suretine girmek istemesi, güvercin suretine giren Sultan Bacım'ı yakalamak istemesi gibi efsanelerin birçoğu arvak ile ije kil menşeli yani Şamanik birer unsurlar arasındadır³⁰⁵.

İçki içmek eski Türk kültüründe yaygın gelenekler arasındadır. Özellikle at sütünden yapılmış olan kımız Şaman ayinlerinin vazgeçilmez içkisidir. Kımız sayesinde Şaman, ayin sırasında kendinden geçer ve bu durum onun öteki âleme geçişini kolaylaştırır. Bu gelenek İslamiyet'te kesinlikle yasak olmasına karşın Alevî ve Bektaşî tarikatlarında yoğun olarak sürdürülür. Alevî ve Bektaşîlerde içilen içkiye "içki", "rakı", "şarap" denilmezdi. "Tolu" ya da "dolu" olarak geçmesi, içilen içkinin "dem" manasında kullanılması benzerlik nedenleri arasında gösterilebilir³⁰⁶.

Şamanizm ve İslamiyet arasındaki benzerlikler daha birçok unsurda kendini göstermektedir. Bu unsurların birkaçı zamanla Müslümanlıkta vazgeçilmez kabul edilirken birkaçı da batıl inanış olarak yaşamıştır. Anadolu'da bu inanışların en önemlileri kadınlar arasında ve özellikle lohusalık döneminde, küçük çocukların bakımında, çeşitli hastalıklarda, cenaze törenlerinde veya yağmur duası gibi bazı adetlerde görülürdü³⁰⁷. Bunların en önemlisi de doğum ritüellerinde karşımıza çıkar. Doğum, Şaman geleneğinde çok önemsenir. Doğum sırasında evde toplanan kadınların anne adayının saç bağlarını çözmesi, sırtını sıvazlaması, kilitli kapıları ve sandıkları açmaları, doğumu kolaylaştırmak ve olumsuzlukları engellemek içindir³⁰⁸, Günümüzde ise inanılan, kadının hamilelik döneminde canının istediği bir şeyi yememesi durumunda bebekte fiziksel bir eksiklik olacağı ve istediği bir şeyi gizli yerse bebeğin vücudunda bir leke olacağı düşüncesi Şaman inancında yaygındır. Bunun yanı sıra çocuk doğduktan sonra kurbanlar kesilmesi, dualar okunması ve çocuğun kutsanması yine bu inançta mevcuttur³⁰⁹. Günümüzde de Allah'a minnet ve şükran duygusu ile kurban kesilip mevlit okutulması benzer bir ritüeller olarak gösterilebilir.

Şamanist toplumlarda birçok Türk kavmi bahar veya yaz mevsiminin gelişini kutlayan ayinler yapmışlardır. Günümüzde baharın gelişi amacıyla kutlanan, gece ile

305 İnan, *age*, s. 83.

306 Ersürel, *age*, 85.

307 Yörükhan, *age*, s. 37.

308 A. F. Demir-N. A. Çomak, *Şaman ve Türk Dünyası*, (Birinci Baskı), s. 142.

309 Demir-Çomak, *age*, s. 143.

gündüzün eşit olduğu bir gün olan nevruz bu geleneğin bir uzantısıdır. Bu tarihte herkes mutludur, güzel şeyler konuşulur, ateş yakılır, ateşten atlanır. Yedi çeşit ekinden oluşan yemek pişirilip dağıtılır³¹⁰. Yine baharın kutlandığı bir başka ritüel de Hıdrellezdir. Bugün de Hızır ve İlyas ismindeki kişilerin dolaştığına ve dileklerin kabul edilmesini sağladıklarına inanılır. Hızır'ın ab-ı hayattan su içerek ölümsüz olduğu ve sık sık kılık değiştirerek insanlara yardım ettiği düşünülür. Dış görünüşü hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte Hızır derviş, aksakallı ve nur yüzlü olarak tasvir edilir. Fakat bunun dışında da yine birçok kimliğe ve yaşa bürünüp insanların içine karıştığı söylenir. Tüm bunlarla birlikte Hızır'ı tanımak için bazı işaretler olduğu rivayet edilir. Bu rivayet de işaret parmağıyla orta parmağının aynı boyda olması ve parmaklarından birinin kemiksiz olmasıdır³¹¹. Zaman zaman Hızır'ın atlı olduğuna dair vurgu yapıldığı da olur. Bunun sebebi Şamanist geleneklerinde yer alan Şamanların her zaman boz ya da kır bir atla dolaşmalarıdır.

Hıdrellez günü evdeki eski eşyalar ve çalı çırpıyla ateş yakılır. Ateşin üstünden çeşitli tekerleme ve bazı dualarla birkaç kez atlanırdı. Hatta bazen hastalara bile yardım edilerek onların bu ateşin üzerinden atlatılmaları sağlanırdı. Bazı yerlerde de ateşin külünden alınarak alınlara sürenler vardır. Hıdrellez günü yakılan bu ateşlere bazı yörelerde “Hıdrellez Ateşi” denir. Bu şekilde yıl boyunca hastalığa yakalanmayacaklarına, eğer yakalanırlarsa da şifa bulacaklarına inanırlardı. Belki de en önemlisi nazara uğramayacaklarına olan inançtı³¹². Burada Şamanizm'in etkisi ise ateşe duyulan saygı dolayısıyla onun şifa getireceğine ve nazarı defedici özelliğinin bulunduğuna inanılmasıdır.

Günümüze Şamanizm'den ulaşan ve son derece önem taşıyan bir başka gelenek de ağaçların dallarına bez, kumaş bağlanmasıdır. Şaman davuluna ve giysisine renkli bezler bağlanması yoluyla adakta bulunmak, dilek dilenmesi de Şamanizm'den gelen geleneğin farklı şekilleridir. Bu ritüel günümüzde Türk coğrafyasında yatırlara, kutsal sayılan bazı yerlere bez bağlamak şeklinde görülür. Bu şekilde kişi dileğinin gerçekleşmesi için adakta bulunmuş olur³¹³.

310 Mokeyeva'dan Aktaran Demir-Çomak, *age*, s. 162.

311 A. Yaşar Ocak'tan Aktaran Demir-Çomak, *age*, s. 164.

312 Ersürel, *age*, s. 86.

313 Demir-Çomak, *age*, s. 175.

2.1. İslamiyet Öncesi Şamanizm

Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce, uzun yıllar Şamanizm'e inanmış, Şaman dini uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. İslamiyet'in ortaya çıkışıyla beraber bir süre bu dine direnmelerine rağmen zamanla kitleler halinde Müslüman olmuşlardır; fakat yeni dini kabul etmeleri Türkler'in eski inançlarını tamamen terk ettikleri anlamını taşımaz. Nitekim Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinde geçmişteki inançlarından tamamen uzaklaşmadılar. Şamanizm'in bazı unsurlarını, yeni dinle birlikte uygulamaya devam ettiler. Bu sebeple günümüzde dahi Şamanizm'in etkilerini görmek mümkündür. Türk romanında da bu bağlamda çeşitli Şaman adet ve uygulamalarına rastlanır. Bu uygulamalar kimi zaman Müslümanlıkla sentezlenmiş ve vazgeçilmez kabul edilirken kimi zaman ise batıl inanış olarak algılanmaktadır³¹⁴.

Türkler'in, Buda, Mani ve Hıristiyanlık dinlerine de girdiklerine yukarıda ilgili bölümlerde yer verilmişti. Bugün Türk Kültürü'nde bu dinlerden hiçbir iz kalmamasına rağmen, Şamanlık inanç ve ananeleri hiçbir zaman tam olarak terk edilmemiştir. Yukarıda yeri geldikçe bu konuya değinilerek, örnekler verilmişti ancak konunun önemi bakımından burada ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.2. Dede Korkut'ta Şamanizmle Alakalı Bazı Motifler

Dede Korkut'un yaşadığı dönemde Türkler'in İslamiyet'i kabul edip etmediği üzerine yapılan tartışmalar sonunda, Dede Korkut (Şekil 2.1)'un, Türkler'in henüz İslamiyet'i kabul etmediği yaklaşık 8. yüzyılda Oğuz ile Kıpçak boylarının arasında yaşadığı kabul edilmiştir. Dede Korkut, İslamiyet'in Türkler tarafından benimsenmediği bir zamanda yaşamasına karşın, Dede Korkut eseri 15. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, Dede Korkut eserinde Dede Korkut'a atfedilen motifler şamana atfedilen motifler ile benzerlik göstermektedir. Bunlar şu şekilde belirtilebilir:

“-Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi

-Ne derse olurdu

314 Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk...*, s. 7-8.

-Gayıptan türlü haber söylerdi
-Hak Telala onun gönlüne ilham ederdi
-Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü hallerdi
-Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca işlemezlerdi

-Her ne ki buyursa, kabul ederlerdi, sözü tutup tamam ederlerdi”³¹⁵. İfadeleri yer almaktadır.

Dede Korkut İslam öncesi dönemde yaşamasına rağmen, ona atfedilen kitabı 15. yüzyılda derlenip yazıya geçirilmiştir³¹⁶. Dede Korkut'un yaşadığı varsayılan 8. Yüzyıl ile kitabının yazıya geçirildiği zaman dilimi arasında bir hayli fark olmasına rağmen İslamiyet'i benimseyen Oğuz boyları arasında sürekliliğini koruyor olması, eski gelenek ve göreneklerin sözlü kültür vasıtasıyla nesilden nesile aktarıldığının kanıtıdır³¹⁷.

Dede Korkut'a atfedilen hikâyelerde gördüğümüz kadarıyla ona ait olduğu söylenen bazı görevler, Şamanist inançlarla benzerlik göstermektedir. Dede Korkut'a atfedilen özel yetenekler ve keramet sahibi kişiliğiyle, ruhlarla ilişki kurması şamanlık görevini yerine getirdiğini gösterir. Sadece savaşçı karakteri, yiğitlik özellikleri değil, başardığı büyük işler şaman olarak kutsal ve yüce manevi gücü elinde bulundurmasıyla bir halk kahramanı olarak anılmasını da sağlamıştır³¹⁸.

Dede Korkut'un kitabından Şamanizm'le alakalı dikkati çeken belki de en önemli husus, onun ölümden kaçma gayretidir. Dede Korkut, ölüm haberini rüyasında almış ve rüyasında ak elbise giymiş garip varlıklar ona kırk yıl ömür süreceğini söylemişlerdir³¹⁹. Bir başka efsanede ise Allah'ın rüyasına gelmesi ve ona ölümün ismini ağzına almadığı takdirde ölmeyeceğini bildirmesidir. Bu durumu şamanların ölüme meydan okumak için yaptıkları ayinlerde görmek mümkündür. Nitekim şamanın hastalık ve ölüme sebebiyet veren kötü ruhlarla mücadelesi için gerçekleştirdikleri ayinler bu açıdan dikkate değerdir³²⁰.

315 Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk...*, s. 8.

316 Abdimalik Nisanbayev, “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, *Kazakistan'da Dede Korkut*, s. 4.

317 Ahmet Pirverdioğlu, “Dede Korkut ve Şamanizm”, *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, s. 93.

318 H. Achmel Schmide, *age*, s. 16; Muharrem Ergin, *age*, s. 15.

319 Fuzuli Bayat, *Korkut Ata*, Ankara, 2003, s. 8-10; Şakir İbrayev, *age*, s. 213.

320 Fuzuli Bayat, *Korkut Ata*, Ankara, 2003, s. 8-10; Şakir İbrayev, *age*, s. 213.

Dede Korkut kitabında bahsedilen diğer Şamanist öğeler, Korkut'un doğumuyla ilgili anlatılan kısımlarda kendini gösterir. Dede Korkut'un doğumu esnasında meydana gelen doğüstü olaylar ancak önemli kişilere has bir durumdur. Korkut'un babası şaman, annesi ise peri kızı³²¹ olduğu için onda şaman özelliklerinin olması normaldir³²².

Dede Korkut hikâyelerinde şaman inançlarından kalma ad verme olgusu ve yas tutma alametlerine dair bilgiler bulmak mümkündür. Hikayelerde geçtiği haliyle: *“ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese, ad komazlardı”*. Bu ad koyma durumu bir tür merasimle veriliyordu. Burada boyun beyleri ve üyeleri toplanır, Dede Korkut oğlana dua ve alkışlarda adını verirdi. Günümüzde de mevlüt yapılır, hoca bebeğin adını kulağına dua eder ve ezan okur. Yas törenlerinin, Göktürk ve Hunlarınkine benzer olduğu görülmüştür. Ölünün sahip olduğu atın kuyruğu kesilir, ağıtlar yakarlar, saçlarını başlarını yolarlardı³²³.

Şekil 2. 1 Dede Korkut'un Canlandırılması³²⁴

2.3 Türk Devletlerinde Şamanizm

Türkler'de Şamanizm'in eski çağlardan beri devam ettiği bilinmektedir. Çin kaynakları, Hun kültüründen bahsederken Türk topluluklarına ait tapınaklar hakkında

321 Masallarda yaşayan ve insanlara iyilik etmek için var olan mitolojik varlıklar

322 Şakir İbrayev, *age*, s. 242–243.

323 Abdülkadir İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. 3-4-5-6, s. 146.

324 <https://sondordun.com/dede-korkut-hikayeleri-ve-veli-tipi-uzerine/>

bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerde Türk hakanına ait olan karargâhta bulunan tapınakta, her yılın başlarında bir ayin yapılırdı. Bu ayine, Hunlara bağlı 24 boyun başbuğları da katılırdı. Yine yılın beşinci ayında, Hunlar ve boyları Lung-çeng şehrinde toplanırlar, Gök Tanrı'ya, atalarına ve yer-su ruhlarına kurban adarlardı. Sonbahar gelince, özellikle atlarının iyi beslendiği bu zamanda, ormanda toplanıp, etrafta dolaşırlar, halkın ve sahip oldukları hayvan sürülerinin sayısını tespit ederlerdi. Hun hakanı istisnasız her sabah çadırından çıkıp, güneşe ve aya tapınırdı³²⁵. Hun Hakan'ının uygulaması ile Yezidilik uygulaması birbirine benzerlik göstermektedir. Yezidilik'de de güneşe karşı ibadet vardır. Sabah ve akşam vakitlerinde yerine getirilmesi gereken namaz için sadece eller ve yüz yıkanır. Sabah vakti güneşin doğuşu esnasında güneşe karşı ayakta durulup kollar göğüs üzerinde çapraz olarak bağlanır ve ibadet edilmektedir.³²⁶.

Asya Hunları, ilkbahar mevsiminde Lung-çeng bölgesinde bulunan yer-su Tanrılarına kurbanlar sunarlardı. Hunlar ve diğer bir Türk devleti olan Göktürkler, yapacakları her işin başarı durumlarını güneşin, ayın ve yıldızların hareketlerine göre düzenlerlerdi. Mezopotamya'da güneş tanrısı (Şamaş), ay tanrısı (Sin), su tanrısı (EA) için de hayvan kurbanı töreni yapılmıştır. Sümerlerde kuzu kurbanı çok önemlidir. Ayrıca yaban ve evcil domuz kurbanı bir hastanın iyileşmesi için kurban verilirdi. Uruk'taki Anu tapınağında bir tabletteki kayıta; “Şamaş tapınağında Tanrı Şakkan'a koyun eti sunulmayacak; Tanrı Sin'in tapınağında Tanrı Harru'ya inek eti sunulmayacak; Tanrıça Belet-şeri'ye kuş eti sunulmayacak; Tanrıça Ereş-kigal'e inek ve kuş eti sunulmayacak.”³²⁷ EA içinde koyun kurbanı yapılmaktadır.

Tabgaçlar da tıpkı Hunlar gibi ilkbahar ve sonbahar aylarında atalarına kurban keserlerdi. Tapınak yerleri olan “*taş- ev*” içinde yer-su Tanrılarına kurban sunarlardı (Şekil 2.2). Daha sonrada taş evin civarına kayın ağacı dikerlerdi. Böylece bunlardan kutlu bir orman ortaya çıkardı³²⁸. Hunlardan sonra Orta Asya da devlet kuran bazı ailelerinde benzer şekilde Gök Tanrı'ya, yer-su Tanrılarına, güneşe ve aya kurban sundukları Çin kaynaklarında geçmektedir³²⁹.

325 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, s. 2

326 Taşğın Ahmet, *İslam Ansiklopedisi*, Yezidiyye maddesi, s.526.

327 https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayvan_kurban%C4%B1

328 İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, *Türkler*, s. 294

329 İnan, *age*, s. 3.

Şekil 2. 2 Sümer Silindir Mührü Üzerindeki Sümer Tanrılarına Ait Sahne³³⁰

Atlı kavimlerden İskitler'in Şamanist olduğuna dair bilgiyi Herodotos'un araştırmalarından öğrenmekteyiz. Herodotos, tam şaman ayinlerine benzeyen bir örnek vermese de İskitler'de değişik büyü türlerinin var olduğuna dair bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu büyü türleri arasında hasta hükümdarı başucuna çağırılardan, geleceği hakkında tahminde bulunanlardan, kadınlığı ve hamileliği taklit edenlerden söz edilmektedir. Fakat bahsettiği bu büyücüler, ne şamanlarınkine benzer kehanette bulunuyorlardı ne de onların kullandıkları yöntemleri ile tedavi ediliyorlardı. Herodotos Şamanizm'e benzer bir uygulama olarak İskitlerin Pazarık kurganların da tütsülerde kenevir tohumlarının kullanıldığını ve bunun da sevinç naraları attırdığına işaret etmektedir³³¹.

K. Meuli, Herodotos'un arınma olarak yorumladığı ve algıladığı işlemin aslında bir uyarı neticesinde gelişen bir esrime hali olduğunu ispat etmek ister. Ona göre bu durumda şaman ölü ruhun taşıyıcısı rolündedir. En eski Atlı kavimlerden olan İskitler'in Şamanizm'i bildiklerine yukarıda değinmiştik. Bu sebeple bozkırların diğer bütün göçebe topluluklarının Şamanizm'i bildiği düşünülmektedir³³².

Orhun Kitabeleri'nde Türklerin iyiliğine çalışan yer-sular tabirine çok sık rastlanmaktadır. Bu durum Göktürk'lerde, yeryüzünde bulunan her varlığın ayrı bir ruha sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca onların yardımcı birer

330 <https://tarihegitimi.blogspot.com/2018/03/sumer-silindir-muhurleri.html>

331 Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 53

332 Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 69.

iyiliksever güçler olduğuna inanıldığını ortaya koymaktadır. Bu yardımcı kuvvetler arasında en önemlileri, dağ, orman, ağaç, ateş ve ocak kültleri yer almaktadır³³³.

9. ve 10. yüzyıllarda Çin ve İslam kaynaklarında yer alan bilgilere göre, Kırgızlar da Şamanistlerdir (Şekil 2.3) . Tanrılara, yer-sulara, ağaçlara kırlarda kurbanlar adarlardı. Onların bu kurban ayinleri için belli bir zamanları yoktu. Onlar da şamanlarına *kam* diye hitap ederlerdi. Gardizi'nin araştırmalarından öğrendiğimiz kadarıyla Kırgızlar, ölülerini yakarlardı. Çünkü Kırgızlar'a göre ateş en önemli temizleyici ve arındırıcıydı. Ateş de bu sebeple ölüyü bütün pislik ve günahlarından arındırırdı³³⁴.

9. yüzyılda İrtiş Irmağı boylarında yaşayan bir Türk kavmi olan Kimek-Kıpçaklar Gardizi'ye göre, İrtiş Irmağı'na taparlar, “*Su Kimeklerin tanrısıdır*” derlerdi³³⁵.

Şamanizm Türklerin geleneksel bir dini olarak görülmüştür. Özellikle toplumun sosyal yaşantısı ve devlet yapısının şekillenmesinde önemli bir yeri olan Şamanizm, Türklerin kurdukları devletler vasıtasıyla oldukça uzak coğrafyalarda yayılma imkanı bulmuştur.

Şekil 2. 3Kırgız Kadın ve Erkek Şamanlar³³⁶.

333 Kafesoğlu, *age*, s. 294.

334 Aktaran, Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 78.

335 Aktaran, Şeşen, *age*, s. 9.

336 <https://www.altayli.net/turk-kulturunde-samanlik.html>

2.4. Gök Tanrı

Gök Tanrı dini sadece Türklerde görülmektedir. Bu inanç sisteminin temelinde Tanrı, en büyük ve en yüce varlıktır. Çünkü Türklerde, yeri ve göğü yaratan tek ve en büyük olan bir yaratıcı vardır, o da Gök Tanrı'dır. Bundan başka yer ve gök her ikisi de birbirlerine bağlı olmasından dolayı, bunlar kutsal birer varlıktır. Bu sebeple de yerde ve gökte insanlara, özellikle de Türklere iyilik getirirlerdi. Gerek Göktürk Devleti zamanında gerekse daha sonraki çağlarda kurulan Türk Devletleri zamanında insanlar bir yardım isteyecekleri zaman, hem gökten hem de yerden yardım isterlerdi (Şekil 2.4). Eski Türkler gök ve yer şeklinde söylerken Gök'ü öne getirmeleri daha fazla önem verdiklerinin göstergesiydi. Bu söyleyiş tarzında, eski Ön Asya Türkleri ile İran tesirleri vardır. Türkler, göğe *Tengri* ya da *Tenri* derlerdi. Bu kullanım Türkler'deki *Tanrı* sözcüğünün karşılığı olarak yer bulmuştur³³⁷.

Göktürkler'in hakanlık kurması, bir devlet olarak hüküm sürmeleri Gök Tanrı sayesinde olmuş, hakan da Türklere onun tarafından gönderilmiştir. Savaşlarda Gök Tanrı'nın iradesiyle zafer kazanılırdı. Gök Tanrı emreder, emrettiğine uymayanı cezalandırırdı. Doğum ve ölüm, onun iradesine bağlı olarak gerçekleşirdi³³⁸.

Eski Türk inancında, ebedi ve ezeli olan Tanrı her şeyin yaratıcısıdır ve tektir. O, herhangi bir şekle sokulamaz, dolayısıyla da eski Türklerde putlar ve putların bulunduğu yerler olan tapınaklar yoktur. Ayrıca bu inanca göre Tanrı, bütün vasıflarıyla manevi bir güç, büyük ve yüce tek bir kudrettir. Bu durumda da güneş, ay, yıldızlar; ateş ve yer-sular hepsi birer yardımcı kutsal güçler durumundadır³³⁹.

Türk-Moğol halklarında ise Tanrı kelimesi *gök* ve *ilah* anlamında kullanıldığı gibi bazen de; *ruh*, *put*, *tanrısal kudret* anlamlarında da kullanılırdı. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, Türk-Moğol kökenli halklarda ilk başlardan itibaren "gök"e tapılmıştır. Bu ihtimali güçlendiren örnekler mevcuttur. Şöyle ki, Türklerin komşuları olan Çin ve İran halklarında da bu kullanım vardır³⁴⁰. Sonuçta Asya'nın kuzey bölgelerinde bazı halklarda "gök" yerine kullanılan kelimelerin, aynı zamanda da "Gök-Tanrı'yı" da ifade etmek için kullanılmış olması muhtemeldir.

337 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV, s. 163-164.

338 Ögel, *age*, s. 164.

339 Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Kültür Tarihi ve Kültürü*, TDAV, s. 98.

340 Buluç, "Şamanizm", s. 331-332.

Şamanizm'in görüldüğü bu halklarda Gök-Tanrı, gökyüzünün belirli bir katında bulunur ve insana benzeyen özellikleriyle kişileştirilmiş ve bir varlık olarak tasarlanmıştır. Bu sebeple de kavramsal bakımdan olası herhangi bir karışıklığı önlemek için de, artık sadece “Gök-Tanrı” diye adlandırılmayıp, çeşitli adlar ile de anıldığına kaynaklarda rastlanılmıştır. Nitekim Altay Türkleri, bu varlığa karşılık olarak Ülgen (Ulgen, Ülgön) “*ulu*” ya da Bay Ülgen “*zengin ulu*” adını verirlerdi³⁴¹.

6.-8. yüzyıllar arasında Büyük Göktürk İmparatorluğu'nun yöneticisi olan Türk ailesinin Gök Tanrı inancı hakkında oldukça gelişmiş ve olgunlaşmış ileri düzey görüşleri olduğu, bıraktıkları yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda görüldüğü kadarıyla imparatorluğun hakan ve beyleri, Türk milleti için yaptıkları iyilik ve yardımlardan dolayı, Tanrıya en içten minnetlerini ve şükranlarını ifade ediyorlardı. Hakanların saltanatlarının devamını sağlayan, Türkleri muzaffer kılan, onları her türlü felaketlerden koruyan bir Türk tanrısı vardır, o da *Gök Tanrı*'dır. Bu sebeptendir ki, Türkler bütün büyük başarılarından bahsederken daima “*Tanrı'nın inayeti ile...*” demeyi ihmal etmemişlerdir³⁴².

Eski Türkler arasında Gök Tanrı inancı oldukça fazla ön plana çıkmıştır. Devletin varlığı ve devamı, hükümdarların egemenlikleri, saltanat süreleri vs. gibi pek çok konu Gök Tanrı tarafından belirlenirdi. Bu tarz bir egemenlik anlayışı ise hanedanın erkek çocuklarına bahşedilmiştir. Hükümdar bu yetiyi Gök Tanrı'dan almış olması ile tanrısal bir üstünlük kazanmıştır.

341 Buluç, “Şamanizm”, s. 331-332.

342 İnan, *age*, s. 26.

Şekil 2. 4Gök Tanrı ile ilgili Sembol³⁴³

2.5. Güneş ve Aya Tapınma

Türkler, güneşe ve güneşin doğduğu yön olan doğuya her zaman saygı gösterirlerdi. Doğu bu şekilde simgelenirken batı da Ay'ın bir sembolü durumunda idi. Ancak Türklerin inancına göre her zaman güneş; aydan daha önemli bir konumda idi. Altay Türklerinde, ilk başlarda güneş ile ay yoktu. İkisi birden sonradan Tanrının gönderdiği bir varlık olarak ortaya çıkmışlardı. Tanrı göğü, sanki iki büyük madeni bir ayna koyarak dünyayı aydınlatmak istemişti³⁴⁴.

Türk-Moğol halklarında, göksel ışık kaynağı olan güneş ve ay hakkında çeşitli efsaneler anlatılırdı. Bazı halklar da ise güneş ile aya bakarak gelecekte haber veren falcılar da vardır. Şaman kıyafetlerinde güneşi ve ayı simgeleyen madeni levhaların var olması bununla ilgilidir. Radloff'un araştırmalarına göre, Türk toplumunun birçoğunda güneş dişi bir sembolken, ay erkek bir sembol olarak gösterilmiştir. Altay şamanı gökyüzüne çıktığında ve 6. katta iken ayı da yani "ay baba"yı selamlardı. Yakutlar ise, ayın küçülmesi hadisesini, efsanevi yaratıklar olan aylar ile kurtların ayı yemesine bağlamışlardır. Altay Türkleri'nde de benzer şekilde efsaneler mevcuttur. Altaylara göre de, ay tutulması, *yelbegen* adlı bir canavarın ayı yemesinden ileri geldiği düşünülmüştür. Ayrıca korkunç varlıkları kovmak için de

343 <https://www.turktoyu.com/eski-turk-dinlerine-bir-bakis-gok-tanri-inanci>

344 Ögel, *age*, s. 166.

havaya silah ve taş atılır, teneke çalınarak gürültü çıkartılırdı. Bu gelenek, Anadolu’da yaşamaya devam etmektedir³⁴⁵.

Altaylılara göre, güneş “ana”yı, ay ise ata’yı simgelemektedir. Güneşi ise yeryüzünde ateş temsil ederdi. Yakut masallarında anlatıldığına kadarıyla bütün büyük kahramanlar, güneş ile ayın himayesi altındaydılar³⁴⁶.

Azerbaycanlı Türk araştırmacı olan M. Seyidov, eski Türklere ait olduğunu ifade ettiği Tanrı sözcüğünün kökünün *Tang*’dan geldiğini söylemiştir. Nitekim eski Türk yazıtları ile pek çok çağdaş Türk lehçesinde *tan* sözcüğü, güneşin doğduğu yer olarak kullanılırdı. Bu sebeple de Tanrı kelimesi güneşle alakalıdır. Bir başka yorumunda da Tanrı kelimesinin güneşi çağırın ve onun doğmasına yardımcı olan anlamında kullanıldığını iler sürer³⁴⁷.

Mezopotamya uygarlıkları, maddi dünyanın ötesinde bir başka alemin varlığına inanmışlardır. Özellikle insan ve evreni elinde tutan, onun işleyişini gerçekleştiren büyük tanrıların var olduğunu benimsemişlerdir. Örneğin Sümer uygarlığında, An-Enlil-Enki ve Ninhursag adlı tanrıları kozmik alemin tanrıları olarak bilinmektedir. Ayrıca Ay Tanrısı Nanna, Güneş Tanrısı Utu kaderi tayin eden tanrılar olarak kabul edilmişlerdir (Şekil 2.5)³⁴⁸.

345 Buluç *age*, s. 325.

346 İnan, *age*, s. 29.

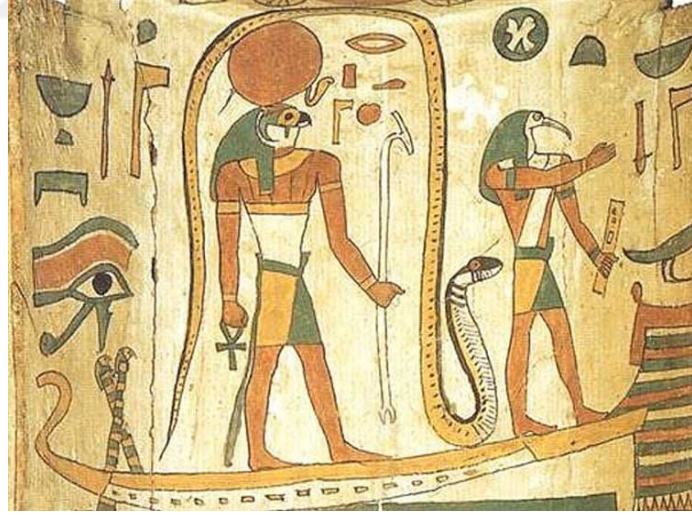
347 Mireli Seyidov, *Gam Şaman ve onun Gaynaglarına Umumi Bakış*, s. 52,

348 Ebru Uncu, “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü”, *History Studies*, C. 5, S. 1, s. 351.

Şekil 2. 5 Sümerlerde Ay Tanrısı Ur'un Tasviri³⁴⁹

Mısırların Güneş Tanrısı Ra, bilinen en eski tanrılar arasında yerini almıştır. Tanrı Ra, insan biçiminde tasvir edilmiştir. Yeryüzünün yaratıcısı olan Ra, gök kubbenin karşısında bulunmaktadır. Mısır'ın tanrıları arasında bulunan Amon, XII. Hanedan döneminde Amon-Ra (Şekil 2.6) adıyla anılmış, böylece en üstün tanrı konumuna yükseltilmiştir³⁵⁰

Şekil 2. 6Amon RA³⁵¹

Birbirinden farklı inançları bünyesinde toplayan Yezidilikte Güneş'e tapınma bir inanç sistemi olarak kabul edilmiştir. Bu inanç sisteminin merkezinde bulunan

349 <http://www.mesopotamiangods.com/an-adab-to-enlil-for-shulgi-shulgi-g-translation/>

350 Uncu, age, s. 359.

351 <https://yuvayayolculuk.com/misir-tanrilarinin-krali-amon-ra.html>

Melek Tavus ve onunla birlikte var olan altı büyük melek kabul görmüştür. Yezidilikte Melek Tavus salt bir ışık kaynağıdır. Onunla aynı özelliği olan güneş, ay ve yıldızlar ışık saçmalarından dolayı kutsal olarak kabul edilmişlerdir³⁵².

İnsanoğlu ilk olarak doğa ve evreni anlama çabasına girmiştir. Eskiçağ toplumlarında doğa güçlerini, tarif edemedikleri olayların bir sebebi olarak görmüşleridir. Doğa olayları karşısındaki çaresizlikleri ise zamanla onlara tapmaya, inanmaya başlamalarıyla farklı bir inanca dönüşmüştür (Şekil 2.7) . Söz konusu güneş ve aya tapınma bununla açıklanabilir. Güneşin yüceliği kutsal bir varlık olarak algılanmasına neden olmuştur.

Şekil 2. 7Güneş, Ay, Rüzgar vb. Niteliklerin Yer Aldığı Çizim³⁵³.

352 Zehra Işık, *Yezidilik Teolojisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 18.

353 <https://melish44.wordpress.com/tag/saman/>

2.6. Ülgen

Kırgız-Kazak dilinde “*Ülgen*” kelimesi; *ulu*, *büyük* ve *yüce* anlamlarına karşılık olarak kullanılmıştır. Buryat dilinde ise Ülgen, yeraltının karşılığı bir sıfat olarak kullanılmış olup, “*Ülgen jixe diada*”, ulu-yer demektir. Bu tanımlara göre de Ülgen kelimesinin, eski Şamanizmde yer tanrısına verilen bir ad olduğu anlaşılmaktadır. Ülgen, özellikle bu anlamıyla da büyük ve yüce Tanrı olarak sadece Altaylarda kullanılmıştır³⁵⁴. Anohin’e göre ise Ülgen, gökkuşağının yaratıcısıdır (Şekil 2.8). Özellikle insanların, vahşi ve evcil hayvanların başın, kirpik ile göbeğini yaratmıştır. Ayrıca insan barınaklarının, otlak ve yaylaklarının yaratıcısı da Ülgen’dir:

*“Göbekliyi yaratan,
Kirpiliyi biçip salan,
Aygırlı at sürüsü yaratan,
Çeşit, çeşit otlar yaratan,
Otlaklı yerde bize mal yaratan,
Başkentli yurtlar kurduran”*³⁵⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

Ülgen’in oğulları, Kızagan ve Mergen’dir. Şaman dualarında ise Kızagan ile Mergen iyi ruhlardandır ve Ülgen’in hizmetindedirler. Şaman dualarında görüldüğü üzere Kayrakan’da belli bir Tanrı’nın adı değildir. Ancak Kayrakan, büyük ruhların bir sıfatıdır. Bazı şamanlar, kötü ruhların başkanı olan Erlik’e hitap ederken de “kayrakan” derler ve bu adı taşıyan kutsal saydıkları dağlar da vardır³⁵⁶.

Erkek bir şaman sadece Altun-Kazguk ya da Demir-Kazık denilen kutup yıldızına kadar erişebilirdi. Kimi görüşlerde Ülgen’in gökyüzünün yedinci, dokuzuncu veya on altıncı katında oturduğu söylenmektedir. Altından kapısı, tahtı ve yine altından tahtı olan Ülgen, çoğunlukla insan şeklinde düşünülürdü. Fakat simgesel olarak Ülgen’i ifade eden çok çeşitli etnografik ve sanatsal özellikleri olan bazı suretler, nesnelere de Ülgen olarak ele alınmıştır. Pek çok yerde ezeli ve ebedi olarak görülen Ülgen, dünyanın ve insanların yaratılışında da başrolü oynadığı kabul

354 İnan, *age*, s. 32.

355 Anohin, *age*, s. 11.

356 İnan, *age*, s. 31.

edilir. Bilhassa; atmosfer ve iklim olaylarını belirlediği, yıldızların ayarlanışını düzenlediği düşünülürdü³⁵⁷.

Ülgen'in yedi tane oğlu vardır. Bunlar; “*Karakuş (muhtemelen kartal), karşıt, Bura-Kan, Burça-kan Yaşıl- Kan, Baktı-Kan, Er-Kanım*”dır. Erkek evlatları arasında olan *Karakuş*, Türk sanat tarihinde önemli simgelerden biridir. Çünkü sanat tarihi çalışmalarında yırtıcı kuş tasvirleri sıklıkla kullanılmıştır. Kartal figürü aynı zamanda Gök Tanrı'nın da simgesidir. Ülgen'in dokuz tane kızı vardır. Akkızlar veya Kıyanlar denilen ilham perileri de vardır. Bu kızların kukla biçiminde tasvir edilmiş halleri olan tözler, şamanların elbisesi üzerine işlenmekteydi³⁵⁸.

Bu dokuz kızıdan kimisi insan evlatlarını ve kadınları, kimisi de hayvanların yavruları ile dişi hayvanları korurlardı. Ayasıtlar olarak geçen bu Tanrıçalar, yeryüzünde dağınık halde bulunan çeşitli hayat unsurlarını toplarlar ve onları birleştirirlerdi. Onlardan “kut” yaparlardı. Bu “kut” olarak adlandırılan nesnelere de anne karnındaki çocuğa üflerlerdi. Bu şekilde çocuğa can vermiş olurlardı. Yakutların inançlarına göre bu Ayasıtlar, gökyüzünden gümüş tüyleri olan beyaz bir kısrak suretinde inerler; yele ve kuyruklarını kanat şeklinde kullanırlardı. İnsanları koruduğuna inanılan Ayasıtlar, yaz ve kış aylarında güneşin doğduğu yerde bulunurlardı. Yakut Türklerin'deki kızlar, Ayasıtlar adına “tangara” (bir put) adlı bir yapıt karyolalarının altına koyup, onu saklardı. Kısır olan kadınlar ise çocuk vermesi için Ayısıt'a dua ederlerdi. Gebe kadınlar da doğum günleri yaklaştığında odalarını ve özellikle de evlerinin etrafını çok temiz tutmaya çalışırlardı³⁵⁹.

357 Anohin, *age*, s. 11.

358 Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 28.

359 İnan, *age*, s. 37.

Şekil 2. 8 İyilik Tanrısı Ülgen ³⁶⁰.

2.7. Umay

Umay adına ilk defa Göktürk yazıtlarında rastlanmıştır. Kültegin yazıtında Bilge Hakan: “*babam öldüğü vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşındaydı. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kül Tegin er-kahraman adını aldı*” ifadesiyle annesini ve çocukları koruyan, dişi Tanrı’yı Umay’a benzetmiştir³⁶¹.Kaşgarlılara ait atasözlerinde Tanrıça Umay’dan bahsedilmiştir. Bu atasözlerinde: “*her kim Umay a ibadet ederse bir çocuğa sahip olacaktı*” diye geçmektedir.³⁶².

Umay adının menşesine dair ileri sürülen varsayımlardan biri de bunun Sanskritçe’den ve Hint dilinden geldiğidir. İran edebiyatında çokça bahsedilen *Hüma* veya *Umay* hakkında anlatılan efsaneye oldukça benzemektedir. Umay’ın kökeni hakkında verilen bilgiler ne olursa olsun, Tanrıça Umay (Şekil 2.9) eski zamanlardan itibaren Türk kültürü ve inancında milli bir kült olmuştur³⁶³.

Yakutlarda, Umay adı “İmi” olarak geçmektedir. Fakat bu *talih kuşunun* adı olarak da tasvir edilmiştir. Bazı topluluklarda ise Umay, *ateş ruhu* şeklinde

360 <https://anadolusamanizmi.com/turk-mitolojisindeki-iyiliklerin-tanrisi-ulgen-enlil/>

361 İnan, *age*, s. 36.

362 Julian Baldick, *Animal and Shaman*, Ancient Religions Of Central Asia, s.52

363 Çoruhlu, *age*, s. 41.

betimlenmiş, bazen de *ölüm meleği* şeklinde kabul edilmiştir³⁶⁴. Yakutların inancına göre *Ogo Imuta* yani “çocuk İmısı” adını verdikleri bu ruh, yine kuş şeklinde tasvir edilip, çocuğun başında ötmektedir. Böylece çocuğun soyunun bereketli ve hayırlı olacağını haber vermiş olurdu³⁶⁵.

Şekil 2. 9 Ana Tanrıça Umay³⁶⁶.

2.8. Erlik/Erlig

Şamanistlere göre, *karanlık âlem* olarak tasvir edilen yeraltında genellikle korkunç, kötü ruhlar yaşamaktadır. Altaylılar bu ruhlara *kara töz* yani “*kötü ruh*”, kara neme “*kötü nesne*” veya çoğunlukla da *tümengi töz* ismini verirler. Yeraltında yaşadıklarına inanılan ve ürkütücü şekillerde tasvir edilen; ayna, yek aza, ada, üzüt, yör vb. adları taşıyan ruhlar da vardır. Bu kötü ruhların başında da, yeraltının tek hâkimi sayılan *Erlık Kan* gelmektedir (Şekil 2.10). Uygur yazıtlarında Erlik Kan “güçlü han” şeklinde geçer ve Budistler’de yeraltının hükümdarı kabul edilen Yama’ya eşittir³⁶⁷.

364 Çoruhlu, *age*, s. 42.

365 İnan, *age*, s. 36; Çoruhlu, *age*, s. 42.

366 <https://anadolusamanizmi.com/turk-mitolojisinde-ana-tanrica-umay-ana/>

367 Çoruhlu, *age* s. 53-54.

Minusinsk³⁶⁸ bölgesinde yaşayan Türklerin *İrle Kan* veya *İl Kan*'ı, Buryatların da *Erlen Kan*'ı, Erlik Kan'dan başkası değildir. Yakutlar'da ise yeraltı dünyasının hükümdarı olarak tasvir edilen Arsan Duolay'ın da Erlik'i simgelediği bilinmektedir. Priklonskiy'e göre, Yakutlarda yeraltının hükümdarı olarak anılan Buhar Dodar'ın, bir boğanın sırtında olduğu düşünülürdü. Kırgızlarda kötü ruhların hükümdarı olan *Arman* ise, Farsça da Ahriman'dan gelmektedir³⁶⁹.

Altaylılar'da Erlik, yeraltı dünyasının en alt katında ve siyah bir çamur veya başka bir efsaneye göre ise, siyah bir demirden yapılmış, sarayda, yine siyah bir tahtın üstünde oturmaktadır. Altay Türkleri dışında birçok medeniyette de yer altı tanrıları bulunmaktadır. Sümerler'de Lagalmeslam (Nergal) olarak anılan bir yeraltı tanrısı vardır. Yine Yunan Mitolojisindeki karşılığı Ares, Roma mitolojisindeki karşılığı ise Mars'tır³⁷⁰. Bu mitolojik yer altı tanrı inancı bütün toplumları etkilemiş ve inanışları içerisine girmiştir. Bundan başka yeraltında bulunan bir ırmak ve onun kıyısında yaşayan korkunç ve tehlikeli canavarlardan da söz edilmektedir. Altaylılar arasında en büyük felaketlerden biri olarak kabul edilen; tifo, kızamık, kızıl gibi çeşitli hastalıkların sebebi olarak Erlik gösterilirdi. Altaylılar'a göre Erlik, kendisine kurban adanmasını sağlamak amacıyla bu gibi kötü işleri yapardı³⁷¹.

Altaylılar'da iplik gibi oldukça ince olarak hayal edilen ruhun, Erlik tarafından kesildiğine inanılırdı. Erlik insanın ruhunu alıp yeraltına götürür; yeraltında sorguya çektikten sonra da kendi iradesi altında kullanırdı. Erlik'in bulunduğu yeraltı dünyasında *pudak* denilen çeşitli engeller vardır. Şamanlar bu engelleri, çok fazla çaba ve güç harcayarak aşabilirlerdi³⁷². Yeraltına ait kötü ilah veya ruhlar topluluğunun başında bulunan ve şeytanla eşdeğer olarak görülebilecek bir Erlik bulunmaktadır³⁷³.

Ruhların ikinci bir topluluğunu oluşturan Tanrılar arasında bulunan "kara nemeler", yani kötü ruhlar vardır. Altaylıların tarifine göre Erlik, kuvvetli ve güçlü demektir. Bazı Türkologlar ise bu kelimeyi "erlig" kelimesinin bozulmuş hali

368 Rusya'nın Krasnoyarsk Krayı'nda bulunan bir şehir.

369 Çoruhlu, *age* s. 53-54.

370 Buluç, "Şamanizm", s. 328

371 Buluç, "Şamanizm", s. 328

372 Buluç, "Şamanizm", s. 328.

373 Çoruhlu, *age*, s. 54.

sayarlar. Onlara göre, eski Uygur-Buda metinlerinde yeraltında bulunan karanlık dünyanın tek hâkimi ve ölüm ruhu olarak görülen Yama'ya, *Erlig yama* denilmektedir. Yama'nın Uygurlar tarafından kullanılan bu sıfatı ise Moğolca'da erlik ve yerlik şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla Sanskritçe'den Uygurcaya tercüme edilen bazı metinlerde Yama'nın sıfatı olarak kullanılan ve yazılan bu "erklig" (kudretli) kelimesi Şamanistlerde "Erlık" şeklini almış ve kötü ruhların başkanı bu ad verilmiştir³⁷⁴.

Erlık, eski Türk ve Altay mitolojisinde kötülük yapan bir tanrı olarak ün salmıştır. Erlık dünyanın yaratılışında Tengri'ye karşı gelmiş ve kendisine ceza olarak yeraltı dünyasının efendisi yapılmıştır. Çok kötü ya da korkunç olarak tasvir edildiği anlaşılan Erlık, bütün kötü işlerden sorumlu tutulmuştur. Erlık'i Yunan mitolojisinde Hermes'e benzetmek mümkündür.

Şekil 2. 10 Erlık'in Tasviri³⁷⁵.

2.9. Yayık

Yayık, insanları her türlü kötülükten esirgeyen ve onlara hayat vermiş olan Tanrı Ülgen tarafından gönderilmiştir. Bu haliyle *Kuday* adıyla da anılırdı. Yayık, insanlar ile Ülgen arasında elçilik görevi yapardı³⁷⁶. O, özellikle ay ile güneşten bir parça olarak kabul edilmiştir³⁷⁷.

374 Çoruhlu, *age*, s. 54.

375 <https://ekstremlbilgi.com/din/turk-mitolojisinde-erlik-hanin-yeri-tasviri-ve-kokeni/>

376 Çoruhlu, *age*, s. 54.

377 İnan, *age*, s. 33.

Anohin, Altayların Yayık (Şekil 2.11) olarak ifade ettikleri Tanrı'nın elçisinden söz etmiştir. Bu durumda şamanın Yayık, Ülgen'le insanlar arasında aracılık yaptığına inanılıyorken, aynı vazifeyi üstlenmişken, şamanın bu vazifeyi yapıp yapmadığı sorusuna yanıt aramak anlamsız olur³⁷⁸. Burada Yayık'ın insanlar arasında yaşadığı akla gelebilir. Fakat Yayık sadece aracılık yapan bir tanrı olarak tasvir edilmiştir. Bu vazifeyi bir şamanında yaptığı bilinmektedir.

Altaylılar, özellikle ilkbaharda kısraklarının sütünü unla karıştırıp, bir bulamaç yaparlar ve bunu Yayık'a sunarak etrafa serperlerdi³⁷⁹. Altaylar'da Yayık için şu şekilde bir dua dile getirilir:

*“Ülgen Piy'in habercisi,
Kızıl bulut kenarlı, Gökkuşağı dizginli,
Solgun şimşek kamçılı,
Gökten haber alan Ak Yayık!”*³⁸⁰ Şeklinde ifade edilmektedir.

Altaylar'da ayin esnasında kam göklere yani Ülgen'in huzuruna, kurbanın ruhunu götürdüğü sırada Yayık'ın hakimiyeti altına girerdi. Yayık eğer şamana rehberlik etmez ise şaman hiçbir şekilde gökyüzüne çıkamazdı³⁸¹.

378 A. V. Anohin, “Altay Şamanlığına Ait Materyaller”, çev. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, s. 415; Çoruhlu, *age*, s. 54.

379 Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, s. 153

380 Anohin, *age*, s. 153.

381 İnan, *age*, s. 34.

Şekil 2. 11 Moğolistan Ulusal Tarih Müzesinde Yer Alan Şaman Kostümü³⁸².

2.10. Suyla

At gözlü kartal da denilen bu ruh, gökyüzüne ait ruhlar sınıfında yer almaktadır. Suyla, insanları koruyup gözetir ve insanların arasında yaşardı. Su, güneş ve ay elementlerinden meydana gelmiştir. Altaylılar bu tür bir ruhun insanların hayatlarını değerlendirdiğine, onların hayatlarında gerçekleşebilecek her türlü değişikliği haber verdiğiğine inanırlardı. Bu yüzden de “*iki dili kekeme han*” olarak isimlendirdikleri bu göksel olan ruha, bu tarz bilgilerin oluşturulduğu yıllara ait rakı saçısı yapıyorlardı. Bir başka vazifesi de Yayık’la birlikte kurbanın canlarını Ülgen’e

382 <https://www.zdergisi.istanbul/makale/saman-kozmogonisinde-at-305>

götüren kişiydi. Şamanın esrik yolculuğu esnasında, yolundan döndürmek isteyecek her türlü kötü ruhlardan da onu korurdu³⁸³. Bunlardan başka insanların yaptığı herşeyi Şaman'a bildirirdi. Bu sebeple de Tildü yani "iki dilli" olarak da anılırdı³⁸⁴.

2.11. Karlık

Suyla ile beraber hareket eden ve dolayısıyla onunla benzer vazifesi olan bir ruhtur. Karlık'ın işareti duman olarak tasvir edilmiştir³⁸⁵. Karlık'da kurban adama ve sunma törenlerinde şamana eşlik etmekteydi. Bu tür bir ayin esnasında Karlık'a çadırların tepesinde bulunan delikten bir kaşıkla su serpilirdi³⁸⁶.

2.12. Töz-Ongon

Erken devirlerden itibaren ortaya çıkan, Türk mitolojisinde görülen ve tözler(ruh) yani idoller, öncelikle Fetişizm ve Animizmle alakalıdır. Bu tarz görüşlerin ortaya çıkmasındaki en önemli unsur *Atalar Kültü*, yani atalara duyulan saygının bir sonucu olarak ortaya çıkan inançlar bütünüdür³⁸⁷.

Animizm, en yalın şekliyle, bütün yaratılmışların, canlı ve cansız yeryüzünde bulunan her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktadır. Türk mitolojisinde Animizm, söz konusu edilebilecek olan Yer-Su inanç kültürlerinin başka bir tarzıdır. Fakat dere ve yataklarında, kayalıklarda veya hayvanların vücutlarında yaşadıklarına inanılan doğaüstü varlıkların dışında olan bütün unsurlar bu çeşit bir kavram içine girebilirdi. Bir başka ifadeyle ve genel olarak hiçbir bedensel varlığı olmayan, yani farklı bir hayat formunda olan; hayalet, ruh, cin³⁸⁸ gibi varlıkların hepsinin de içinde yer aldığı düşünülen Animizm'in özel bir formu olarak gösterilen ataya tapınma veya saygı gösterme biçimi, bütün görüşlerin ve tezlerin ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden biridir³⁸⁹.

Çin kaynaklarında Göktürkler'in keçeden ve deriden tözler yaptıkları kayıtlıdır. Ayrıca tözleri hayvan iç yağıyla yağlanmasından sonra onları uzun

383 Çoruhlu, *age*, s. 31; Anohin, *age*, s. 14.

384 Radloff, *age*, s. 153-54.

385 Çoruhlu, *age*, s. 32.

386 Anohin, *age*, s. 14; Radloff, *age*, s. 154.

387 Çoruhlu, *age*, s. 65-57.

388 Cin Suresi, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/cin-suresi-72/ayet-11/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>.

389 Çoruhlu, *age*, s. 65-57.

sarıklara astıkları, yılın her dört mevsiminde, Tanrılara kurban sundukları bilinmektedir³⁹⁰. Erken dönem Altay mezarlarında tespit edilen ve muhtemelen bir bayrak direğinin en tepesine yerleştirilmiş olan geyik heykeli bu çeşit tözlere ait örneklerden biridir³⁹¹. Alacahöyük ve Horoztepe’de bulunan geyik heykel ve figürinleri de geyiklerin Hattiler için kutsal olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 2.12). Alacahöyük’te bulunan geyik figürinlerinin muhtemelen bir ağaç yada metal bir direk tutturulduğu görülmektedir (Şekil 2.13).

Şekil 2. 12 Hititler Dönemine Ait Kaptta Bulunan Geyik Figürü³⁹²

390 Saadettin Gömeç, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, *PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi*, S: 4, s. 39

391 Emel Esin, *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*, s. 17

392 Ebru Oral, "Hitit Çanak Çömleğinde Hayvan Tasvirleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S: 149, s.32

Şekil 2. 13 Alacahöyük Horoztepe Geyik Fügürü³⁹³

Etnografik verilere göre, Altaylar'da *Tös-Töz*, Yakutlar'da *Tangara*, Uranlar'da *Eren*, Moğol-Buret'lerde *Ongon* adı verilen putlar-fetişler vardır (Şekil 2.14). Bunlar (tözler) keçeden, çeşitli kumaş paçavralarından, kayın ağacının kabuğundan yapılırdı. Bunların bir kısmı çocukların oyuncakları olan bebeklere benzeyen özelliklere sahiptir. Bir kısmı da tavşan, tilki ve diğer başka hayvanların derilerinden yapılmaktaydı. Bunlar evlerin duvarlarına veya sııklara asılırdı. Kimi aileler de bunları torbalar içinde saklardı. Ava yahut önemli bir sefere gidildiğinde, bu putlara saçları saçarlardı ve ağızlarına yağ sürerlerdi³⁹⁴.

Bu putları betimleyen ve yukarıda ifade ettiğimiz, Altaylarca tös-töz ve Moğolca terimleri tarih bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Töz-Tös bugün Şamanist Türklerin dillerinde “asıl, kök, menşe” anlamında kullanıldığı gibi eski Uygur-Türk lehçelerinde de aynı manada kullanıldığı görülmüştür. Eski Uygur ve diğer Türk hakanlıklarında bunlar hakkında “*bu babamın tözü bu anamın tözü*” olarak kullandıkları ifadeler mevcuttur³⁹⁵.

393 <https://www.habererbaa.com/kultur-sanat/hangisi-buyuk-horoztepesi-alacahoyuk-h1457.html>

394 Esin, *age*, s. 17.

395 İnan, *age*, s. 42.

Şekil 2. 14 Moğollara Ait Onkon ³⁹⁶.

2.13. Yer-Su Tanrıları

Şamanistler bütün dünyanın ruhlarla dolu olduğuna inanırlar. Dağlar, göller, ırmaklar vs. her biri canlı nesnelere. Abakan, Alaş, Altay dağları, Tannau, Hangay, Yenisey, Bey, Katun, Sütgöl ırmak ve göller, Şamanlar için sadece coğrafi birer isimden öte, konuşan, gören, duyan, evlenen bir aile kuran varlıklardır³⁹⁷.

Yer-Su ruhları, dünya üzerinde insanlarla alakalı olan pek çok şeyi düzenlerler (Şekil 2.15). Hayvanların üremesi, sağlık durumları, her türlü kötülüklerden korunmak onların sayesinde olurdu. Yer-Su ruhları iyi ruhlar topluluğundandır. Eski Türklerde bu yer kültleriyle ilişkili olarak çok fazla inancın geliştiği bilinmektedir. Bunlardan biri de kutsal dağ ile ilgili olanıdır Kutsal dağlar, yeryüzünün tam merkezinde yer alırlardı. Eski Türkler’de kutsal olarak kabul görmüş ve tanınmış birkaç dağ olduğu bilinmektedir. Bu dağların en bilinenleri ise Ötüken’in ormanlık ve dağlık bölgelerinde bulunmaktadır³⁹⁸.

Eskiçağ toplumları arasında da kutsal mekan olarak kabul gören dağlar vardır. Bu türden bir düşüncenin temelinde ise tanrı/tanrıların yaşadıkları yerler olarak

396 <https://tarihnuvis.medium.com/t%C3%BCrk-ve-mo%C4%9Fol-halklar%C4%B1nda-ongon-yahut-t%C3%B6z-inanc%C4%B1-703dcd346493>

397 İnan, *age*, s. 50.

398 Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 37.

görme eğilimidir. Hititler dini yaşantılarında yerleşim yerlerine yakın olarak seçtikleri dağların kutsal olduklarına inanmışlardır. Boğazkale-Yazılıkaya, Alacahöyük-Kalehisar Tepesi, Oymaağaç-Adatepe, Kuşaklı-Karatonus/Kulmaç Dağı, Maltepe Höyük-Arısama Dağı bu yerleşim merkezi ve kutsal dağlara örnek olarak gösterilebilir³⁹⁹

Şamanların dualarından anlaşılıyor ki, dağ ruhlarının bulunduğu dair inançları sebebiyle dağın kendisine de saygı gösterip, ibadet etmelerini sağlıyordu. Dolayısıyla dağı, her şeyi gören, duyan bir varlık olarak görmeleri bundandır⁴⁰⁰.

Hititlere ait Kuşaklı höyüğün oldukça yakınında Kulmaç (Karatonus) dağı yer almaktadır. Bu dağın Hitit belgelerinde geçen Sarissa Dağı olduğu düşünülmektedir. Bu dağın üst noktalarında, Hitit metinlerinde de yer alan, kutsal Şupitaşsu su kaynağı ve göleti bulunmaktadır. Yazılı belgelerde bu kutsal göletin yakınlarındaki huwaşi taşında dini ritüellerin yapıldığından bahsedilmektedir. Hititler için büyük öneme sahip ve kutsal kabul edilen bir dağdır⁴⁰¹.

Yer-Su ruhlarının içine girebilen demir madeni, Türkler arasında kutsal kabul ediliyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Türklerin ana vatanlarında demir yataklarının çok fazla olması ve bu demir yataklarının da Altay'ın demircileri olarak bilinen Türkler tarafından işlenmesidir. Özellikle bunlar silah imalatında demiri kullanıyordu. Demirin kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılıyordu. Bu sebeple de, demiri işleyen, ona şekil veren demircilere ayrı bir önem atfedilmiştir⁴⁰².

Yer-su ruhlarının da insanlar gibi birçok etkinlik yaptığı ve hayatlarını devam ettirdiklerine inanılırdı. Yer-su ruhları insanlara yardım eder ve onların günlük hayattaki işlerine yardımcı olduğu kabul edilirdi.

399 Hasan Bahar, Murat Turgut, Bora Küçük, "Hitit Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Mesafe Önerisi", *SEFAD*, S.39, s. 403.

400 İnan, *age*, s. 37.

401 Hasan Bahar, *age*, s. 37.

402 Çoruhlu, *age*, s. 35-36.

Şekil 2. 15 Şamanizimdeki Yer-Su Tasviri⁴⁰³.

2.14. Ateş ve Ocak

İlk insanların çeşitli meyveler ve otlarla beslendikleri bilinmektedir. Bu sebeple de onların ateşe ihtiyacının olduğu söylenemez. Ateşe asıl ihtiyaç insanların et yemeye başlamasıyla ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple de Ülgen gökyüzünden biri ak diğeri de kara olmak üzere iki adet taş indirmiştir. Kuru olan otları, bu taşları birbirlerine sürtmek suretiyle yakmıştır. Bu şekilde ateş kutlu olmuştur (Şekil 2.16). Bundan dolayı da Altaylılar ve Sahalar, çakmak taşından yaptıkları ateşi kutlu saymışlardır⁴⁰⁴.

Altay Türklerinde özellikle son zamanlara kadar, gelin ile güvey ilk ateşlerini çakmak taşıyla yakmışlardır. Sahalar oyunlarında törenlerinde gerekli olan ateşi çakmak taşıyla alevlendirdiler. Kibritle yaktıkları bu ateşe *Rus ateşi* demişlerdir. Fakat ayinlerinde bu ateşi kullanmazlardı. Bunlarla beraber, aile ocağında, yani hanelerinde devamlı bir şekilde yanacak olan ateş her zaman kutlu sayılırdı. Altay Türkleri, her şeye küfür etseler bile, ateşe kesinlikle hakaret etmezlerdi. Ateş kutsal olduğu için; ateşi suyla söndürmek, ona tükürmek, ateş ile oynamak kesinlikle yasaktı. Asya Türklerinin birçoğu ateşe bakarak fal açarlardı. Manas Destanı'nda görüldüğü göre, Manas Han'ın babası olan Çakıp Han ateşe bakarak, gelinlerinin

403 <https://apelasyon.com/yazi/64/samanizm>

404 Çoruhlu, *age*, s. 40.

geleceklerinin ne olacağını söylemiştir. Bizans elçileri, 6. yüzyılda Göktürk ülkesine geldiklerinde, onları kötü düşüncelerinden arındırmak için ateşten atlatıldıkları bilinmektedir. Moğollarda da benzer adetler görülür. Günümüz Müslüman Türklerinde de bu gelenek hâlâ devam etmektedir⁴⁰⁵.

Eski Türklerde ateşin hastaları iyileştirdiğine de inanılmaktadır. Başkurtlar ve Kazaklar yağa batırdıkları paçavraları tutuşturup, hastanın etrafında “alas, alas” diyerek dolaştırırlardı. Bu hareketlerine “alaslama” derlerdi. Alaslama kelimesi, Anadolu Türkçesi’nde “alazlama” şeklinde telafuz edilmiştir ve ateşte temizlenme anlamına gelmektedir. Ayrıca “Alas” sözcüğü, Altay şamanlarının dualarında çokça geçmektedir. Oyun şamanları, ateş ile kötü olan ruhları kovabilmek için okudukları efsunlarda “alias, alias” diye bağırırlardı. Benzer şekilde Yakut Türkleri yanan kumaş paçavrası ile ayin yaparak kötü ruhları kovduklarına inanıyorlardı⁴⁰⁶.

Büyük Türk hakanlarının özel günleri vardır. Bu günlerde özellikle ateş yakılırdı ve ateşe çeşitli kurbanlar verilirdi. Bu esnada dualar okunur ve ateşten çıkan alevlerin renklerine göre çeşitli yorumlar yapılırdı. Şamanlar, alev eğer yeşil olur ise kıtlığa, kırmızıysa savaşa, sarı renkte ise salgın hastalığa ve siyah olursa da hakanın öleceğine dair yorumlarda bulunurlardı⁴⁰⁷. Urartular dönemine ait bir kalkanda, Haldi’ye adayan kral ve Urartu kentlerine övgüler oluşturmaktadır. Bu övgüler “...Rusa oğlu Argiştı, bu kalkanı efendi tanrı Haldi’ye yaşam için sundu...”, “... Argiştı oğlu Rusa bu kalkanı tanrı Haldi’ye yaptırdı ve yaşamı için adadı... Rusa der ki kim bu kalkanı alırsa, her kim onu atarsa... Her kim adımı tahrip ederse ve kendi adını koyarsa, tanrı Haldi, adını, soyunu ve sopunu güneşin ışığından yoksun etsin...” demiştir. Yine Ayanis’te bulunan aslan başlı kalkan üzerindeki yazıtta “ateşin asla söndürülemeyeceği” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifade ise Urartular’da ateş kültürünün önemli olduğunu göstermektedir. Bu bilgilere ek olarak, ateş kültürüyle ilgili bazı ifadeler yer verilmiştir. II. Rusa adadığı bu kalkan üzerinde kendine yapılacak olumsuz hareketlerin Haldi tarafından cezalandırılacağını da belirtmektedir.⁴⁰⁸

405 Gömeç, *age*, s. 39; Çoruhlu, *age*, s. 40.

406 İnan, *age*, s. 67-68; Gömeç, *age*, s. 39.

407 Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, s. 166

408 Ayla Baş, Urartu’da Askeri Bir Ekipman: Kalkanlar, s.111.

Şekil 2. 16 Ateş Etrafında Tören Yapan Şamanlar⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹<https://www.tarihlisanat.com/samanizm/>

III. BÖLÜM

3. ANADOLU'DA ŞAMANİZMİN İZLERİ

3.1. Neolitik Çağ'da İnanç Sistemi ve Şamanizm Bağlantıları

MÖ 10000-7000 yılları arasını kapsayan Neolitik Çağ'da, yani avcı toplayıcılıktan tarım ve hayvancılığa yanı sıra yerleşik hayata geçildiği döneme ait arkeolojik kalıntılar göstermektedir ki, toplumsal yapıyı şekillendiren en önemli unsur dönemin inanç kültürüdür. Neolitik dönem halklarının kutsal kabul ettikleri maddi kültür kalıntıları araştırma konusu haline gelmiş olup oldukça zengin bir kaynak sunmaktadır. Çatalhöyük ve son dönemlerde yoğun bir araştırmaya sahne olmuş olan Göbeklitepe sit alanları belirgin bir ritüel ve sembolizm yoğunluğuna sahiptir. Çatalhöyük'ün hayvan sembolizmi ve Göbekli Tepe'nin devasa taş abideleri arkeolojik malzeme açısından, özelde ritüel materyallerin bolluğu nedeniyle önemli merkezler olarak kabul görür⁴¹⁰. Aydın ili Söke ilçesinin 40 km güneydoğusunda bulunan Karadere Mağarasında büyük boyutlu insan figürünün şaman olduğu açıklanmaktadır⁴¹¹.

Göbeklitepe Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık olarak 22 km kuzeydoğusunda, Örencik köyü yakınlarında yer alan dünyanın bilinen en eski kült yapıların yer aldığı bir merkezdir. Bu yapıların ortak özelliği, T biçimindeki 10-12 dikilitaşın yuvarlak planda dizilmiş, aralarının ise taş duvarla örülmüş olmasıdır. Bu yapıların merkezinde daha yüksek boyda iki dikilitaş karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Bu dikilitaşların çoğu üzerinde insan, el ve kol, çeşitli hayvan ve soyut semboller, kabartma tekniğinde veya oyularak betimlenmiştir ve steller üzerinde yer alan çeşitli hayvan betimlemelerinin Şamanizm'e ait izler taşıdığı düşünülebilir. Göbeklitepe çevreye hakim bir tepe üzerinde kurulmuş, dolayısıyla Şamanizm'de yükselmenin önemi göz önünde bulundurulduğunda Göbeklitepe Şamanizm'e ait izler taşıdığı

410 Elif Yuluğ, *Çatalhöyük'te Şamanizm İzleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 62-64.

411 Derya Yalçıklı, *Anadolu'da Neolitik Çağ'da Şaman İnanç*, s.16-17.

söylenbilir. Burada insanı temsil edildiği düşünülen T biçimindeki dikili taşların üzerine hayvan figürlerinin resmedilmiş olması, bunların “insan-hayvan”ı ya da Şamanı temsil etmek üzere betimlendiğini akla getirebilir. Burada T şeklinde olan sütunların üzerinde yer alan el ve parmak gibi şekiller bunların birer insan betimlemeleri olduğunun delili olarak gösterilebilir⁴¹².

Paleolitik Çağ’a ait duvar resimleri veya heykelciklerde insan ve hayvanın yoğun bir şekilde betimlendiği buluntular, araştırma yapanlar tarafından trans halindeki şaman, büyücü ya da şamanın hayvana dönüşmesi gibi sahneleri anımsattığı şeklinde yorumlanmıştır. Göbekli Tepe’deki T şeklindeki sütunların üzerinde betimlenen hayvan figürleri ise şamanların gücünün kaynağını göstermesi şeklinde yorumlanmıştır⁴¹³. Bu şekliyle Göbekli Tepe, şamanik bir ritüel merkezi olma özelliğini bütünüyle taşıdığını düşündürmektedir.

3.2. Anadolu Türk Kültüründe Şamanist Motifler

Kendini Şamanist olarak görmeyen toplumlarda gerçekleştirilen kimi ritüeller tamamen Eski Türk inanışlarının bir uzantısı şeklindedir. O halde denilebilir ki Şamanizm’in bazı nitelikleri Müslüman bazı toplumlarda da yaşamaya devam etmektedir. Unutulmamalıdır ki “*her yerli, bilinçli olarak Şaman olmak istemese bile, kısmen Şamanlık eder*”⁴¹⁴.

Türklerde çok eskiden beri taşlarla ilgili büyük inanışların olmasının altında yatan etken, onlara göre taşlar ve kayalar yok olmamalarıdır. Bu nedenle Türk kültüründe taşlar ve kayalar kutsal sayılmaktadır. Şaman her taşın ayrı bir gücünün, tılsımının, büyüsünün ve enerjisinin olduğunu düşünür ve bunları kullanır⁴¹⁵. Taşların önemli görülmesinden dolayı, yağmur dualarında çakıl taşlarını suya atmak, sürekliliği olan dini bir ibadet olarak görülmektedir. Bu uygulamanın aslı Eski Türklerde bulunduğu ve kullanıldığı bilinen “cede’de” denilen “yada⁴¹⁶” taşıdır⁴¹⁷. Doğa olaylarına müdahale etmek söz konusu olduğunda akla ilk gelen taştır ve taşlar

412 Yuluğ, *agt*, s. 162.

413 Yuluğ, *agt*, s. 163.

414 Eliade, *age*, 391.

415 Demir-Çomak, *age*, s. 132.

416 Hunlar, Oğuzlar, Karluklar, Hazarlar, Göktürkler ve Uygurlar ve diğer Türk toplulukları tarafından ‘yada taşı’ kullanılmıştır.

417 Yörükhan, *age*, s. 37.

Şamanlar için son derece önemlidir. Şamanlar bu taşı yağmur yağdırmak rüzgâr estirmek gibi doğa olaylarını gerçekleştirmek için kullanmaktadırlar. Hatta taş tek başına bile öylesine etkilidir ki Kaşgarlı Mahmut bu taşı yağmur ve kar yağdıran bir tür Şamanlık olarak açıklamaktadır⁴¹⁸. Bu taş hemen hemen her dönemde Türk kamları ile büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuştur. Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ellerinde hala vardır⁴¹⁹.

Bilindiği üzere Şaman giysisi ve diğer araçları üzerinde çeşitli resimler ve şekiller bulunmaktadır. Bunlardan biri de Şaman'ın giysisindeki; yılan, çıyan, akrep, kunduz gibi vahşi ve zararlı hayvan şekilleri olmasıdır. Bu şekil resimlerin çizilmesiyle Şaman, onların korkup kaçacağına inanırdı. Günümüzde Anadolu'da dokunan halı ve kilim gibi eşyalarda Şamanların giysilerinin izlerini taşıdığı görülebilir (Şekil 3.1). Türkmenlere ait halı ve kilimlerin üzerinde yoğun olarak yılan, akrep, kırkayak gibi hayvanların resimlerine rastlanabilir. Dolayısıyla bu resimlerin ve motiflerin eski Türk inanış, gelenek ve göreneklerinden kalma olduğu söylenebilir. Bunun amacı tıpkı Şaman geleneğindeki gibi bu tür zararlı hayvanları uzaklaştırmaktır⁴²⁰.

Şekil 3. 1 Bir Kilim Üzerinde Bulunan Şamanizm'e Ait Motifler⁴²¹.

418 Demir-Çomak, *age*, s. 132.

419 İnan, *age*, s. 160.

420 Ersürel, *age*, s. 86.

421 <https://egitim.tarimorman.gov.tr/elazig/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=9&Liste=Slogan>

3.3. Gizemli Sayılar ve Renkler

İnsan hayatında renk ve sayıların büyük önemi vardır. Çünkü her ikisi de insanın hislerine ve akıl yönüne hitap etmektedir. Hemen hemen her batıl inancın ve büyü pratiklerinin bünyesinde farklı değerlerde sayıların varlığından söz edilebilir. Şamanizmde ruhun ölü bedeninden 40 günde çıktığı öngörülmekteydi, İslamiyet'te ise ölünün 40. gününde kuran okutma geleneğinde bu etkiden söz etmek mümkündür. Günümüzde halen “kırk gün yıkanmak veya yas tutmak, kırk tas su dökünmek” gibi ritüellerin varlığı görülebilir. Yaşamın birçok alanında izleri görülen kırk sayısı Ortadoğu, Türk ve İran kültürlerinde de çok önemlidir. Bitkiler ve meyveler kırk günde olgunlaşır, yağmurlar kırk gün sürer, kırk ermiş inancı, kırkların doğaüstü güçleri, kırk gün kırk gece düğün destanlarda ve yaşamın her alanında karşımıza çıkar⁴²².

Büyülerde ve mistik amaçla kullanılan sayılar; 3, 7, 9, 40, 41, 99'dur. Bu sayılardan, 3 ve 7 inanç oldukça yaygın kullanılırken, 2, 4 ve 12 sayılarının nadiren kullanılmaktadır. Şamanların göğe 7 merdivenle çıktıkları düşüncesi, kıyafetlerinde kullanılan 7 renk bu rakamı Şamanizm'e göre ayrıca önemli kılmaktadır. Türk mitolojisi içerisinde 2, 4, 7 ve 40 sayılarının ise öne çıktığı görülmüştür⁴²³. Göbekli Tepe'de bulunan ve merkezi konumda olan iki dikili taş ve onun etrafında bir çember oluşturan 12 tane dikili taşın olması bu sayılara verilen önemle ilişkilendirilebilir⁴²⁴.

Sayı ve renk gibi bu iki olgunun birlikte kullanıldığı büyü uygulamalar çok eskilere kadar götürülebilir. Sayılara mistik bir anlam yükleme geleneğini Mezopotamya'ya kadar götürmek mümkündür. Nitekim Sümer ve Babil sayı geleneğinin soyut yani mistisizme yakın olduğu kabul görmektedir⁴²⁵. Bu tarz bir yaklaşımın sebebi Mezopotamya uygarlıklarının aritmetik işlemleri yapabilmek için sayıları kullanmış olmaları olabilir. Bu şekilde sayıların kullanımını gelenek halini alıştı daha sonraki topluluklara aktarılmış ve böylece devamlı bir kullanımı söz konusu olmuştur. Burada özellikle sayılar ile birlikte kullanılan renklerin bazı

422 Demir-Çomak, *age*, s. 79.

423 Yusuf Kılıç-Serkan Başol, “Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolleri”, *Turkish Studies*, Volume 9/7, s. 54.

424 Elif Yuluğ, *Çatalhöyük'te Şamanizm İzleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 154.

425 Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 14.

toplumlarda kullanım amaçlarına değinmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Tarihin en eski medeniyetlerinden biri olan Hititler’de büyü ritüellerinde renk ve sayıları belli açıdan kullandıkları görülmektedir. Daha sonraları bir gelenek halini alacak olan bu uygulamalar Hititler’in bir amaca ulaşmak için renklere sembolik bir değer yüklediği şeklinde yorumlanabilir. Hitit büyülerinde bazı renk ve sayıların mistik bir gücü olduğuna inanılırdı. Nitekim bir ruh çağırma ayininde kırmızı rengin ve 7 sayısının öne çıktığı görülmüştür: “...*eski tanrı heykeline kırmızı ip ve güzel kokulu yağla dağdan, ırmaktan, otlaktan, gökyüzünden ve topraktan gelen yedi yan yol ve yedi yol sayesinde (çekerler)...*”. Hititlere ait doğum ritüellerinde doğumdan sonra yedinci günde, doğan çocuk erkek ise üçüncü ayında, kız çocuk ise şayet dördüncü ay geldiğinde ritüel uygulanırdı⁴²⁶. Babil-Asur kökenli bir ağız yıkama ritüelinde kullanılan bir büyü de “yedi kap ırmak suyu” ile yapılan tören vardır⁴²⁷. Bu arındırma ayini olarak geçen ritüelde de görüldüğü üzere yedi sayısı kullanılmıştır.

Renk kullanımı da sayılar gibi inançla bağdaştırılmış ve kimi renklerin büyüsel bir gücü olduğuna inanılmıştır. Burada önemli olan renklerin hissettirdiğidir. Bazı renklerin çarpıcılığı, parlaklığı ve göz alıcılığı olduğu veya donuk bir hissi simgelediği düşünülmüştür. Hititler de özellikle sarı, kırmızı, mavi, siyah ve beyaz büyücülükte kullanılmıştır. Kırmızı ve mavinin kullanımı ise çok eskilere Mısır, İran ve Hindistan’a kadar gitmektedir. Hindistan’da kırmızı renk hakikat ve namusun simgesidir. Eski Türklerinde renkleri kullandığı söylenebilir. Nitekim koyu mavi renk koruyuculuğun ve sadakatin rengi olarak, kırmızı renk ise genellikle nazar ve kötü ruhları uzaklaştırmak için kullanıldığı görülmüştür⁴²⁸.

Sayıların kullanımı Sami toplumlarında özellikle Araplar ve İbraniler de yaygındır. Araplarda harflerinin diziliminde kullanılan yönteme “ebced” denilmektedir. Her harfin bir rakamsal karşılığı vardır. Örneğin; Elif harfinin

426 Kılıç-Başol, *age*, s. 54.

427 Kılıç-Başol, *age*, s. 54-55.

428 İhsan Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söyleminde Tezahürleri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, s. 93.

rakamsal değeri 1'dir. Ebcet sisteminin İbranice ve Aramice'nin etkisiyle Arapça'ya geçtiği kabul edilmektedir. Bu sistem edebiyat metinlerinin oluşumunda, astroloji, astronomi, mimari ve büyücülük ile sihir için de kullanılmıştır⁴²⁹. İbraniler tarafından uygulanan *Kabala* adı verilen Yahudiliğin mistik disiplinde tılsımlı ve sihirli sayılar kullanılmıştır⁴³⁰. Eski Yunan toplumlarında da sayıların kullanımı rastlantı değildir. Nitekim matematik ve müzik ile uğraşan Pythagoras'a göre sayı bir varlıktır ve sayılar arasında mükemmel bir uyum vardır⁴³¹.

Şamanizm inancında ve İslâmiyet'te önem teşkil eden sayılara dair unsurlar sıklıkla karşımıza çıkar. İslâm'da çok uğurlu olduğunu kabul ettiğimiz üç rakamı, Türk kültüründe de son derece önemlidir. Yaratıcı gücün sayısı olan bu rakam tamamlanmışlığı simgeler. İkili karşıtıklarda dengeyi kuran ya da bozandır. "Gökten üç elma düştü, üçe beşe bakmamak, üç aşağı beş yukarı, üç vakte kadar, Allah'ın hakkı üçtür" gibi kullanımlar Türk kültürü açısından da önemini ortaya koyar⁴³².

Yedi sayısı Şaman kültüründe ve özellikle Orta Asya'da çok önemlidir. Güneydoğu Sibirya'da yedi kat gök inancına paralel olarak, Vogullar, göğe yedi basamaklı bir merdivenle çıktığına inanmaktadırlar. Altay Tatarları, en yüce Tanrı olan Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızıyla en yüksek kat olarak göğün yedinci katında oturduğunu ileri sürer. Yakutlarda yedi kişilik bir Tanrı grubu vardır. Yine Şaman giysilerinde de yedi sayısının yansımalarını, yer alan yedi çingirakla görebiliriz. Bu, "Yedi Gök Kızı"nı temsil eder. Yurak-Samoyed Şamanları'nda yedi parmaklı eldiven vardır. Yenisey çevresindeki Şaman adayını, ıssızlığa çekilir ve yakaladığı bir sincabı pişirdikten sonra sekize bölerek yedi parçasını yer. Yine İslam Kuran'da ve Hristiyanlık'ta geçen yedi uyurlar, Sümer, Hitit ve Yunan mitolojisinde de yedi sayısı uğur getiren sayı olarak geçmektedir. Sümerlerde 7 sayısı çok önemlidir. 7 gün geçmek, 7 dağ aşmak, 7 ışık, 7 ağaç, 7 kapı vardır. Sümer okul tabletlerinde 6 gün çalışma ve 7. gün dinlenme vardır⁴³³. Minos Efsanesinde de Minos kralına yenilen Atinalılar, haraç olarak yedi yılda bir en güzel yedi genç erkek ve yedi genç kızını Minotor'a kurban olarak göndermek zorundadırlar. Kurbanları

429 Mustafa İsmet Uzun, "Ebcet", *TDVİA*, C. 10, s. 68-70.

430 Kılıç-Başol, *age*, s. 53.

431 Halil Kırbıyık, *Babillilerden Günümüze Kozmoloji*, s. 13.

432 Demir-Çomak, *age*, s. 67-68.

433 Turiyevdunyagercekleri.blogspot.com/2018/05/sumerlerin-inanci.html?m=1.

götüren gemi, siyah yelkenlidir. Yedi gün sonra aynı yere gelerek Şaman olup olmadığının işaretini alır. Altay Şaman'ı, yer altı dünyasında sırayla yedi engel aşar⁴³⁴.

Dokuz sayısı ise Eski Türklerin kutsal sayısıdır ve destanlarda sıkça anılır. Dokuz ağaç, Dokuz dallı ağaç, dokuz boy, dokuz felek, dokuz oğuz, dokuz dev, Türk kağanlarının dokuz tuğu, dokuz yer, dokuz gök gibi... Tuva Cumhuriyetinin başkenti olan Kızıl şehrinin yakınlarında Dokuz Bulak adı verilen bir su kaynağı vardır⁴³⁵. Şaman, üzerine yedi veya dokuz çentik atılmış bir ağaca veya direğe tırmanır gibi ifadeler de yer bulmaktadır. Gök Tanrı'nın kimilerine göre yedi kimilerine göreyse dokuz oğlu vardır. Altay Şamanları, Tanrı'nın uzantılarını simgeleyen dokuz ok ve yayı omuzlarından eksik etmezler. Tanrı'ya kurban sunma amacıyla yer altı ve yer üstü yolculuklarına çıkan Şaman, kurbanını göğün dokuzuncu katında sunar. Yer altı ve gök dokuzar kattır ve yine Tanrı Erlik ve Ülgen'in dokuz kızı ve oğlu vardır. Ayrıca Şamanlıkta kurban ayinleri de dokuz gün sürer⁴³⁶. İlkbaharda yapılan ayine Şamanlar ile birlikte “*dokuz masum kız ve dokuz masum erkek*” katılır⁴³⁷.

Kırk sayısı eski sembolizme dayalı sistemden kalma bir inanıştır. Eski Türk destanlarında kırk sayısına oldukça fazla yer verildiği görülür, kırk yiğitler ve kırk kızlar fazlaca geçer. Semavî dinler de dâhil tarihteki tüm dinlerde kırk sayısına ait sembollerin görülmesi bize dinlerin birbiri üzerinde etkisi olduğu hususunda fikir vermektedir. Benzer şekilde İslâmiyet'te de ölümden sonra kırk gün geçmesi, bebeklerin kırkının çıkması beklenir, ardından Kur'an-ı Kerim ve Mevlit okutulmaktadır. Bundan başka, Hz. Musa'nın Tanrı'nın buyruklarını Tur dağında kırk günde almasının, eski Mısır'da bir firavunun ölümü ardından ancak kırk gün sonra cennete gidebilmek amacıyla bir boğa ile mücadele etmek zorunda kalması buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Hıristiyanlar paskalya öncesinde kırk gün oruç tutarak hazırlık yapılmaktadırlar, Ayasofya zemininde kırk sütun ile kubbesinde de kırk adet penceresi olmasının en derinlerinde Şaman ya da totem geleneklerinin bir yansıması olarak görülebilir⁴³⁸. Diğer rakamlar şu şekilde kutsallaştırılmıştır:

434 Demir-Çomak, *age*, s. 71.

435 [https://tr.wikipedia.org/wiki/9_\(say%C4%B1\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/9_(say%C4%B1)).

436 Demir-Çomak, *age*, s. 74.

437 Şener, *age*, s. 91.

438 Ersürel, *age*, s.82.

Bir (1) rakamı her sayıya nüfus etmiştir. Bütün sayıların ortak ölçüsüdür. Toplama ya da çarpmada her zaman aynıdır ve değişmezdir. Bir ilahiliğin ideal sembolüdür. Ayrıca Müslümanlar için Tanrı 1’dir ve Arap harflerinden elif in sayısal değeri Bir’e denk gelir ⁴³⁹.

İki (2) rakamı kuşkudur, anlaşmazlıktır, uyumsuzluktur, çekişmedir. Çift cinsiyettir. İki daldaki iki meyvedir. İki zıtlıkları da içermektedir. İki rakamı Çin’de ki iyi ve kötü kavramına karşılık ying-yang’tır. Çin’de ying ve yang adlı zıt güçlerin ortaya çıkmasından önce sonsuzluk vardır ve bu kavramla sonsuzluk biterek, doğadaki herşey zıttıyla birlikte var olmuştur⁴⁴⁰.

Üç (3) rakamı, insanın üç hakkının olduğu deyimi bu rakamın kutsallaşmasına sebep olmuştur. Üç rakamı Alman geleneğinde üç dünyanın (Midgard, Asgard ve Niflheim) var olduğuna işaret ederek kutsallaşmıştır. İslamiyet öncesi Arabistan’da kehanet için üç ok kullanılması üç rakamının değerine yönelik örnekler olarak gösterilebilir⁴⁴¹.

Altı (6) rakamı, Kadim ve Yeni Platoncu sisteme göre hem toplamı hem de parçaları açısından en mükemmel sayıdır. Kitab-ı Mukaddese göre dünya altı günde yaratılmıştır⁴⁴².

On (10) rakamı tamlık ve mükemmelliği temsil eder. Eski Mısır’da Lotus çiçeği işareti 1000 sayısı ve sandal işareti 10.000 anlamına gelmekte, yani onun katıdır. Dini nitelik olarak Hz. Musa’ya on emir Budizm’de 10 emir, Sufiler için on kural vardır⁴⁴³.

Yüz (100) rakamı mükemmelliğin büyük yuvarlak sayısıdır. Hellenistik dünyada mükemmel iyiye işaret etmektedir.

Sümerler güneş sistemimizde Güneş ve Ay dahil on iki gezegen olduğuna inanıyordu. Bu on iki gezegeni tablete, mühürlere, yazıtlara işlediler. On ikinci gezegen “Niburué“ yani “ortadan geçen” anlamına gelmektedir. Modern çağlarda

439 <http://holyharmony.wordpress.com>

440 <http://holyharmony.wordpress.com>

441 <http://holyharmony.wordpress.com>.

442 <http://holyharmony.wordpress.com>.

443 <http://holyharmony.wordpress.com>.

yıllardır en gelişmiş teleskoplarla, radarlarla uzay taranmaktadır. Düne kadar güneş sistemimizde Güneş ve Ay'ın dışında dokuz gezegen olduğuna inanılıyordu. Güneş Sistemi'nin dış kısmında, Dünya'nın on katı büyüklükte onuncu bir gezegenin varlığını kanıtlayan bulgu elde edilmiştir. 1-Güneş 2-Ay 3-Merkür 4-Venüs 5-Mars 6-Dünya 7-Jüpiter 8-Satürn 9-Uranüs 10-Neptün 11-Plütön (Bunu gezegenlikten çıkarılmıştır) 12-Nibiru (Yeni bulunan) Sümerler'in dediği gibi on iki diyebilirsiniz ki, güneş sisteminde on iki gezegen olursa, ne değişir? Çok şey değişir. Sümerler bu on iki gezegeni birer Tanrı olarak kabul ettiler. On iki sayısını kutsallaştırdılar. Gökyüzünü on iki burça böldüler ve bugün kullandığımız zodiak çıktı ortaya. Yani on iki takım yıldızı Sümerler'den sonra gelen kültürler bu 12 sayısının kutsallığına inanmışlardı. On ikinin diğer kutsal önemi şu şekildedir⁴⁴⁴.

1. Yunan Mitolojisi'nde 12 Tanrı vardır ve "On İki Olimposlu" ismiyle anılırlar.
2. İncil'e göre Kudüs'ün 12 kapısı vardır.
3. Astrolojide 12 burç vardır.
4. Bir yıl 12 aydan oluşur ve gece/gündüz süreleri 12 saattir.
5. Hz. İsa'nın 12 havarisi vardır.
6. İsrailoğulları'nın 12 kabileden oluştuğuna inanılır.
7. Şiilik mezhebinde 12 imam vardır
8. İncil'de Meryem Ana'nın başında 12 yıldızlı bir taç olduğundan bahsedilir (vahiy12-1)
9. Çin Takvimi 12 kutsal hayvanlıdır.
10. Hinduizm'de Buda'nın da 12 öğrencisi olduğuna inanılır.
11. Tapınak Şovalyeleri 12 kişidir.
12. Roma anayasası 12 Levha Kanunundan oluşur.

444 <http://www.bilgiherseydir.com/haber/2468/12-sayisinin-gizemi.html>.

13. Antik Yunan 12 şehir devletinden kurulmuştur.

14. Mısır tanrısı Horos, tıpkı İsa gibi 12 yaşında öğretmen olmuştur.

15. Bir İskandinav efsanesine göre Vikking'lerin ünlü tanrısı Odin ile Frigga'nın oğlu olan ışık ve barış tanrısı Balder Valhalla'da bir ziyafet verir. Ziyafete 12 Tanrı davetlidir.

16. Yunan Mitolojisi'ne göre Herakles'in yerine getirmesi gereken 12 görev vardır.

17. İsa'nın inanç ve öğütlerini yaymak için görevli 12 havarisi vardır.

Sümerlerde Hammurabi kanunlarında on üç rakamı atlanmıştır, Olimpos dağında on iki Tanrı vardır ancak on üçüncü Tanrı dışlanmış olan Hades'tir. Viking mitolojisinde Odin ve Balder Valhalla'da on iki Tanrı'ya ziyafet verir. Ancak kurnazlık ve kötülük Tanrısı Loki zorla on üçüncü Tanrı olmak ister ve Balder'in ölümüne neden olur⁴⁴⁵.

3.4. Doğum ile İlgili İnançlar

Türklerde doğum ile ilgili inançlarda eski inançların varlığına rastlanmıştır. Türkler, Tanrı Umay'a çocukların yetişkin oluncaya kadar korunması⁴⁴⁶ ve çocuk sağlama görevinin verildiğine inanmışlardır. Bu inanç, "umayka tapınsa oğul bolur" atasözünde yer bulmuştur⁴⁴⁷. Türkler içerisinde Umay'ı hatırlatacak özelliklere sahip, çocukların korunmasını, doğumun kolay bir şekilde olmasını sağlayan kadınlar vardır. Bu kadınlar, Umay ve Fadime Ana inançlarıyla özdeşleşerek *bibi* olarak adlandırılmışlar ve saygı gösterilen kimseler olmuşlardır⁴⁴⁸.

Günümüzde şamanın vazifeleri arasında belki de en önemlisi olarak gösterilen kötü ruhları ortadan kaldırma yeteneği, halk arasında çeşitli uygulamalarla devam etmektedir. Bu tarz bir sürekliliği Türklerin doğum pratiklerinde görmek mümkündür. Türkler arasında doğum ile ilgili çeşitli inanç ve ritüelleri doğum

445 <http://www.gizemligercekler.com/13-rakami-niye-ugursuzdur/>.

446 V. V Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (Çev. Kazım Yaşar Koprıman- Afşar İsmail Aka), s. 18.

447 Abdülkadir İnan, "Umay İlahesi Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt I, s. 397; Sadettin Gömeç, "Umay Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 318, s. 631.

448 Yaşar Kalafat, *Türk Halk İnançları I*, s. 65-66.

öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası olarak sınıflandırılabilir. Bu pratik ve ritüelleri Anadolu coğrafyasından vereceğimiz örneklerle açıklanmaya çalışacağız.

3.4.1. Doğum Öncesi Ritüelleri

Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, atalarının mezarlarını, yaşadıkları coğrafyada bulunan evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dileklerini söyleyerek kendilerinden yardım beklerlerdi. Bu uygulama eskiden de kutsal kabul edilen ağaçlara, ata veya şaman mezarlarına bez bağlamak (Şekil 3.2), saç ve kurban adayarak çocuk istemek Türkler arasında oldukça yaygın bir inançtı⁴⁴⁹.

Anadolu'da bazı uygulamalar daha anne karnındaki bebeğin cinsiyetini tahminle başlamıştır. Örneğin Kars'ta, rüyasında kama, bıçak ya da kılıç gören anne veya babanın erkek çocuğu olacağı; gül gördüğünde ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülürmüştür. Bir başka çeşit tahmin hadisesinde ise, anne adayına haber verilmeden oturacağı düşünülen yerlere bıçak ya da makas konurdu. Anne eğer bıçak üzerine oturursa, erkek çocuğu; makas üzerine oturduğunda da doğacak çocuğun kız olacağına inanılırdı. Bu tür inanç, Anadolu'dan bir çok bölgeden bilinmektedir⁴⁵⁰. Türkiye'nin genelinde bu tür inanç ve uygulamaların benzer olması normal bir durum olarak görülmektedir.

Erzurum'da yada taşı, tıpkı taşı veya boncuk türünden bir cins taş vardır. Bu taşlar doğacak çocukların yaşayabilmesi için kullanılmaktadır. Anne adayı bu taşları üzerinde taşıdığı takdirde çocuğunu düşürmeyeceğine inanılmaktadır⁴⁵¹. Yine Doğu Anadolu'da çocuk sahibi olmayan kadınlara ya da erkek çocuğu olmayan hamile kadınlara, nazar degeceğine inanıldığı için nazarlık, üzerlik otu taşması sağlanmıştır⁴⁵². Görüldüğü gibi bu türden uygulamalar anneyi korunma amaçlı yapılmıştır.

Anadolu'da bazı çay, ırmak, dere, göl ya da yağmur sularının anne adayı için olumlu tesiri olduğuna inanılırdı. Nitekim Tunceli'de, Munzur çayının suyunun çocuk sahibi olamaya anneler üzerinde olumlu bir etkisinin olduğuna dair kuvvetli bir inanç vardır. Munzur'un çayının gözelerinden fişkıran köpüklü sular kutsal

449 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 72.

450 Kalafat, *age*, s. 75.

451 Kalafat, *age*, s. 75.

452 Kalafat, *age*, s. 76.

sayılmıştır. Bu sebeple yöre halkı tarafından çayın balıkları yenilemez ve suyunun da kirletilmesi yasaktır. Yine Fırat Nehri'nin göze suyunun gökten indiğine, çocuk sahibi olmak isteyen kadınların bu sudan içtikleri takdirde çocuklarının olacağına inandıkları söylenmektedir. Ayrıca buraya gelen anne adayları bir ritüelle çocuk sahibi olmak için dilekte bulunurlardı. Anneler öncelikle gözenin etrafında yedi kez döner ve üzerlerine gözenin sularından serpmektelerdi⁴⁵³.

Sivas merkezde bulunan Çoban Baba'nın türbesi çocuk sahibi olmak isteyenlerin, sütü gelmeyen kadınların ziyaret ettikleri bir yer olmuştur. Eskiden yapıldığı bilinen bir ritüelde; mezarın yanında bulunan kuşburnu ağacına anne adayları bez bağlardı. Ayrıca tavuk, horoz veya hindi gibi hayvanların kesildikten sonra kanları ağacın altına akıtılırdı. Bundan başka Ali Baba ve Süt Evliyası türbeleri bu amaçla ziyaret edilir. Bu türbeleri ziyaret edenler, etraflarından topladıkları taşları türbe kapısında ya da içeride bırakırlardı. Taşları üç gün sonra alırlar ve yastıklarının altına koyarlardı. Türbe ziyaretlerinde çeşmeden aldıkları suyu eve getiren kadınlar, bu suları 21 gün boyunca sabah akşam içerlerdi.

Anne adaylarının ziyaret ettikleri bir başka türbe de Felfan Baba ve Tezveren Baba türbeleridir. Ziyaretçiler daha önce uğradıkları türbelerden aldıkları toprak ile buradan topladıkları toprağı su ile karıştırıp, çöken su ile 3 ile 20 gün boyunca yıkanılırdı. Ayrıca anne adayları bezden yaptıkları bebeği türbe sakinlerinin mezarlarının üzerine koyarak, çocuk sahibi olmak isterlerdi⁴⁵⁴.

Sivas ve yöresinde kısırlık, cinsiyet tayini, çocuk düşmesinin önlenmesi ve doğumun kolay geçmesi ve sütü gelmeyen kadınlara şifa olduğuna inanılan bazı tarikat ehli inanç önderlerinin kabirlerini ziyaret gibi adet ve uygulamaları fazlasıyla görülmektedir. Kısırlığın tıbbi nedenleri dışında sebepleri araştırılmadan muska ve büyü yapılması için bu işi yapan şahıslara gidilmesi, ipe düğüm atılması, herhangi bir yere kazık çakılması gibi uygulamalar kısırlığı önleyici olarak uygulanmaktadır. Kısırlığın tedavi edilmemesi de ise, ziyaret yerlerinden ve ocaklardan alınan topraklar kavru olarak kadın bunun üstüne oturtulmaktadır. Bir başka inanış, hacca gidenlerden, deve eti ya da cennetü'l-baki mezarlığı kıyısındaki güvercinlere saçılan buğdaydan getirmesi istenir ve bunlar kadına yedirilmektedir. Ayrıca kadının 40 gün sıcak

453 Kalafat, *age*, s. 76.

454 Kaya, *age*, s. 4-5.

toprağa yatırılması gibi inançlar da vardır⁴⁵⁵. Yıldızeli ilçesinde, düşük yapan kadınlar ile doğumu zor geçecek olan hamileler, yörede bulunan Yusuf Dede'nin kabrini ziyaret ettiklerinde şifa bulduklarını düşünmüşlerdir⁴⁵⁶. Ayrıca Davullu Dede'yi ziyaret eden annenin boynuna bir yular takılarak, kabir taşlarının etrafında sekiz-on kez dolandırılırdı. Buraya gelenler kurbanlar keserler, pişirdikleri etleri ziyarette bulunanlara dağıtırlardı. Ziyarete bulunanların bu şekilde bir ritüeli yerine getirmedikleri takdirde, doğacak olan çocuklarının öleceğine inanırlardı⁴⁵⁷.

Sivas yöresinde sık sık çocuk düşüren kadınlar çocuklarını dokuz ay karınlarında tutabilmek ve sapasağlam doğurmak için bir takım büyüsel işlemlerden ve batıl inançlardan yararlanmaya çalıştıkları söylenebilir. Çocuğun daha ana rahmindeyken ölmesi, genellikle çocuğun “mekir”li yada “tıpkı”lı olmasıyla açıklanmaktadır. Çocuğun bunlardan kurtulmasını sağlamakta iki yol izlenilir. Birinci yol bir kertenkele yakalanıp, bir teneke kutu içinde diri olarak konur. Kadın bu kutuyu bir hamaylı içinde boynunda taşımaktadır. İkinci yol ise, anne çocuk için hazırlanan höllüğü (çocuğun altına konan toprak) karnına sürdükten sonra, yeni doğmuş bir çocuğun evine gizlice döker. Her iki işlemin gayesi de çocuğun düşmesine sebep olan ölümü başka bir şeye geçirmektir. Kapalı kutuda kalan kertenkele ölecektir böylece çocuğun ölümü kertenkele geçmiş olacaktır.⁴⁵⁸

Harput'ta çocuk sahibi olamayan kadınlar için uygulanan diğer bir pratikte, “Muhammed” adının bulunduğu yedi ayrı haneden alınan mıhlardan (çivi), bilezik yaptırılarak, anne adayının bileğine takılmasıdır. Bu ritüelin amacı, İslamiyet'teki Muhammed adının kutsallığı ile yedi ayrı evden alınan demirlere yüklenen kudsiyetin birleşimidir. Demir eski Türklerde önemli bir fonksiyona sahip olması ve kutsal kabul edilmesi, çeşitli merasimlerde kullanılması ile tedavi edici bir özelliğinin olduğuna dair inanç ile İslam peygamberinin adının birleştirici kuvvet ve

455 Ahmet Gökbel, “Sivas Yöresinde Doğumla İlgili İnanç ve Adetler”, *Sivas İnanç Kültürü – Makaleler-*, s. 53-64.

456 Gökbel, Ahmet, “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Sivas İnanç Kültürü – Makaleler-*, s. 217-248.

457 Doğan Kaya, “Sivas Ziyaret Yerlerinde Halk Hekimliğine Bağlı Tedavi Usulleri”, http://dogankaya.com/fotograf/sivas_ziyaret_yerlerindeki_halk_hekimligine_bagli_tedavi_usulleri.pdf

⁴⁵⁸ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 174, s.65

korunma özelliğine sahip olduğuna duyulan inanç özdeşleşmiş olmaktadır⁴⁵⁹. Antalya'nın özellikle kırsal kesimlerinde de benzer bir uygulama vardır. Yedi Mehmet adlı evden çivi toplanıp bilezik yaptırılır ve hamile kadının bileğine takılır; tekkeye gidip bez bağlanır; kurban adanır; hamile kadının beline muşamba içerisine konulan bir muska (hamayıl) bağlanırdı⁴⁶⁰. Burada Mehmed isminde kasıt Muhammet'tir. Çünkü Anadolu'da peygambere gösterilen saygı ve hürmetin bir göstergesi olarak Muhammet ismi kullanılmamıştır. Bu durumu Osmanlı padişahlarının isimlerinde görmek mümkündür.

Şekil 3. 2 Çalama Bağlama Geleneği⁴⁶¹.

3.4.2. Doğum Esnasında Uygulanan Ritüeller

Resim Türk inanç sisteminde, bazı durumlarda normal şekilde doğan çocuklara nispetle farklı özelliklerle dünyaya gelen çocukların ileriki hayatlarında daha büyük işler yapacaklarına inanılırdı. Ayrıca doğumu zorlaştırıp, engellemeye çalışan, doğum olayı sonrasında, anneye ve özellikle çocuğa bazı fenalıklarda bulunup, hastalık getiren, çocukların ruhlarını çaldıktan sonra onu karanlık âleme götüren bir takım gizli güçlerin varlığına dair inançlar mevcuttu. Bunun yanında

459 Araz, *age*, s. 94.

460 Zümrüt Nahya, "Van'ın Bazı Köylerinde Halk Hekimliği Açısından Çocuğa Kalma ve Çocuk Düşürme İle İlgili Uygulamalar", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, s. 187.

461 <http://www.felsefetası.org/samanizm-ve-calama-baglama-gelenegi/>

hamilelik ve doğum sırasında olduğu gibi, anne ve çocuğunu ömür boyu koruyup gözetken, onları himaye eden güçler de vardı⁴⁶².

Doğum sırasında anne ve çocuğa musallat olduğu düşünülen ve halk arasında oldukça yaygın olan bir inanış da *alkarısı* denilen kötü ruhun ortaya çıkmasıyla ilgilidir⁴⁶³. Alkarısı denilen bu varlık, şekli itibariyle uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklara sahip, vücudu yağlı, siyah ve uzun saçları olan; oldukça iri olan memelerini dev anaları gibi omuzlarından geriye atabilen, el ve ayakları ise son derece küçük bir kadın olarak betimlenmektedir⁴⁶⁴. Alkarısının ayakları terstir, yani topuk kısmı önde, parmakları ise geride yer aldığı söylenmektedir. Gözleri ise uzunlamasına⁴⁶⁵.

Türk kültürü içerisinde yer alan bazı inançlar arasında yaşamaya devam eden al basması veya alkarısından hamile kadınları, doğum öncesi ve sırasında, hatta doğum sonrasında da onları korumak amacıyla bazı tedbirler alındığı görülmüştür. Erzurum, Kars, Muş ve Ağrı illeri çevresinde doğum yapan kadınlar özellikle geceleri albasmasına karşı yalnız bırakılmazlar, doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece doğum yapana beklemektedirler. Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmazdı. Aksi yapılırsa doğum yapan kadını albasması tehlikesi vardır. Bütün bunlara dikkat edilmediği takdirde doğumdan sonra alkarısının gelip, bebeği ve anneyi öldürdüğüne inanılırdı. Alkarısından korunmak için doğum yapan kadının yanında gece boyunca ışık ya da ocak söndürülmez, gün aydınlanıncaya kadar da öyle bırakılırdı⁴⁶⁶.

Alkarısı, doğum yapan kadının yüreğini yediğine inanılıyordu. Karapapak/Karakalpak Türkleri'nde, böyle özel durumlarda su kenarlarında kurulan ve yanmakta olan ocaklar, suyla ıslatılmış çınar yaprağı ile söndürülürdü. Bu

462 Araz, *age*, s. 96–97.

463 Cahit Öztelli, “Albastı, Alkarısı, Koruma ve Tedavisi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 10, S. 209, İstanbul, 1966, s.4261; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu İnançları*, s. 121–122.

464 Öztelli, *age*, s. 4262; Aynur Karataş, “Vezirköy (Artvin) Doğum Adetleri”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, s. 69.

465 Mithat Yılmaz, “Elazığ’da Elkarısı İnanması”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 215, s.4132; Ergün Sarı, “Anadolu Yaşamında Şamanizm Kalıntıları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 14, S. 277, s. 681.

466 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 78.

ocakların söndürülmesindeki amaç ise, alkarısının annenin ciğerini alması halinde ciğeri pişirmek için ateş bulmasını engellemektir⁴⁶⁷.

Adana'nın Kozan ilçesi Asanlı köyünde lohusa kadınlarının yastıklarının altına bir parça kurt postu koyulması adet halini almıştır. Bu şekilde anneyi alkarısından korunacağına inanılmaktadır⁴⁶⁸. Karaçay Türklerinde de bu kurt imgesi yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle hamile kadınlar, çocuk doğana kadar ve doğduktan sonra da lohusalıkları bitene kadar kurt dişini yanlarında taşımışlardır. Bunu da ayrıca doğacak olan erkek bebeğin mert olmasını istediklerinden dolayı da uygulamışlardır. Erkek çocuk doğduğunda ise beşiğinin dört bir köşesine, dört adet kurt resmi koydukları görülmüştür⁴⁶⁹.

Eskişehir'de alkarısını lohusa kadınları ve çocukları üzerine çıkmak suretiyle onları boğarak öldürdüğüne inanılırdı. Eskişehir'de alkarısının kırmızıyı sevmediği ve kırmızı olan yere gelemeyeceği inancıyla loğusa kadının başına kırmızı kurdele bağlanır. Çocuğun yüzüne kırmızı mendil konulur⁴⁷⁰.

Çocuğun göbek bağı, Kars'ta çakı ile kesilirdi. Bu çakı yıkanmadan önce doğum yapan annenin yastığı altına konurdu. Çocuğun göbeği kuruduktan sonra çakı açılır ve yıkanır. Bu çeşit bir inançta anneyi koruduğuna inanılan ruhu memnun etme söz konusudur. En önemlisi de demir çakı, hem çocuk, hem de anne için alkarısına karşı alınan bir tedbirdir⁴⁷¹.

Muş'ta doğan çocukların kısa süre sonra ölmemesi için yedi yaşına gelinceye kadar her yıl kurban keserler, yine yedi yaşına kadar çocuğa yeni bir elbise giydirmezlerdi. Yedi ayrı evden topladıkları bezlerden elbise yapıp, çocuğa giydirirlerdi. Daha sonra bu elbiselere yedi delikli mavi boncuk ve nazarlık

467 Yaşar Kalafat, "Karapapak Türklerinde Halk İnançları", *Türk Kültürü*, S. 431, s.161.

468 Ali Rıza Gönüllü, "Türk Halk İnançlarında Kurt Motifi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 73, s. 53; Cahit Öztelli, "Eski Türk İnançlarının Bugünkü İzleri", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, s. 243.

469 Bilal Laipanov, "Karaçay Türklerinin Börüyle (Kurtla) İlgili Törelere", *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, s. 526.

470 Mukaddes Biçer, "Eskişehir İlinde Doğumla İlgili Adet ve İnançlar", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, s. 11.

471 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 80; M. Fahrettin Kırzioğlu, "Gürcistan'da Eski Türk İnanç ve Gelenekleri", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. 4, s. 155.

takarlardı. Bu şekliyle inancın manası, çocuğun ölümden, kem gözlerden ve cinlerden korunmuş olmasıdır⁴⁷².

Harput yöresinde, çocuğun doğumundan sonra göbeği, belli bir uzunlukta kesildikten sonra ebeler tarafından bağlanırdı. Göbek kordonu plesentası ile birlikte toprağa gömülürdü. Göbek parçasına ait bu tür inanç ve pratikler Umay ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim kız çocuğuna ait bir göbeğin; bir okulun bahçesine ya da cami avlusuna gömülmesi şeklindeki pratiklerde, bu göbek bağının taşıdığı anlam ve fonksiyonlar, Umay iyesinin taşıdığı çeşitli unsurlarla birleşip bütünleşmiştir. Ayrıca göbeğin kesilmesi sırasında kullanılan makas, bıçak, jilet gibi kesici aletlerin lohusanın yatağının altında kırk gün bekletilmesindeki inanç yine aynı sebepten kaynaklanmaktadır. Zira alkarısına kötülüğüne karşı, demirin koruyuculuğu ve himayeci bir ruh olarak gösterilen Umay'ı memnun etmektedir. Aynı şekilde bu durum onun işini ve sorumluluğunu kolaylaştırmaktadır⁴⁷³.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da lohusa kadını gece genç kızlar alkarısına karşı korumak için kırk gün boyunca yalnız bırakmazlardı. Yine Karaçay-Balkar Türkleri'nde de genç kızlar sabaha kadar bebeği alkarısından korumak için başında beklerlerdi. Bebekle anne aynı odada olmalarından dolayı albastı/alkarisına karşı yapılan bu koruyucu uygulama her iki Türk kesiminde de dini pratiğin mahiyetinin aynı olduğunu göstermektedir⁴⁷⁴.

Sivas ve çevresinde albasması ve ayrı olarak "kırk basması" inancının varlığı bilinmektedir. Bu doğrultuda yapılan çeşitli uygulamalar vardır. Rivayete göre yukarıda ifade edildiği üzere lohusa kadınlara ve atlara musallat olan, oldukça çirkin olarak anlatılan olağanüstü bir yaratık için Sivas ve yörelerinde lohusa kadınların 40 gün içinde yani loğusalığının biteceği süre içerisinde kadınlara musallat olması hatta ölümleriyle sonuçlanması olayı albasması olarak bilinir. Yörede albasmasından korunmak amacıyla birçok inanç ve uygulama süregelmiştir.

Veyis (1966) Kolay ve tez Doğum yapmak için, bir takım çarelere başvurulduğunu belirterek, doğum sırasındaki güçlükleri gidermek kullanılan gelenekleri şekilde ifade etmektedir;

472 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 80.

473 Araz, *age*, s. 98.

474 Kalafat, *age*, s. 67.

- Yaşlı kadınlar “Tanrı düğümlediği düğümü çözer” demeleri
- Doğuma sonradan gelen bir kimsenin sancı çeken kadının sırtını sıvazlaması,
- Kilitli sandıkların açılması,
- Kadının saçlarındaki örgülerin açılması,
- Tarla kenarındaki çitlerin çözülmesi,
- Kadının iç gömleğinin yırtılması,
- Zor gerçekleşen doğumda kadının başında ekmek parçalanıp köpeklere verilmesi,
- Kuşlara yem serpilmesi,
- Kapıya tuz serpilmesi,
- Silah atılması
- Fadime ana otu su içine konulup sancı çeken kadına içirilmesi,
- Paşa Efendilerin Hızır ibriğini kadının göbeğine koyması
- Bahri beylerin kılıcının ağrı çeken kadının üzerine konması
- Enamdaki mühürlü kağıdın suyunun içirilmesi
- Şemsi Zade’lerin “Kabe Kuşağı” kadını kadının beline bağlamak
- Bir saksı üzerine yazılan vefk kadının cinsel organı üzerine konulması
- Yeni ve kullanılmamış bir çanağın üstüne Fatıha suresi yazılması, çanağın üstündeki yazı bal şerbeti veya yağmur suyu, zemzem ile bozulup doğum sancısı çeken kadına içirilmesi
- Fatıha suresi kullanılmamış bir saksı veya ateş değememiş bir ateş küreği üstüne yazılır. Doğum yapacak kadın sandalyeye otururken, saksı veya ateş küreği

kırılacak şekilde sandalyeye yerleştirilir. Sancı çeken kadının güçlü şekilde bu materyalleri kırması sağlanır.⁴⁷⁵

Bu uygulamaların kökeni Şamanizm’le pek çok yönden benzerlik gösterir. Uygulamaların bazılarında; lohusa bir kadın 40 gün boyunca yorgan ya da yastığına iğne ilişitirir ise korunmuş olmaktadır. Alkarısı, erkek çocuktan çekindiğine inanıldığından, odada erkek bulundurulması, lohusa kadının yalnız kalmaması gerekmektedir. Yeni doğan çocuğun altına ekmek ya da tuz konulmaktadır. Lohusanın odasına köz küreği ya da kazma bırakılmaktadır. Lohusa Kuran’dan ayet yazılı bilezikleri 40 gün boyunca takar, lohusa evinden ateş alınıp verilmez, gibi bu örnekleri çoğaltmak mümkündür⁴⁷⁶.

3.4.3. Doğum Sonrası Ritüelleri

Doğum öncesi ve sonrası, anne ile çocuğu bütün kötü ruhtan koruma pratiği, doğum sonrası bazı uygulamalarda da görülmektedir. Bu uygulamalar aşağıda örneklerle açıklanmaktadır.

Harput’ta bebeği yaşamayan kadınlar, hamile kaldıktan sonra bebeklerinin yine ölmesine engel olmak için sembolik olarak çöp veya bazı bez parçalarından yaptıkları bir bebeği, Harput yöresinde kabri olan Beşik Baba’nın kabri üzerinde parçalarlardı. Bu şekilde yaptıklarında bebeklerinin yaşayacağına inanırlardı. Bazı küçük farklılıklarla benzer bir uygulamanın Tuva Türkleri’nde de görüldüğü tespit edilmiştir. Nitekim Tuvalar, şamanların başkanlık ettiği bir törenle, bebeğin doğumundan sonra onu büyük bir kazanın içinde saklayarak, bebeğin yanı başına arpa unu ile hazırladıkları ve “ak eren” ismini verdikleri sembolik bir bebeği bırakırlardı. Bu bebek parçalandıktan sonra toprağa gömülür, o sırada bebeğin anne ile babası bu merasimi gerçek kılmak için bebeği ölmüş gibi düşünerek ağlardı. Böylelikle bebeğin ruhuna hastalık veren ya da ruhunu alarak ölümüne sebep olacak kötü bir ruhun kandırıldığını düşünürlerdi. Dolayısıyla her iki pratikte de amaç ve

⁴⁷⁵ Sedat Veyis Örnek, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ankara Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 174, s.70

⁴⁷⁶ Ahmet Göbel, “Sivas Yöresinde Albasması ile İlgili İnanç ve Uygulamalar”, Sivas İnanç Kültürü –Makaleler-, s. 65-76.

inanç aynıdır⁴⁷⁷. Hangi bölgede gerçekleşirse gerçekleşsin, her iki inançta da aynı amaca hizmet etmektedir.

Samsun ve çevre illerde kırkı henüz çıkmamış bir çocuğun bezleri geceleri dışarıda bırakılmazdı. Bırakıldığı takdirde ise çocuğun devamlı ağlayacağına inanılırdı. Yine Samsun'da yeni doğan bir bebeği kötü ruhlardan korumak amacıyla, bebeğin etrafında tef ya da ses çıkaran her hangi bir nesneye vurulması gelenek halini almıştır⁴⁷⁸.

Artvin şehrinde de yukarıdakine benzer bir ritüel uygulanırdı. Eğer bebeğin bezi dışarıda kalmış ise bezi bir ateşin etrafında dolandırıldıktan sonra bebeğin altına yerleştirilirdi. Bezin dışarıda bırakılmaması gerektiğinin sebebi olarak da, beze peri, cin ya da pis şeylerin bulaşabileceği endişesidir⁴⁷⁹.

Kuzey Irak'ta yaşayan Kırmanç ve bazı Türk kavimlerinde uygulanan bir inanç da Iğdır ve çevresinde yaygın bir gelenektir. Özellikle Karaçayır Balkar Türkleri'nde bebeğin doğumundan yaklaşık bir hafta sonra kurban kesilir ve şenlik düzenlenirdi. Tören esnasında bebek bir beşiğe yatırılırdı. Bu türden bir adete ise "bölgen adeti" adı verilmiştir. Bu şölene eş, dost, akraba davet edilir, erkek çocuk dünyaya gelen evlere çeşitli hediyeler getirilerek aile kutlanırdı. Yine uzun süre çocuk sahibi olamayan ailelerin çocukları dünyaya geldiğinde benzer bir şekilde büyük bir şölen yapılırdı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olan bu gelenek eski bir Türk inancının devamıdır⁴⁸⁰.

Doğu Anadolu'da sık görülen bir diğer şenlikler de bebeğin yeni dişlerini kutlamak için yapılırdı. Bu şenliklerde oldukça büyük bir kazanda buğday, kuru fasülye, mısır ve nohut gibi besinler kaynatılırdı. Bu adete "diş çıkarma adeti" denilmiştir. Bu kutlama esnasında çocuğa ve ailesinin başından aşağı bu karışım dökülürken "dişlerinde böyle çıksın" denilirdi. Gelen tüm konuklara bu besinlerden paket yapıp verilirdi⁴⁸¹.

477 Rıfat Araz, *age*, s. 99.

478 Bekir Şişman, "İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri", *Türk Kültürü*, S. 104, s. 565.

479 Karataş, *age*, s. 70.

480 Kalafat, *Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, s. 64.

481 Kalafat, *age*, 66.

Trabzon'da ve Muş'ta yatan ya da oturan bir çocuğun üzerinden birisi geçtiği takdirde çocuğun büyümeyeceğine inanılırdı. Bunun uğursuzluk olarak görüldüğü ve bunun giderilmesi için de, aynı kişinin bu kez ters istikamette bebeğin üzerinden geçmesi sağlanırdı⁴⁸².

Doğum sonrasında ayağı basmadığı farkedilen çocuklar, Erbil, Kırmanç ve Türkmenler'de üç gün her Cuma üst üste Cuma namazından önce cami önüne getirilirlerdi. Annesi tarafından iki ayağı birbirine bağlanan bebek, namazdan çıkan kişni yanına götürülerek, o kişiye “*tu- tu- tu bismillah*” demesi istenirdi. Daha sonra annesi çocuğun parmaklarındaki ipi keser, böylece ayağının yere basacağına inanırdı⁴⁸³. Bu uygulama ile ayağı yere basmayan çocukta var olduğu düşünülen kötü ruhun yok edilmesi istenmektedir ve camiden çıkan kişni çocuğu iyileştirebileceğine inanılmaktadır.

3.4.4. Ad Verme ile İlgili İnançlar

Türkler arasında çocuğa ad verme Şamanist olan topluluklarda bir şaman tarafından uygulanmıştır. İslamiyet sonrasında ise bu durum bir derviş ya da sufiler tarafından yapılmıştır. Bu inançlar bazı Türk masalları veya halk hikayelerinde nesillerdir anlatıla gelmiştir.

Gümüşhane ve Bayburt yöresinde Selçuklu Sultanı Melikşah üzerinden anlatılan bir masalda, Melikşah'ın adını bir evliyanın koyduğu anlatılmaktadır. Diğer bir masalda Gevher Hatun'a, Hızır'ın görünmesi ve oğlu ile atının ismini vermesiyle ilgilidir. Hızır, Gevher Hatun'un oğluna Hasan ismini vermesini, atının da Kambertay olmasını söylemiştir⁴⁸⁴.

Eski Türkler'de çocuklar 13-14 yaşına gelinceye kadar adsız yaşarlardı. Bu durum bir adı almaya hak edene kadar devam ederdi. Çocuğun ad alabilmesi için bir iş yapması gerekliydi. Eğer çocuk buna layık değil ise ömrü boyunca adsız yaşamak zorunda kalmaktaydı. Fakat ismi Adsız ya da Atsız olanları bu şekilde değerlendirmek yanlış bir düşüncedir. Çünkü bahsedilen isimlerin verilmesi kötü

482 Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Ters Motifi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 123, s. 17.

483 Yaşar Kalafat, “Göktanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.69, s. 52.

484 Nilüfer Yıldırım, *Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , s. 441–442.

ruhları oğuldan uzaklaştırmak için, yani bu çocuk adsız, onu alıp götürmeye değmez düşüncesiyle hareket edilmiştir⁴⁸⁵.

Türk inançlarında Dursun, Durmuş, Duran, Satılmış, Satuk gibi isimlerin çocukları kötü ruhlardan korumak amacıyla verildiği bilinmektedir. Bu isimlerin İslamiyet’le birlikte devam ettiği aşikardır. Benzer şekilde Kırgız Türkler arasında Ödemiş, Satılğan, Satılmış gibi isimler yaygın olmakla birlikte çocuğun kötü ruhlardan ve nazarlardan korunması için verildiği bilinmektedir⁴⁸⁶.

Harput ve çevresinde çocuklara gerçek isimleri yerine kötü ve çirkin çağrışımları olan isimlerle hitap edildiğine rastlanılmıştır. “Çirkin ve pis çağa” türünden isimlerle çocuğun nazardan korunulacağına duyulan inanç eski bir Türk inancına dayanmaktadır. Özellikle Kırgızlarda çocuklara; İtalmas (İt Almaz), Kabanbay (yabani domuz), Çokçabay (domuz bay) gibi isimler, Altaylar’da ise İt Kötön (İt götü) şeklinde telaffuz edilen isimler verilirdi⁴⁸⁷. Bu şekliyle verilen isimler ve lakaplar eski Türk inançlarında biçimsel değişikliğe uğramış halleri kullanılmaya devam etmiştir.

Çocuklara verilecek adlar konusunda yaygın olan bir diğer gelenek de; ebeveynlerinin ailesinden vefat etmiş olan birinin isminin verilmemesidir. Bu gelenekle, vefat eden birinin isminin verilmesi halinde çocuğun öleceğine, fazla yaşamayacağına duyulan inançtır. Fakat eğer adı ölen birinin ismini taşıyorsa “*adıyla geldi, adıyla çok yaşasın; dede veya ninelerinin toprağı misk, mekânı cennet olsun*” denilirdi. Bir başka görüşe göre de, bir topluluk içinde ölen kişiden bahsedildiğinde, topluluk arasında aynı adı taşıyan kişi var ise, o zaman “*o yattıkça Allah sana ömür versin, adı benzemesin, Allah gecinden versin*” diye söylenirdi. Eğer bu kişi bir çocuk ise bu sefer, çocuğun bir kulağının çekilmesi gerekirdi⁴⁸⁸.

Çocuğa verilecek kimi isimler ise, çocuğun ten rengine uyumlu olarak verilirdi. Örneğin, Karaoğlan, Karacaoğlan, Sarı Efe, Sarı Saltık gibi Doğu Anadolu’da özellikle de Kars, Erzurum, Ağrı, Malatya ve Muş gibi şehirlerde Akkız, Karakız, Sarıkız, Pembe ve Karaoğlan gibi isimlere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu

485 Kalafat, *age*, s. 84.

486 Kalafat, *age*, s. 84; Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi*, s. 106.

487 Araz, *age*, s. 107.

488 M. Şakir Ülkütaşır, “Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar”, *I.Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, s. 375–379

isimlerin verilişii rastlantısal değildir. Ten renklerinin dışında, özellikle de alkarısı gibi kötü ruhlara karşı koruyacağı inancıyla da verilmiştir. Ayrıca eski Türk inançlarıyla bağdaşan, kutsal olduğu düşünülen güneş, ay, yıldız, deniz, dağ, yıldırım, şimşek, çınar ve gök gibi bazı isimlerin koruyucu gücü olduğu düşünüldüğünden isimlerin verilmesi tesadüf değildir⁴⁸⁹.

Kars ili ve çevresinde Yeter, Tamam ve Kıztamam gibi isimlerin verilmiş olması, erkek çocuğun doğması amacıyla verilir. Yörede yaşayan bir diğer yaygın isimler ataya hürmetin bir göstergesidir. Çocuğa verilen ata adları, ataları anmak için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Ayrıca ata ruhlarının bu vesile ile çocuğu koruyacağına inanılıyordu. Yörede Eski Türk boylarının bir uzantısı olan Miran Aşireti'nde; aşiret beyi, dede ve torun adları içerisinde bugüne kadar 24 Oğuz ismi tespit edilmiştir. Bu haliyle atalara gösterilen saygı 48 nesildir yaşamaya devam etmiştir⁴⁹⁰.

Erzurum ve Bitlis'te çocuklara verilecek isimler konusunda çekingen davranıldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise, isimleri çocuğa ağır geleceği, başlarına bazı kötü işlerin gelebileceği düşüncesi idi. Özellikle İslam peygamberinin ismi bu çekinceyle koyulması pek tercih edilen bir durum değildi. Muhammet yerine ağırlıklı olarak Mehmet, Ahmet veya Ali tercih edilmektedir. Ağrı yöresinde ise, yaşamasından ümit kesilen çocuklara büyüyünceye kadar İslami isimler verilmezdi⁴⁹¹.

3.5. Evlenme/Düğün ile İlgili İnançlar

Türklerin yaşayışında ev/evlilik ve çocuk sahibi olmak en önemli meseleler arasında yer almıştır. Aile kuran bireyler buldukları topluluk içinde itibar kazanırlar, hele de çocuk sahibi olduklarında bu itibarın derecesi artardı. Hayatın her aşamasında yaşayış ve bütün hareketlerimize yön veren aile olgusu aynı zamanda inancın bir sonucudur.

Yakutlar'da Şamanist inancı içerisinde aile kurmanın ilk evresi kız kaçırma şeklinde gerçekleşirdi. Şaman tarafından yapılan bir ayinle kız kaçırma

489 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 85.

490 Kalafat, *age*, s. 86.

491 Kalafat, *age*, s. 86.

vazifelendirilecek gençler seçilirdi. Bir araya getirilen bu gençler, atları hazır bir halde şamanın yanlarına gelmesini beklerlerdi. Şaman içinde kıımız olan bir tulum ile gençlerin yanına gelerek bu kıımızda gençlerin üzerine serperdi. Bu davranış gençleri kötü ruhlardan korumak için yapılırdı. Şamanın kırk kötü ruhun adını saydıktan sonra Tanrı'ya bunların kötülüklerinden korunması için dua etmesiyle son bulurdu. Bütün bu süreçten sonra gençler kız kaçırmaya hazır duruma gelmekteydiler⁴⁹². Şamanın fonksiyonu burada da gençlerin kötü ruhların engeliyle karşılaşmalarını önlemeye çalışmaktır.

Harput ve çevresinde bundan yaklaşık 75-80 yıl öncesinde gelinlerin çeyizlerinin damat evine götürülürken kullanılan katırların renkli yünden yapılan püsküllerle, boyun ve yan taraflarına çingirak adı verilen bazı aletler ile mavi boncuklarla süslenmiş çeşitli eşyalar olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bu aletler hayvan hareket ettiğinde ses çıkarması, gelinin geldiğine, mavi boncuk da nazardan korunduğuna işaretti. Bütün bu kullanılan alet ve eşyalar bize şamanların giysilerine taktıkları manyak ile davullarına astıkları demirden yapılmış çingirakları anımsatmaktadır. Nitekim şamanların yeraltı ve gökyüzü yolculukları esnasında davullarına astıkları bu çingiraklar “konura” adını taşımaktadır ve bu türden bir hareket ise kötü ruhları uzaklaştırmak için kullanılırdı⁴⁹³.

Gelinler, Doğu Anadolu ve özellikle Kars'ta çocuklarının yanındayken eşlerine isimleriyle seslenmezler, babası veya babaları diye hitap ederlerdi. Ayrıca kaynanaları yanında eşlerinden bizimki, bizim herif gibi kişi sıfatları kullanırlardı. İlk akla gelen bu tür ifadelerin bir çeşit terbiye ya da tevazu işareti olduğudur. Fakat amaç farklıdır. Burada sevgi ve muhabbetin getirisi olan ifadelerin kullanılması halinde kişilere kötü ruhların musallat olacağı, muhabbetin bozulacağına dair inançtır⁴⁹⁴. Bu adet Kırgız ve Kazaklar arasında da görülmektedir⁴⁹⁵.

Anadolu'da yaygın olan bir diğer inanç da düğüm atmak ile alakalıdır. Örneğin, nikah kıyıldığında düğüm atılmaz, makas, kilit gibi eşyaların ağızları açık tutulurdu. Kollar göğüste bağlanmazdı. Mevlüt dinlenirken eller dizin üstünde iken parmaklar açık bir şekilde olması gereklidir. Asya'da da benzer bir durum, şaman

492 Osman Cilacı, “Şamanizm’de Evlenme ve Doğum Törenleri”, s. 177.

493 Araz, *age*, 114.

494 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 94.

495 Akpınar, *age*, s. 99.

dua ederken orada bulunanların ellerini göğüslerinde bağlamaları yasaktır. Yine parmaklar kapatılmaz, eğer kişinin kapatması durumunda şamanın uyguladığı olumlu telkin kişiye geçmez, böylelikle de kişi bundan faydalanamazdı⁴⁹⁶.

Kastamonu'da gelin arabadan veya attan indiği vakit üzerine para ile birlikte şeker ve çerez de saçılırdı. Bu paradan bir tanesi kısmeti bağlı olanlara isabet ettiğinde kismetlerinin açılacağına inanırlardı⁴⁹⁷.

3.6. Bereket Törenleri ile İlgili İnançlar

3.6.1 Kurban, Adak, Saçı

Türklerin sosyal ve inanç hayatlarında kurban önemli bir yer tutmaktadır. Düğünler, ölümler, doğumlar, bayramlar, mezar ve yatır ziyaretleri gibi her olayda bereket getirmesi için Tanrı'ya yakarmalar hep kurban ile gerçekleştirilirdi⁴⁹⁸. Eski Türk inançlarında da ataların ruhları için çeşitli anlamlar yükledikleri iyeleri, Tengri'yi her açıdan memnun etmek, yardımını istemek ve taleplerini ona kabul ettirmek amacıyla kurban kesmek yaygın bir uygulama idi⁴⁹⁹.

Eski Türk onomastiğine⁵⁰⁰ göre, Tanrılara sunulan kurbanlar içerisinde en yaygın olanı at kurban etmektir. Attan başka koyun ve koç kurban etmek de vardır. M.S. 942 yılında Şha-to İmparatoru vefat edince iki atı imparatorun ruhu için kurban edilmiştir. Hun Devleti'nin kurucusu İmparator Teoman/Tanyu döneminde her yılın ilk gününde kurban taşı üzerine beyaz atlar yerleştirilerek kurban edilirdi. Mete Han döneminde de gök ve yeraltı Tanrıları için kurban kesilmesi adettendi⁵⁰¹.

Eski Türklerde kurban ve adak için seçilen hayvanlara “ıduk” adı verilmektedir. Bu sözcük Orhun yazıtlarında “kutsal, mukaddes” anlamı ile kullanıldığı tespit edilmiştir⁵⁰². Adak için belirlenen hayvanların yünü kırılmaz, sütü sağılmaz, yüke koşulmaz, serbest bırakılırdı. Kurban edileceği zamana kadar beslenmesine özen gösterilir, incinmemesine dikkat edilirdi⁵⁰³.

496 Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm*, s. 71–72.

497 Tan, *age*, s. 223

498 Mehmet Eröz, “Türklerde Kansız Kurban Geleneği”, *Türk Kültürü*, s. 212.

499 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 95.

500 Dilbiliminin, özel isimleri inceleyen dalına verilen isimdir.

501 Kalafat, *age*, s. 95.

502 Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.124.

503 İnan, *age*, s. 98.

Saçı, eskiden olağanüstü güçlere sahip olduğu düşünülen ruhlara sunulan yiyecek, içecek veya bez parçaları gibi cansız nesnelere verilen addır. Fonksiyonları itibariyle bir tür adak sunusu özelliği taşımışlardır. Türk topluluklarında saçı, saçılga, saçü ve çacılga isimleri şeklinde de kullanılan, ayrıca kutsal olarak kabul edilen yiyecek vs. toplumun ekonomik gücünü en iyi şekilde temsil ettiğini düşünülen nesnelere arasından seçilirdi. Bu sebeple toprakla uğraşan Türkler için bu nesnelere buğday, darı, şarap gibi yiyecek ve içecekler iken, yerleşik toplumlarda yerini süt, kıymız gibi besinler almıştır. Ticaret ile uğraşan Türkler ise para saçıyorlardı⁵⁰⁴.

Yakut Türkleri arasında ilkbahar mevsiminde “ıslah bayramı”, sonbaharda ise kötü ruhlara uzaklaştırmak amacıyla “abası ısığa” denilen törenler yapılırdı. Bu ayinlerde çok sayıda saçı sunulurdu. Kırgızlar özellikle yeni bir yurt edindiklerinde ve bir kadının ilk doğumunda, ateş ruhuna saygı göstermek için saçı niyetiyle yağ dökerlerdi. Günümüz Anadolu’sunda ağaçların dallarında sallanan bez parçaları, iplikler, hayvan kılırları, gövdelerindeki çiviler, köküne yakın bir yere yakılan mumlar birer saçı amacıyla konulmuştur⁵⁰⁵.

Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu Alevileri ve Tahtacıları arasında kötülüklerin ortadan kaldırılması amacıyla yapılan kanlı ve kansız kurban merasimleri olduğunu araştırmalarıyla ortaya koymaktadır. Çeşitli Cem ayinlerinde sunulan kurbanlar kanlı olarak yapılırdı. Benzer şekilde Nevruz ve Hıdırellez şenlikleri, Yaz Kurbanı, Sarı Kız Şenlikleri ile Abdal Musa Kurbanı, eski Türk inançlarının bir uzantısı olarak hala devam etmektedir⁵⁰⁶. Bütün uygulamalar, merasimler sünni inançlarında da vardır.

3.6.2. Yağmur Törenleri

Eski Türk inançlarında yağmurun önemli bir yeri bulunmaktadır. Yağmur bereketin temel kaynağıdır. Yağmur törenleri bu açıdan bakıldığında, Türkler için bereketin çağrıldığı, şamanların yada taşını kullanarak yağmuru yağdırdığı törenler olarak yerini almıştır. Yada taşı Türk topluluklarının genelinde taşıdığı fonksiyon açısından; yede, yat, cede, bod, kaş, cay, sata ve cada gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Taşın kökeni için farklı görüşler öne sürülmüştür. Türkler içerisinde

504 Erginer, *age*, s. 124–125; Araz, *age*, s. 144–145.

505 Ali Rıza Gönüllü, “Alanya Halk İnançlarında “Ağaç” Motifi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 91, s. 57.

506 Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, hzl. Turhan Yörükân, s. 286.

taşın büyük Tanrılar tarafından Türklere armağan edildiği ya da Çin-Türk sınırındaki maden yataklarından geldiğine dair görüşleri mevcuttur. Daha ilginç görüşlerde vardır. Bunlar içerisinde taş; inek, ayı, at, kurt veya domuz gibi hayvanların karın bölgelerinde çıkar. Bir başkasına göre ise, “serkap” adıyla bilinen kırmızı renkli bir kuş tarafından yumurtlandığıdır. Şaman bu taşı su dolu bir kabın içine koyduğunda veya havada salladığı vakit yağmur yağdırabiliyordu⁵⁰⁷. Eski bir inanış da olsa bugün bile Türk’ler de geçerliliğini koruyan bir uygulama olmuştur.

Şamanın hava olaylarına müdahalesi daha sonraki zamanlarda Moğollar arasında da görülmektedir. Bu sihirli iş, “yad” veya “yat” olarak bilinmektedir. Moğollar yada taşına “jada” demişlerdir. Moğol şamanlarının vazifesi de aynı şekilde yağmura, fırtınaya ve tipiye hükmetmektir⁵⁰⁸.

Kaşgarlı Mahmut ve ünlü düşünür Reşideddin “yat”ı bir tür şaman kehaneti olarak görmüşlerdir. Yat taşını şaman istediği vakit suya koyduğu zaman rüzgar, yağmur ve istediği bir hava olayını ortaya çıkarabileceğini belirtmişlerdir⁵⁰⁹. Bektaşî tarikatında dervişlerin ve tarikat mensuplarının boyunlarına taktıkları 12 köşeli teslimiyet taşının aynı anlamlara geldiği yönünde bir düşünce mevcuttur⁵¹⁰.

Eski Türk inançlarından kalma bu yada taşıyla yağmur yağdırabilme hadisesi, Türkiye’de din alimleri tarafından bir tören edasıyla yapılmasıyla dini bir nitelik kazandığı bir uygulama halini almıştır. Bu haliyle bir eski bir Türk inancının devamı olarak görülebilir⁵¹¹. Yağmur yağdırma törenlerinde yapılan yürüyüşler sırasında elbiselerin ters giyinmesi hadisesi tamamen Orta Asya kökenli bir uygulamadır⁵¹².

3.7. Ölümle İlgili İnançlar

Eski Türk inançlarında ruh ve can kavramları nefes sözcüğü ile eş anlamlı kullanılmıştır. Ölüm hali, ruhun bedeni sonsuza dek terk etmesidir. Ruhun bütün

507 Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yağmur Duası”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 3–4, Ankara, 1964, s. 229-230; Ahmet Buran, “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı”, *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ, 1989, s. 64; Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 98.

508 Bedri Noyan, “Bektaşîlik ve Şamanizmle İlgili Bazı Konular II”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 13, S. 259, s. 5884.

509 John Andrew Boyle, *age*, s. 6944.

510 Bedri Noyan, *age*, s. 884.

511 Acıpayamlı, *age*, s. 237.

512 Orhan Acıpayamlı, “Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları”, *I.Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. 4, s. 3–5.

canlı varlıklarda olduğu inancı eskiden de vardır. Bu sebeptendir ki, Altay Türkleri ruha ayırt edici bazı özellikler yüklemişlerdir. Mesela “süne” olarak tanımladıkları ruhu sadece insanda olduğuna inanmışlardır. Ayrıca insanda var olduklarını düşündükleri “yula” denilen bir eşin olduğunu ve kişi uykuda iken bu eşin onu terk ettiğini düşünmüşlerdir. Bu hadise “üzüt” olarak adlandırılmaktadır. Yakut Türkleri’nde ibü “üöz”, Kazan Türkleri’nde ise “ürek” olarak geçmektedir. Bu çeşit bir ölüm olayı ise doğal karşılanmamış, kötü ruhların bir işi olarak görülmüştür⁵¹³.

3.7.1. Şaman ve Ölüm

Şamanizm’deki ölüm anlayışı Budizm’den farklı olarak gelişmiştir. Roux’a göre bu durum Şamanizmin yaşama olan sıkı bağıyla ilgilidir. Lama’lar ise tersi bir düşünce içinde olmuşlar ve sürekli ölümlle bağdaştırılmışlardır⁵¹⁴.

Altay Türkleri arasında şamanların asli vazifeleri arasında bulunan ve hayatı tehdit eden hastalıkların ortadan kaldırılmasına öncülük etmek, tamamen yaşamın uzatılmasına dayanmaktadır. Ölümün başlıca sebebi olarak görülen, kişinin ruhunu ele geçiren kötü ruhların ortadan kaldırılması şamana bağlı olup ve onların bunu engelleyebileceği düşünülüyordu. Fakat bu durumun etkisinin olduğu tek halin kutun tükendiği zamanlardır. Bu durumda ölüm kaçınılmaz bir sondur⁵¹⁵.

Ünlü seyyah Marko Polo, Altayların en önemli kutlamaları olan Beyaz Bayram sırasında edilen dualardan sonra baş şaman Beki’nin: “*Tanrı efendimizi korusun ve uzun süre mutluluk ve neşe içerisinde muhafaza etsin*” dediğini aktarmaktadır. Marko Polo Tatarlar hakkında bilgi verirken de onların hayatın, barışın, güvenliği, sağlığın, huzurun devamı için Tanrılar’a yakardıklarına şahit olduğundan bahsetmektedir⁵¹⁶.

Kırgızlarda ölümün bir felaket olduğu Yenisey bölgesindeki bir dizi mezar taşına yansımıştır. Bu mezar taşlarına yansıyan ifadeler bunu kanıtlamaktadır. Nitekim burada, kişi çok mutlu iken ve hayatı yolunda gittiği bir anda ölüm onu bulmuştur ve bu kişi için tam bir felaket demektir⁵¹⁷.

513 Abdülkadir İnan, *age*, s. 176–177; Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Dini Tarihi*, s.84.

514 Jean Paul Roux, *Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, s. 29.

515 Roux, *age*, s. 28, 54, 62.

516 Roux, *age*, s. 50.

517 Roux, *age*, s. 62-63.

Şamanların asli vazifeleri arasında yeralan hastalıkları iyileştirme, adeta ölüme meydan okuma olarak görülmüştür. Bu sebeple de ölüme sebep olabilecek her türlü engelin ortadan kaldırılması yani hastalıklara neden olduğu düşünülen kötü ruhlarla mücadele etmek şamanlar için oldukça önemli bir görevdir.

3.7.2. Mezar Yerlerinin Seçimi

Türkler ve Moğollar, hükümdar mezarlarını, dağ zirvelerine yakın ve gizli yerlere yaparlardı. Bundaki amaç erişilmesininin ve yanına yaklaşılmasının yasak olmasıydı. Türkçe’de bu mezarlara “kuruk” adı verilmekte olup, mezarların bekçilerine de “kurukçu” denilmiştir. Moğol Devleti’nin kurucusu Cengiz Han ile torunlarına ait mezarlar “yehe kuruk” yani büyük kuruk olarak geçmektedir. Türklerde mezarlar başka isimler adı altında da anılmaktadır. Örneğin; “kurgan” yani ölüevi, sintepe gibi. Mezarlara konulması adet olan heykellere sığın (erkek geyik), duvarlarda bulunan at resimlerine ise sıntaş, sığıntaş ya da attaş adı verilmektedir⁵¹⁸.

Orta Asya Hun Türkleri arasında ölü gömme adeti farklı idi. Nitekim onlar özellikle atalarını gömerken altından işlemeli elbise giydirdikten sonra tabuta koyuyorlardı. Hun hanlarına ait mezarlar genellikle iki katlı yapıyordu. Oda içerisine yerleştirilecek olan tabut, güney-kuzey yönlü yerleştiriliyordu. Batı Hun Devleti’nin büyük hükümdarı Atilla’nın tabutu altın, gümüş ve demirden yapılmıştı. Gömme işini gece gizlice yapmışlardı. Bunun sebebi ise ruhunun düşman tarafından ele geçirilmemesi idi. Mezarına ayrıca, öldürdüğü düşmanlarının silahları, kıymetli taşlarla bezeli at koşum takımları yerleştirilmiştir. Gömüldüğü yerin ortaya çıkmaması için de, defin işlemini gerçekleştiren köleler de hemen oracıkta öldürülmüşlerdir⁵¹⁹. Eski bir Tunguz kültürüne ait olan bir gelenekte Su-şın kavimlerine özgü gömme adetlerinde, mezar üzerine bir koruma evi inşa edildiği bilinmektedir⁵²⁰.

Eski Türklerde dağ zirvelerinin önemi tanrıların burada olduğu düşüncesinden geldiğini önceki bölümlerde ifade etmiştir. Mezar yerlerinin seçiminde yüksek yerlerin seçilmesinin bir sebebi de bu görülebilir. Ayrıca toplum

518 Mehmet Eröz, *Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu*, s. 282.

519 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 102–103.

520 W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, s. 44.

içinde önemli görülen kişilerin mezarlarının seçimi izole edilmiş mekanlar olduğu içindir. Böylece korunaklı bir hal alan mezarlar kutsal olarak da görülmüştür.

3.7.3. Ölüm Sonrası Defin Merasimleri

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, Türkler ve Moğolların ölüm sonrası merasimleri benzerlik göstermektedir. Şaman uygulamalarının merasimlere hakim olduğu görülmektedir. Türklerde özellikle hakanın öldürdüğü kişilerin gideceği yerde ona hizmet edeceği inancı, mezarlarına dikilen heykellerin (balbal) olması tipik bir şaman geleneğidir. Moğollarda ise hanın defin işlemi sırasında mezara kadar götürülecek naaşına denk gelen herkes öldürmekteydi. Böylece “*bizim hakanımıza hizmet etmek için öteki dünyaya git!*” diyerek hana eşlik edip ona hizmeti dokunacağına inanıyorlardı⁵²¹.

Hakkari kent merkezinde 1998 yılında tesadüfen bulunan 13 taş stel, balbal örnekleri olarak sergilenmiştir. Bir insan yüzü ve bedenlerinin üst kısımları gösterilen bu steller içerisinde 11 tanesi erkek kalan 2 stel ise kadınlara aittir. Doğu Anadolu kültürüne oldukça yabancı olan bu taşlar Avrasya kültürünün önemli bir parçasıdır (Şekil 3.3)⁵²².

Şekil 3. 3 Hakkari Taş Steller⁵²³

Türkler arasında ölü gömme merasimlerine “yuğ töreni” adı verilmektedir. Bu törenlere eşlik eden kişilere ise “yuğcı, “sığıtcı” diyorlardı. Yuğcının vazifesi

521 V. V Barthold, “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair ”, (Çev. Abdülkadir İnan), *Bellekten*, S. 43, s. 525.

522 Veli Sevin-Aynur Özfirat, “Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu’da Savaşçı Çobanlar”, *Bellekten*, C. LXV, S. 243., s. 501.

523 <http://arkeopolis.com/hakkari-stellerinin-gizemi/>

ölen kişinin maceralarını duyup not etmekte. Diğeri ise ölenin arkasından ağlayarak görevini yapmış oluyordu⁵²⁴.

Ölüm merasimleri müzikli olurdu. Özellikle şaman davullarının ritmiyle başlardı. Bu şekilde kötü ruhların kovulduğuna inanılıyordu. Tatarlar arasında yapılan merasimlerde ölen kişinin bıraktığı eşyalar, yiyecekler tehlikeli ve murdar olarak kabul edildiğinden onlara dokunmak yasaktı. Ayrıca ölüye ait olan herşeyin yerli yerinde bırakılmasına özen gösteriliyordu⁵²⁵.

Göktürk yazıtlarında; ölen kişinin kuş veya böcek şekline girdiği düşünülmüştür. O sebeple ölen kişiyi ardından uçtu şeklinde bir tabir kullanılmaktadır. Bu ifade İslamiyet'ten sonra da kullanılmış ve “öldü yerine; şunkar boldu” yani “şahin oldu” deyimini kullanılmıştır⁵²⁶. Yakut Türkleri arasında da kişi ölüm halinde iken kut (can) bedeni terk ederek kuş olup, dünya ağacının dallarına konmaktadır⁵²⁷.

Kırgız ve Kazaklar'ın yas tutma âdet ve törenleri Göktürk ve Hunlar'ınkine benzemektedir. Yüzü yaralama ve saç kesme adeti yas tutma alameti olarak görülmüştür. Özellikle Noyin Ula'da Hunlara ait kurganlarda (mezar) 17 adet kesilmiş saç örgüsü ve kıymetli eşya bulunmuştur⁵²⁸.

Bu saç kesme geleneği 14. yüzyıl Anadolu'sunda da devam etmiştir. Aydınoğulları beyi Umur'un ve Saruhanoğlu Süleyman Bey'in saçını kesmesi bunu göstermektedir. Bu gelenek günümüzde de devam etmiş, Mersin'de yaşlı kadınlar saçlarının örgülerini keserek yas tutmaya eylemini gerçekleştirmişlerdir⁵²⁹.

Selçuklular'da rastlanılan saç ve atın kuyruğunu kesme adeti; Çağrı Bey'in kızı Aslan Hatun'da rastlanmıştır. Aslan Hatun, Sultan Alpaslan'ın vefatını öğrendiği Bağdat'ta, cariyelerine saçını kestirtmiştir. Daha sonra yedi gün yas tutmuştur. Benzer şekilde Sultan Melikşah'ın oğlu Davut'un vefatının ardından, karalar giyinip sarayda toplanan bürokrasi, komutanlar, eşler ve cariyeler ile halktan bazı kişiler

524 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 109.

525 Roux, *age*, s. 102.

526 V. V Barthold, *age*, s. 23; Orkun, *age*, s. 15.

527 Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, s. 68.

528 Eröz, *age*, s. 87; Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, s. 47–48.

529 Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, s. 87–88; Hayri Başbuğ, *age*, s. 48; İsmail Görkem, *Türk Edebiyatında Ağutlar*, s. 44.

saçlarını kesmişlerdir⁵³⁰. Osmanlılar döneminde atın kuyruğunu kesme adeti devam etmiştir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet vefat ettiğinde atlarının kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters çevrilmiştir⁵³¹.

Ölümden sonra giysileri ters giyme adeti ile ilgili İbn Batuta seyahatnamesinde ayrıntılı bilgiler vermiştir. Seyyah, İzec hükümdarı Efrasyab'ın cenaze törenine katılanların oldukça kötü dikilmiş olan giysilerini ters giydikleri ve bunların kötü pamuktan yapıldıklarını gözlemlemiştir. İbn Batuta benzer örnekleri Sinop'ta katıldığı bir cenaze töreninde de gördüğünü ifade etmiştir⁵³².

Türklerde ata mağaraları, ata mezarları, yani ölenlerin defnedildiği yerler, Türkler için kutsaldır. Oralar kirletilmez, yabancıların ayak basmasına izin verilmezdi. Ata mezarları belli zamanlarda ziyaret edilir ve bu mezarlarda ataların ruhlarını memnun edecek şekilde ayinler yapılır, kurbanlar kesilirdi⁵³³.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde hatta şehirlerinde ölü gömme uygulamalarındaki benzerlik ve zaman zaman farklı uygulamalar dikkat çekicidir. Aşağıda bu uygulamalara dair farklı şehirlerden örnekler verilmiştir. Tunceli ve çevresinde atalara saygı gösterisinin bir karşılığı olarak mezarlarına büyük önem gösterilirdi. Mezarlar genellikle yüksek dağ başlarına yapılır. Böylelikle insanların erişimi engellenmiş olurdu. Mezar ziyaretleri çoğunlukla saz ile yapılan ağıtlardan oluşurdu. Bu da eski bir Türk inancı olup, ataların ruhlarını hoşnut etmeye dayanıyordu. Muş'ta da benzer şekilde mezar ziyaretleri yapılmakla birlikte bu ziyaretlere "mezar kaldırma" adı verilmiştir. Mezar ziyaretleri öncesinde köy halkı çevre köyleri de davet ederek yanlarında getirdikleri, peynir, helva ve çeşitli yiyeceklerle gelirlerdi. Genç kız ve erkekler en güzel giysilerini giyerek mezara çiçekler bırakırlardı. Sonrasında hep birlikte dua edilir ve kurulan sofralarda yemekler yenilirdi⁵³⁴. Yöresel fonksiyonları ne olursa olsun, bütün benzerlikleriyle yapılan bu mezar ziyaretlerindeki temel amaç, ataların ruhuna duyulan saygıyı canlı tutmaktır.

530 Buharalı, *age*, s. 150; Görkem, *age*, s. 169; Başbuğ, *age*, s. 48.

531 Görkem, *age*, s. 45.

532 Cahit Öztelli, "Anadolu'da Şamanlığın İzleri", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Semineri Tebliğleri*, s. 2-3; Görkem, *age*, s. 170.

533 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 104.

534 Kalafat, *age*, s. 107.

Bir diğerk yaygın uygulama da, ölenin arkasından belli periyotlarla edilen dua törenleridir. Özellikle ölümün üçüncü, yedinci, dokuzuncu, kırkınıc gününde ve vefat tarihlerinde edilen dualar hatırlamak ve ruhunu öteki dünyada rahat ettirmek amacıyla yapılmıştır. Bu tarihlerde yapılan mezar ziyaretlerinde ziyafet verilir ve bu ziyafetlere “ölü aşı dökülmezi” denilmiştir. Yöresel isimler ve uygulamalar farklılık göstermiş olsa da yapılma amacı aynıdır. Bazı yörelerde “kırk ekmeği”, “kırk yemeği”, “kazma takırtısı”, “can aşı”, “kazma kürek hakkı” ve “hayat yemeği” gibi isimler verilmiştir. Kars ve çevresinde kurban keserek yemek verilmiştir⁵³⁵.

Yas tutma bittiğinde bu kez, ters giyilen elbiseler çıkartılır, kara yazmalar yerini renkli olanlara bırakırdı. Tıraş olmayan yas evi erkekleri tıraş olurlar ve bu olaya “yas kaldır” denilirdi. Sonra hep birlikte yenilen aile yemeği ile yas tamamen kaldırılmış olurdu. Burada ölünün arkasından yapılması gereken yapılmış, fakat bu sonsuza kadar devam etmeyeceğinden hayatın devam ettiğinin bir göstergesi olarak yapılan bir uygulamadır⁵³⁶.

Tuva ve Hakas Türkleri ölümün üçüncü gününde mezar ziyareti yaparlar ve mezarın batı tarafında ateş yakarlardı. Ziyaret esnasında orada bulunan herkesin yemeklerinden birer lokma ve içkilerinden birkaç damla alıp mezar taşlarına serperlerdi. Bunu yaparken ölüye “*bu içkiyi iç, bu yemeği ye, bunlar sana kısmet olsun*” diye seslenirlerdi⁵³⁷.

Şamanist Türkler arasında ölü gömme adetleri farklılık göstermiştir. Ölen kişinin ruhunu gideceği dünyada rahat ettirme çabası içerisinde oldukları görülür. Özellikle kişi öldükten sonra savunmasız ve yalnız olduğu düşüncesiyle mezarlara bırakılan eşyalar bunu giderme amacıyla yapılmıştır.

3.8. Sufi Toplulukları Arasında Şamanizm’in İzleri

Şaman ayinlerinde temalar ve motifler; tasavvuf ve tarikatlar ile özellikle de buna benzer Heteredoks gruplar vasıtasıyla ile Müslüman-Türk inancına ve Anadolu’daki Müslüman-Türk dini yaşantısına çeşitli şekillerde nakledilmişlerdir⁵³⁸.

535 Kalafat, *age*, s. 112–113.

536 Kalafat, *age*, s. 114.

537 Kalafat, *age*, s. 114.

538 Turan, *age*, s. 161.

Medrese kökenli bir Ortadoks⁵³⁹ İslam, Türklerin arasında, Osmanlı devleti zamanında kısmen de olsa yayılma imkânı buldu. Fakat Anadolu’da nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan göçebe Türkmenler, Heteredoks inançlara bağlı milli Müslümanlığı şekillendiren öncülerdir. Bu şekilde Türk Müslümanlığının manevî ve özgün ontolojisini meydana getiren halk sufizmi, Türk-Şaman ve İslâm kültürünün bir sentezi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Çoğunlukla bazı yönleriyle mistik bir özelliğe sahip olan Şamanizm, halk sufizmi adı altında devam etmiştir. Heteredoks İslam’ın baskın bir rol oynadığı ve özellikle Türk düşüncesi ve yaşam tarzını ile hayata bakış özelliğini içeren canlı ve dinamik bir olgu olan tarikatlar, eski inanç sistemi ile İslam dinini birleştirmişlerdir. Bu durum göçebe Oğuzların dini çarpıtması, dinden dönmeleri gibi algılanmamalıdır. Tam tersine, bu oluşturulan sentez, sufizmi kendilerine özgü bir şekilde yeniden kurmak gibi bir anlama gelmektedir. Bu şekilde hem Türklük, hem de Müslümanlık bir arada var olmaktadır. Bu haliyle de yeni ve özgün bir kültür oluşturmuştur. İşte buna “halk sufizmi” denilmektedir. Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türkleri arasında İslam’ın kendi içlerinden çıktığı ve hâlen de en eski inançlarına bağlı şeyhlerinin vasıtasıyla, halk sufizmi şeklinde kabul etmişlerdi. Halk sufileri, eski şamanist itikatlarını ve dinî inançlarını vahdet-i vücuda dayalı bir tasavvufî anlayışla birleştirerek İslam tarihinde yeni ve özgün bir kültür sentezi oluşturdular. Bu sayede İslam tarihinde yeni bir sayfa açmış oldular. Bu sebeple de halk sufizminin, okumayazma bilmeyen yani ümmi olan, eski inançlarına son derece bağlı göçebe halk arasında geniş bir şekilde yayılması olağan sayılmalıdır⁵⁴⁰.

Şamanizm’in İslâmiyet üzerindeki etkisi genel olarak günümüzde batıl sayılan inançlar şeklinde görülür; fakat bu etkinin yoğun olarak Yesevilik, Alevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlarda görüldüğü de iddia edilmektedir. Araştırmacılara göre özel bir giysiyle müzik, sema ve erkek ile kadının birlikte bu dini merasimlerde bulunması Şamanizm etkisiyledir ve tüm bu etkiler sonucunda Şamanizm Alevilik ve Bektaşilik’in kaynağı olarak görülür⁵⁴¹. Yine Orta Asya Türkleri’nin Anadolu’ya akın akın geldiği dönemlerde Yesevilik, Bektaşilik, Safevilik, Bayramilik, Haydarilik

539 Ortos “doğru”, dromos “yol” doğru yoldaki İslam manasında kullanılmaktadır.

540 Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 92.

541 Ü. Ersürel, *Türk Kültüründe Şamanizmin İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13.

gibi tarikatlarda, Eski Türkler'in inançlarından kalma, pek çok benzer yanlarının olduğu görülmektedir⁵⁴².

3.8.1. Evliya Menakıbnamelerinde Şamanizm İle İlgili Motifler

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra Türklerin eski inançlarından gelen bazı motiflerin, İslami bazı kaidelerle birebir aynı olmadığını söylemek gerekir. Fakat Türklerin inanç miraslarının ürünü olan bazı uygulamaların İslamiyet'ten sonra da devam ettirdiklerine hiç şüphe yoktur. Bu bağlamda Şamanizm'in hava olaylarının değiştirilmesi, hastaların tedavi edilmesi, gelecekte haber verme gibi bazı şaman motifleri sufi menakıbnamelerinde de anlatılmaktadır⁵⁴³.

Şamanizm'de yer alan motiflere, Horosan kökenli Yesevilik tarikatında büyük oranda rastlandığı görülmüştür. Fuad Köprülü, özellikle Yesevilik kültüründe yer alan Türkmen babalarının fonksiyonlarının, bahşı-kam inançlarıyla örtüştüğünü düşünmektedir. Türkmen babaları öğretilerini, yerleşik hayatı benimseyen Oğuz boyları arasında İslamiyet'in benimsenmesiyle birlikte eski geleneklerine bağlı olarak yaşamaya devam etmişlerdir. İslamiyet'in kabulü kültürel farklılaşmaya neden olsa da Türklerin Şamanizm inancı İslamiyet'in farklı bir yorumla uygulandığını göstermektedir⁵⁴⁴.

Sufi menkıbelerinde Şamanizm'le bağlantılı motifler ağırlıklı olarak; sihir ve büyü yapmak, hastaları tedavi etmek, gelecekte haber vermek, ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi, göğe yükselip tanrı ile konuşma, Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi, tabiat kuvvetlerine hâkim olmak, ateşe hükmetmek, kemiklerden diriltmek, kadın-erkek müşterek ayinler ve tahta kılıçla savaşmak gibi durumlardır⁵⁴⁵.

3.8.2. Sihir ve Büyü Yapmak

Şamanların en temel vazifeleri arasında sihirbazlık ve büyücülük olduğu bilinmektedir. Sibiryaya ve Orta Asya'nın sert iklimi ve zorlu tabiat şartları, bunlarla

542 Orhan Yılmaz, *Sünni Gözüyle Alevilik, Kızılbaşlık, Bektaşılık*, (Birinci Baskı), s. 132.

543 Abdulkadir Yuvalı, "Türk Kültür Tarihinde Ata ve Babalar", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, s. 415.

544 Franz Babinger-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Mehmet Kanar, s. 46; Yuvalı, *age*, 415.

545 Yuvalı, *age*, 416.

başa çıkamamak insanlarda bazı isterik tepkilerin yaşamasına neden olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bu isterik nöbetlerin hassas bir yapıya sahip insanlarda olması ve bu kişilerin şaman olarak görülmesi, onlara büyücü ve sihirbaz denilmesini açıklar niteliktedir⁵⁴⁶. Bu bağlamda şamanların büyüyle bağdaştırılmaları ve vazifelendirilmelerinin altında yatan temel etken tabiatın zorlu şartlarıyla baş edebilmek için başvurulmuş bir çare olarak görülmüştür. Şamaniz’ne yüklenen bu sihirbazlık ve büyücülük motifi, Vefaiye şeyhi Baba İlyas Horasani’den alıntı yapan *Menâkıbu’l-Kudsiye*’de rastlanmıştır. Eserde Baba İlyas’a düşmanlık besleyen bir kişinin sözleri alıntılanmıştır:

Bu ki direm hezar buncadır ol

*Hiç sahir bulmaya ana yol*⁵⁴⁷. İfadeleri yer almakta

Yukarıdaki beyitte Baba İlyas’ın oldukça usta bir sihirbaz olduğundan bahsedilmektedir. Fakat burada esas dikkat edilmesi gereken husus, bu beyti ona düşman olan biri tarafından söylenilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, doğruluğunun tartışmaya açık olduğunu söylenebilir.

Baba İlyas, Selçuklu Devleti’ni sarsan geniş çaplı bir isyanı başlatan kişidir. Selçuklu yönetiminden rahatsız olanların da katıldığı bu isyan tarihte Babailer İsyanı olarak geçmektedir. Burada hakkında söylenecek olumsuz şeylerin olmasını bu isyana bağlayabiliriz. İsyanın bastırılması için emir veren Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev’in ağzından da Baba İlyas’ın ve yandaşlarının ortadan kaldırılması için:

Vurun eyle buları garet idün

Şöyle kim vardurur hasaret idün

.....

Eyle kim cadularmış bunlar

*Bilse sizi kırar imiş bunlar*⁵⁴⁸ sözlerini sarf etmiştir.

Bu beyitte de Baba İlyas ve etrafındakilerin büyücü olduklarını ima edilmektedir⁵⁴⁹. Baba İlyas gibi halifesi Baba İshak da aynı şekilde suçlanmıştır. Türkmen babalarına yüklenen bu sihirbazlık fikri, onların şamanlar gibi uzun bir süre

546 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 123

547 İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbu’l-Kudsiyye Fi Menâsıbil-Ünsiyye*, s.41.

548 Erünsal-Ocak, *age*, s. 43.

549 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 124.

inzivaya çekilmeleriyle bağdaştırılmıştır. Bu iki durum içinde birbirine karıştırılmaması gereken şey de İslamiyet'te sihir ve büyü yapmanın yasak olduğudur. 13. yüzyılın önde gelen Türkmen babalarından Sarı Saltuk içinde aynı motiflerin kullanıldığı kaynaklarda yer almaktadır⁵⁵⁰. Türkmen babalarının sihir ve büyü yaptıklarını ispatlandığına dair herhangi bir delil mevcut değildir.

3.8.3. Hastaları Tedavi Etmek

Şamanizm'de şamanlara yüklenen bir başka görevlerden biri de halkının içine giren kötü ruhların sebep olduğu hastalıkları tedavi etmesidir. Şamanist inancına göre insan vücudundaki ruhu etkisi altına alan cin ya da kötü ruhların ona büyük zararı dokunur. Gün geçtikçe eriyip yok olmasına neden olur. İşte bu sırada şaman devreye girer ve hastaları iyileştirmek için bir takım teknikler kullanır. Kötü ruhun kovulmasından sonra hasta tekrar iyileşip, eski sağlıklı günlerine döner.⁵⁵¹

Şamanların yüklendiği bu vazifeyi, halk sufizminin temsilcileri olan tarikatlarda dede, baba, şeyh unvanı taşıyan kişiler yerine getirmektedir. İslamiyet'te kötü ruh olarak algılanan varlıklar cinlerdir. Bir cinin tesiri altına giren bir kişi bu manevi fonksiyonları olduğu düşünülen kişilerin yanına götürülürdü. Yörükhan bu kişiler için; meczup bir şekilde dolaştıkları, halktan uzak yerlerde barındıklarını, gerektiğinde cinleri etraflarına toplayarak hastaları iyileştirdikleri, fal bakabildiklerini söylemiştir⁵⁵².

Menâkıbu'l-Kudsiye'de Baba İlyas'ın önde gelen halifelerinden Hacı Mihman'ın okuduğu duaları hastaya söyleyerek tedavi ettiği yazmaktadır⁵⁵³. Başka bir menkıbe olan *Vilayetname-i Otman Baba*'da; Şeyh Otman Baba'nın Musa Bey'e ait olan bir tekke de konuk olduğunda, civardaki hastaları çağırarak onları tedavi ettiği anlatılmaktadır. Şeyh okuduğu suları hastalara içirmek suretiyle onları tedavi etmiştir⁵⁵⁴.

Günümüz Anadolu'sunda hastaları iyileştiren miras gibi nesilden nesile aktarıldığı düşünülen aileler vardır. Bu tanınmış ailelere çevre tarafından "ocaklı"

550 Ocak, *age*, s. 126.

551 İsmet Çetin, "Orta Asya Türk Kültüründe Efsun ve Efsun Törenleri 2", *Milli Folklor*, C. 2, S. 11, s. 28.

552 www.alewiten.com

553 Erünsal-Ocak, *age*, s. 164.

554 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 127.

denilmektedir. Özellikle doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaygın bir tabir olarak kullanılmaktadır. Örneğin Erzurum ve çevre illerde epilepsi gibi bazı ruh hastalıklarına sahip olanların gittiği Şeyh Aşur Ocağı, cin çarptığı düşünülenlerin ve uyku problemi olanların gittiği Güvüt Ziyareti, şiddetli baş ağrısı olanların Tortum’da uğradıkları Pehlivanlı Ocağı ile Ilıca’da Erinkar, Horasan’daki Endek Ocak’larına götürülürdü⁵⁵⁵.

Yatırlara çeşitli sebeplerden dolayı gidilirdi. Şifa bulmak isteyenlerin uğradıkları türbeler Sivas merkez ve ilçelerinde oldukça fazladır. Konuşma güçlüğü çekenler Coruğun Ocağı’nı ziyaret ederek şifa bulmak istemişlerdir. Zihinsel ve ruhsal sorunları olanlar, Arap Şeyh, Şeyh Şemseddin Sivasi, baş ağrısından muzdarip olanlar, Çeltek Baba’nın kardeşi Musa, Ali Baba ve Bakır Baba türbelerini, cilt hastalıklarıyla mücadele edenler Çoban Baba, Küpeli Baba, Bakır Baba türbelerinde bulunan çeşmenin suyundan içerek ve bazen de abdest alarak sorunlarının hallolacağına inanırlardı⁵⁵⁶.

Sivas’ın Yıldızeli ilçesinde çeşitli ağrı ve sızıları olanlar Seyyid Ali, Topuzlu Yatırı, Yusuf Dede ve Akbaba türbelerini ziyaret ederek dertlerine çare aradıkları anlatılır. Sadece kendileri için değil hastalanan hayvanlarına çare aramak için Hulusi Bektaş ve Çoğlu Baba’yı ziyaret edenler vardır. Yine felçli hastaların iyileştiği düşünülen Çoğlu Baba, Akbaba, Kevgir Baba; dili peltek olanların ziyaret ettiği Çoğlu Baba, Kevgir Baba; sarası olanlar Kevgir Baba’yı ziyaret ederek şifa bulduklarına inanmışlardır. Çeşitli rahatsızlığı olanlar Gazi Baba türbesine gelip dua edip türbenin etrafında üç kere dolanırlar⁵⁵⁷.

Burada türbe ziyaretlerinin kökenlerinde Şamanizm’in taş, su ve ağaç kültüyle benzer pratiklerin çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Bunlar İslami bilgi ve kültürüyle bütünleşmiş uygulamalardır.

Sonuç olarak Türklerde İslam öncesi dönemde hastalıklarla mücadele eden ve insanları tedavi eden şamanların yerini, İslamiyet’le birlikte şeyh, dede, baba ve

555 Rıfat Araz, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği İle Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları”, C. 8, S. 24, s. 818; Bedri Noyan, “Bektaşilik ve Şamanizm’le İlgili Bazı Konular”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 13, S.258, s. 5840.

556 Doğan Kaya, *age*, 4-5.

557 Gökbel, *age*, s. 247.

ocaklı aileler almıştır. Bu iki olgu arasındaki en önemli benzerlik kuşkusuz bunun kalıtsal olarak nesilden nesile aktarıldığına dair inançtır.

3.8.4. Gaipen/Gelecektek Haber Vermek

Tarihte şamanların bilinmeyen durumlarla yani gaipen ve gelecektek haber verme yetilerinin iki aşamada gerçekleştiği bilinmektedir. Bunlardan ilkinin şamanın ruhunun bedeninden ayrılması ve bu haliyle gizli âlemlerden bilgileri toplaması, ikinci ise ruhunun göğe yükselmesiyle birlikte Tanrı ile irtibat kurması sonucunda geleceğin bilgisini edinmesi şeklinde gerçekleştiğine inanılmaktadır⁵⁵⁸.

Eski Türkler ve Moğollarda geleceğe dair bir fikir edinmek için koyunların kürek kemiğinin kullanıldığına dair bazı bilgiler vardır. Bu eski usulün Hunlar tarafından uygulandığı hatta Hun hükümdarı Atilla'nın da sık sık bu şekilde gelecektek haber almak istediği anlatılmaktadır. Bu usul şu şekilde uygulanıyordu; koyunun kemiği öncelikle ateşte kızdırılıyor, kemiğin üzerinde meydana gelen değişmelerde geleceğe dair bilgiler edinilmeye çalışılıyordu. Bu uygulama Kırgız ve Kazaklar ile Altay ve Yakut Trükleri'nde de görülmüştür⁵⁵⁹.

Türk destanlarında gelecektek haber vermeye dair çok sayıda bilgi mevcuttur. Özellikle Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Satanay-Biyçe'nin anlatıldığı kısımlarda sonradan gelebilecek tehlikeleri vaktinden önce sezebilen, gelecektek haber verebilen bazı doğaüstü yeteneklerinin olduğu bahsedilmiştir⁵⁶⁰.

Bazı tarikat şeyhlerinin anlatıldığı menakıbnamelerde bu motif çokça işlenmiştir. Burada şeyhler, müridleri arasında gelecektek haber veren, onları uyarıcı kişiler olarak anlatılmaktadır. Örneğin, Abdal Musa, inşa edilecek bir tekkenin kazılması sırasında, çıkacak olan bir kazan dolusu altından haber vermiş, arazi sahiplerini bu durum için önceden bilgilendirmiştir⁵⁶¹.

3.8.5. Ruhun Bedeni Geçici Olarak Terk Etmesi (Transmigration)

Şamanlar, Tanrı Ülgen'e kurban sunacakları atın ve kendilerinin ruhunun bedenlerini terk ederek Ülgen ile konuştuklarına inanırlardı. Gaipen ve gelecektek

558 Ocak, *age*, s. 132.

559 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 153–159.

560 Tatyana Hapçayeva, "Manas Destanının Karaçay-Malkar Nart Destanlarıyla Olan İlişkisi", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar Arası Bilgi Şöleni*, s. 127.

561 Ocak, *age*, s. 129.

haber verme, hastalıkların tedavi edilmesi seanslarında yine şamanın ruhu bedenini terk ederek dolaşır, istenilen bilgi ve yetenek elde edildikten sonra bedenine tekrar dönerdi. Daha sonra olup bitenleri çevresindekilerle paylaşır, hastaları iyileştirebilirdi⁵⁶².

Menâkıbu'l- Kudsiye'de anlatılan bir motif tam da bu konuyla ilgiliydi. Burada Baba İlyas'ın oğlu Yahya Paşa'nın "bir sipahinin atını koyup gitmesi gibi" bedenini terk ettikten bir süre sonra tekrar bedenine gelmesi anlatılmıştır. Bu terk ediş süresi, kırk gün, bazen de iki ay kadar sürdüğünden bahsedilmektedir. Otman Baba'nın da benzer bir tecrübeyi namaz kıldığında yaşadığına dair bilgiler mevcuttur. Namaz esnasında gerçekleşen bu durumdan sonra kendisine nereye gittiğini sorulduğunda alem-i ulviyyete gittiği söylemiştir⁵⁶³. Saltıkname, benzer bir olay anlatılmaktadır. Sarı Saltuk ölmeden önce etrafındakilere vasiyetini açıklamıştır. Öldükten sonra, tabutta olduğu bir vakit dervişleri vasiyetini yerine getirmekte tereddüt ederler. İşte o zaman Sarı Saltık'un bağırdığına ve nara attığına şahit olurlar. Büyük oğlu Muhammed tabutu açtığına babasının güldüğünü görmüştür. Anlatılanlara göre Sarı Saltık pek çok kez ölüp dirilmiştir. Hatta sırf bu sebepten ötürü Hıristiyanları korktuğu, çekindiği bir olduğu iddia edilmiştir⁵⁶⁴.

Her iki menakıbnamede anlatılanlar, Şamanizm'de var olan tecrübelerle benzer olduğu görülmüştür. Yahya Paşa ile Otman Baba'nın kendinden geçme olarak adlandırılan "vecd ve istiğrak" halleri sırasında ruhlarının bedenlerini terk ettiği, bir süre sonra da bedenlerine geri döndüğü sırada bedenini hareketsiz kaldığı anlatılmaktadır⁵⁶⁵. Aynı durum Tanrı Ülgen'e sunulacak kurban merasimlerinde şamanların yaşadıkları tecrübelerde de vardır. Şamanın vecd hali atlayarak, çoğu zaman dans ederek kendinde geçtiği bir zamanda gerçekleşmiştir. Şaman bu halde iken ruhu bedenini terk etmiş, türlü yollarla bir süre dolaştıktan sonra bedenine geri gelmiştir⁵⁶⁶.

562 Hasan Köksal, "Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde Ölüm-Dirilme Motifi", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar Arası Bilgi Şöleni*, s. 146-147.

563 Erünsal-Ocak, *age*, s. 64.

564 Köksal, *age*, s. 154.

565 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 133.

566 Ocak, *age*, s. 133.

19. yüzyılda, Şamanist geleneğin uzantısı olarak ölüp dirilme olgusunu Altay Türkleri arasında görmek mümkündür. Altay Türkleri'nden olan Şorlar'a ait olan Kar Pergen Destanı'nda, Kar Pergen atından düşüp ölmektedir. Fakat destanın sonlarına doğru gökten gelen bir kız, Kar Pergen'i diriltir. Kırgızların ünlü destanı olan Manas Destanı'nda da bu motifler görülür. Nitekim Manas'ta sıklıkla ölüp dirilmektedir. Manas ölünce, atı, kuşu ve tazısı üzüntülerinden yemeden içmeden kesilirler ve mezarında yatıp kalkmaya başlarlar. Tanrı meleklerini gönderip, atının, kuşunun ve köpeğinin iyi yolda iseler Manas'ın dirilmesini, aksi iseler ölmelerini emreder. Bir süre sonra Manas dirilmektedir⁵⁶⁷.

3.8.6. Göğe Yükselip Tanrı ile Konuşma

Şaman'ın bir diğer önemli özelliği de göğe çıkıp Tanrı ile konuşmasıdır⁵⁶⁸. İslamiyet'te de benzer motifler görülmektedir. Nitekim Menâkıbu'l-Kudsiye'de Baba İlyas'ın küçük oğlu Muhlis Paşa ve onun oğlu Aşık Paşa ile ilgili anlatılanlarda buna dair örnekleri görmek mümkündür. Muhlis Paşa babasının öldürülmesinde sonra intikamını almak istemiştir. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı ayaklanmıştı. Fakat yakalanmasından sonra türlü işkencelere maruz kalmıştır. Sultan istediğini elde edememiş bu kez anlaşmak isteyerek, ona valilik teklifinde bulunmuştur. Muhlis Paşa, bütün bu hareketlerinin Allah ile görüşmeleri sonucunda olduğunu ve Allah'ın kendisine yer yüzünün iktidarını armağan ettiğini söylemiştir⁵⁶⁹. Aşık Paşa'nın, aklın sınırlarını aşan keramet olarak adlandırılan işleri, İslam peygamberinin miraç hadisesine benzemektedir. Aşık Paşa'da anlatıldığı kadarıyla Allah katına çıkmış ve bizzat O'nunla görüşmüştür. Bu görüşme sırasında bütün alemleri seyretme imkanı bulmuştur⁵⁷⁰.

Menakıbnamelerde bahsi geçen her iki olayda anlatılanlar İslami bir çerçevede anlatılmış, her iki şeyhinde tıpkı peygamber gibi göğe yükselerek Allah ile görüşmüş olması ve O'ndan aldıkları talimatlar, tıpkı şamanlara bahşedilen motiflerle alakalıdır.

567 Şükrü Elçin, "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp- Dirilme Motifi", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 11, S.234, s. 5177.

568 Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, s. 56.

569 Erünsal-Ocak, *age*, s. 84-85.

570Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 136.

Moğollar'da aynı özellikleri gösterdiği düşünülen ifadeler Teb-Tengri'nin göğe çıkıp Tanrı ile görüştüğü ve gelecekte haberdar olduğunu belirtmesidir⁵⁷¹. 19. Yüzyıl Altaylar'larının şamanları, eski şamanlar kadar aynı gücü gösteremedikleri düşünülmüştür. Tekrar eski yeteneklerine kavuşmak için özel bir takım merasimler düzenlemektedirler. Burada kurban için seçilen beyaz atın ruhunu Tanrı'ya yolladıklarında kendi ruhlarının da buna eşlik edeceğine inanmışlardır⁵⁷².

3.8.7. Tanrı'nın İnsan Şeklinde Görünmesi

Tanrının insan suretinde görülmesi inancı özellikle Şamanist özellikler gösteren Altaylar masallarında rastlanılmaktadır. Bu masallar içerisinde Ay-Mangis Masalı'nda; adsız bir çocuğa Tanrı tarafından ad verilmesi anlatılmaktadır. Masalın içeriğinde, bahsi geçen çocuk kendisine Tanrı tarafından ad verileceğini öğrendiğinde onu aramaya koyulur. Bu arayışlarından birinde ormanda dolaşırken insan sesine benzer bir ses duyar. Sesin geldiği, kayın ağaçlarının olduğu tarafa yönelince bir ihtiyar görür. Çocuk, ihtiyara kim olduğunu sorunca şu yanıtı alır: *"Ben insan değilim; ben yaradan Tanrı'yım; babasız bir insana ad verdim"*. Daha sonra anlatılan Altay masallarında benzer tema işlenmiş ve Tanrı'yı gördüğünü söyleyenler onu bir ihtiyar suretinde gördüklerini ifade etmişlerdir⁵⁷³.

Bu anlatımları Menâkıb'ul-Kudsiye'de de bulmak mümkündür. Menakıbname de Aşık Paşa, bir gece vakti tekkesinde olduğu vakit, nur yüzlü birinin gelerek onun Tanrı tarafından çağrıldığını söyler. Aşık Paşa Tanrı'nın huzurunda olduğunda Tanrı'nın tıpkı miraç gecesinde olduğu gibi, kalbinin göğsünden çıkarılıp, kendisine gizli ilimleri (ilm-i ledün) verildiğini söylemiştir. Daha sonra şeyhi huzura çağrılır ve şeyh içeri girdiğinde nurlar içinde parlayan bir ihtiyar Türk görür⁵⁷⁴. Görüldüğü üzere burada da Tanrı Aşık Paşa'ya nur yüzlü bir ihtiyar suretinde görülmüştür.

Günümüz Alevilik inancında, rehber olarak kabul edilen 6. İmam olan Cafer Sadık'ın, Tanrı'nın insan suretinde görlebileceğinin mümkün olduğu söylemiştir. Yazdığı buyruklarda Tanrı'nın 14 yaşında, her ayın 14. kuşluk vaktinde ve gecesinde

571 John Andrew Boyle, "Ortaçağda Türk ve Moğol Şamanizmi", çev. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Folkloru*, C. 15, S. 297, s. 6943.

572 Ocak, *age.*, s. 138.

573 Ocak, *age.*, s. 139-140.

574 Erünsal-Ocak, *age.*, s. 104-105.

güzel bir bakire kız suretinde görüldüğünü söylemiştir. Bundan başka, Tanrı yedi ayrı kişi olarak görünmüştür. İlkinde; kendi suretinde, ikincisinde üstat, üçüncüsünde pir, dördüncüsünde sevdiği kişi suretinde, beşincisinde 14 yaşında masum biri, altıncısında muhabbeti suretinde, yedincisi de 33 yaşında cennet ehli suretinde anlaşılmaktadır⁵⁷⁵. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Şamanist motiflerde benzer durumlar vardır.

Mevlana'dan bahseden Menakıbü'l-Arifin'de anlatılanlar bahsettiğimiz hadiseleri yansıtmaları açısından iyi bir örnektir. Anlatılana göre, Mevlana bir gün medreseyi dolaştığı sırada kızı Kimya Hatun ile Şems-i Tebrizi'nin seslerini duyar. Yanlarına giderek sohbetlerine katılmak ister ve kapıyı çalar, içeri girer ve Kimya Hatun'u göremez. Mevlana içeriden kızının da sesini duyduğunu söylediğinde Şems-i Tebrizi: "*Cenab-ı Hak beni o derece kendine dost edinmiştir ki, hangi surette dilersem yanıma gelir. Demin Kimya Hatun suretinde gelmiş ve insan gibi şekil almıştır*" diye söylemiştir⁵⁷⁶. Burada anlatılanlar ile Şamanist Türk inancı arasındaki bağlantıyı görmek zor değildir.

3.8.8. Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak

İslamiyet'in kabulünden çok daha eskilere dayanan tabiat kuvvetlerine hakim olma motifi Türkler arasında yaygın bir inançtır. Hunlar içinde hükümdara göksel bir iktidar bahşedildiği düşünüldüğünde; iklim olaylarına müdahalesi de söz konusudur. Hunlar savaş esnasında düşmanlarını hayrete düşürmek ve onlar üzerinde hakimiyet kurmak için tabiat kuvvetlerine müdahale edebiliyorlardı. Göktürkler de aynı Hunlar gibi hakimiyetlerinin gücünü Gök Tanrı'da alıyorlardı. Göktürk'ler Çin kaynaklarında geçtiği şekliyle, devlet kurmadan evvel Apangu adlı komutanlarının kardeşlerinden birinin tabiat kuvvetlerini yönlendirebildiği ifade edilmiştir⁵⁷⁷.

Bektaşilerin anlatıldığı menakıpnamelerde, şeyhlerin tabiat kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurduğuna dayalı motiflere rastanılmaktadır. Bacım Sultan ve Otman Baba ile alakalı pasajlarda bunu görmekteyiz. Mesela bir gün Seyidgazi Tekkesi şeyhi İbrahim'in Bacım Sultan'ı ateşle imtihan etmesi üzerine, Bacım Sultan havada tek bir bulut olmadığı halde ettiği bir dua sonucu fırtına çıkarmış, yağmur ve

575 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 140.

576 Ocak, *age*, s. 140–141.

577 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C.1, s. 58–59.

dolu yağdırarak etrafı tufana maruz bırakmıştır. Bu sırada bir yıldırım İbrahim'in üzerine isabet etmiş ve onu öldürmüştür⁵⁷⁸.

Otman Baba için anlatılanlardan anlıyoruz ki, tabiat kuvvetlerine müdahale ettiği durumlar daha fazladır. Otman Baba bir gün İstanbul'da At Meydanı'nda oturduğu vakit, orada bulunan bir delikli taş havaya kaldırmış ve havada yağmur yağacağına dair bir işaret olmadığı halde taş bir yıldırım isabet ettirerek, taş parçalamıştır⁵⁷⁹.

Tabiat kuvvetleri üzerine hakimiyet kurma motifini Kitab-ı Ebu Müslim ve Battalname'de de görmekteyiz. Kitab-ı Müslüm'de anlatıldığı kadarıyla, Ebu Müslim bir gün Merv şehrinde düşmanlarıyla mücadele ettiği bir sırada, bir caminin minaresine sığınmak zorunda kalmıştır. Tam bu sırada etrafı kuşatılmıştır. Ebu Müslim bunun üzerine dua eder ve gökyüzünde bir bulut belirir. Kuvvetli bir yağmur yağmasıyla birlikte askerler perişan bir şekilde kaçırlar. Böylece Ebu Müslim ve askerler kaçarak uzaklaşır⁵⁸⁰. Battalname'de de benzer bir hikaye anlatılmaktadır. Battal Gazi düşmanları tarafından sıkıştırıldığında Allah'a dua eder ve bir yel çıkar. Düşmanlarının gözleri toprakla dolduğunda Battal Gazi ve askerleri kaçmayı başarır⁵⁸¹.

Tabiat kuvvetleri'ne hakimiyet motifini en net şekliyle Kuran-ı Kerim'de görmekteyiz. Burada Hz. Süleyman'dan bahseden ayetlerde, O'nun rüzgara hükmettiğine dair bilgiler vardır. Hz. Muhammed'in mucizeleri arasında gösterilen ve kıtlık zamanlarında dua ederek yağmur yağdırdığına dair anlatıları görmek mümkündür⁵⁸².

3.8.9. Ateşe Hükmetmek

Eski Türk geleneklerinde ateş yapısı itibariyle; bolluk, bereket, temizlik, koruyuculuk ve kurtarıcılık gibi unsurları barındıran kutsal ve canlı bir varlık

578 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 141–142

579 Ocak, *age*, s. 141–142.

580 Ocak, *age*, s. 143.

581 Hasan Köksal, *Batalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, s. 173.

582 Ocak, *age*, s. 143.

olmasının yanında yapısı itibariyle de bilinmeyendir. Sibirya ve Asya kökenli mitolojilerde ateş, gökten geldiği için kutsal kabul edilmiştir⁵⁸³.

Kırgızlar ve Batı Türkleri ayinlerini ateş etrafında yaparlarken, şamanların çeşitli dans figürleriyle ateşte dağladığı demiri dili ile yalayarak dua ettikleri ifade edilmiştir⁵⁸⁴. Menâkıbu'l-Kudsiye'de benzer motife rastlanılmaktadır. Anlatıldığına göre, Baba İlyas Selçuklu kadısı olan Köre Kadı tarafından kışkırtılmış ve bir keramet gösterilmesi istenmiştir. Köyün ortasında yaktığı bir ateşten kendisi ve müritlerini geçerek, yanıp yanmayacaklarını görmek ister. Bunun üzerine Baba İlyas'ın dervişlerinden Oban, ateşin içine girer ve ateş onu yakmaz, adım attığı yerlerde sönmeye başlar⁵⁸⁵.

Bütün menakıbnamelerin ötesinde Müslümanların kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de ateşe hükmetmekle ilgili anlatılan en önemli ve en bilinen hadise Hz. İbrahim'in peygamberliğini reddeden Nemrut tarafından cezalandırılmasıdır. Hz. İbrahim, Nemrut tarafından Urfa'da hazırladığı büyük bir ateşin içine atılır. Ateş kendisine dokunmamıştır. Hatta anlatıldığı kadarıyla Urfa'daki göl ve içindeki balıklar kutsal kabul edilmiş ve avlanması yasaklanmıştır⁵⁸⁶.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Can Baba adlı halifesi ile ilgili anlatılanlar ateşin şeyhe tesir etmediği ile ilgilidir. Can Baba, Tatarları Müslümanlığa davet etmek istediğinde, Tatar Han'ı Kavus, O'nu ateşle imtihan etmiştir. Can Baba'yı büyük bir ateş üzerinde kaynayan kazanın içine girmesini ister. Can Baba dediğini yapar ve üç gün boyunca kazanın içinde kalmıştır. Kazanın kapağını açan han, onu orada sapaşlam bulmuştur. Bu sefer Kavus Han, ateşin içine girmesini ondan sonra Müslüman olacağını söyleyince Can Baba hanın keşişiyle birlikte girmek istediğini söylediğinde keşiş kabul eder. Keşiş yanıp kül olurken Can Baba'ya bir şey olmaz. Tatarlar şahit oldukları bu olay üzerine Müslüman olurlar⁵⁸⁷.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde ziyaret ettiği Erzurum'da şahit olduğu bir hadiseyi anlatmıştır. Ünlü seyyah Kanlı Dede'nin türbesini ziyaret ettiğinde,

583 Rıfat Araz, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği İle Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları", *Erdem*, C. 8, S. 24, s. 808–810.

584 Araz, *age*, s. 811.

585 Erünsal-Ocak, *age*, s. 37–38.

586 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 147.

587 Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 145–146.

civardakilerin büyük bir ateş yakarak etrafında davul, def ve çeşitli müzik aletleriyle ayin yapan dervişlerin olduğunu yazmıştır. Dervişler ateşin içine girip tevhid etmişlerdir⁵⁸⁸.

17. yüzyılda Altayların meşhur şamanı Kam Kalpas, boy beyi tarafından ateşe atıldığında, şamanın uzun süre ateş içinde kaldıktan sonra yanmadığını görüldüğü kaynaklarda geçmektedir⁵⁸⁹. Rusların, şamanların varlığından rahatsız olduğu bir dönemde, Telegenitler ve daha pek çok topluluk arasında bulunan şamanlar toplatılarak yakılmaya başlanmıştır. Bu yakılma hadisesi sırasında bir tek Totogoş adlı bir şamanın yanmadığı ve Rus çarı tarafından baş şaman ilan edildiği bilinmektedir⁵⁹⁰.

Moğollar arasında da ateşe hükmetme yaygın inanç olarak kabul görmüştür. Nitekim Cengiz Han ve amcası Kutula'nın bu yeteneğe sahip oldu görülmüştür. Hatta Kutula'nın soğuk geçen kış gecelerinde ormandaki ağaçları tutuşturarak ortasında yattığı, kor parçaları üzerine düşse bile yatmaya devam ettiği söylenmektedir⁵⁹¹.

3.8.10. Kemiklerden Diriltmek

Şamanizm'de kemik olgusunu burada daha kapsamlı anlatacağız. Yeniden doğuşa imkan vermesinden dolayı, özellikle ölen kişinin yeryüzüyle bağlantısını, kişiyi atalarına ve sonraki nesillere bağlaması açısından önemlidir. Bu sebeptendir ki, kişi öldükten sonra kemiğe zarar verilmemesine büyük önem gösterilirdi. Bu gelenek çok eskilere dayanmaktadır. Plan Carpin'in ifadesiyle bu kemik olgusu tescillenmiştir: "*Yemek için hayvanı öldürdüğünde hiçbir kemiğini kırmıyorlar*"⁵⁹².

Eski Türk toplulukları ile Moğollar'da Tanrılara sunulan kurbanların kemikleri özenle toplanır, gömülür ya da yakılırdı. Bu şekilde bir hareketi yapmalarının sebebi, kurban hayvanlarının kemikleri gökte yeniden toplanıp, Tanrı'ya ulaşacağına duyulan inançtır. Kemiklerin bütünlüğünün korunması, eksikliği durumunda hayvanın sakat kalacağı, dolayısıyla da hayvanın tekrardan

588 Rıfat Araz, *age*, s. 795.

589 Araz, *age*, s. 791.

590 Harun Güngör-Abdurahman Küçük, *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, s. 8.

591 Boyle, *age*, s. 6943.

592 Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, s. 136.

dirilmesine engel olacağıdır. Kemiklerin yakılması bu açıdan önemlidir. Bu şekilde hareket eden Türkler ve Moğollara ait olduğu düşünülen mezarlar kazıldığından çok sayıda örneğe rastlanılmıştır. Moğollar özellikle düşmanlarının cesetlerini yakmışlardır. Mesela, Cengiz Han'ın oğlu Tuluy, Merv'de Selçuklu Sultanı Sencer'in, Tutsa da Abbasi halifesi Harun Reşit'in, Gazne şehrinde Gazneli Mahmud'un mezarlarını açtırmış ve yaktırmıştır⁵⁹³.

Kemiklerin diriltilmesine dair motiflere menakıbnameler de rastlanmıştır. Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli'nin dervişine ziyareti sırasında, sahip olduğu bütün kuzuları boğazlamıştır. Hacı Bektaş, dervişini çağırarak yaptığı işten dolayı teşekkür etmiştir. Daha sonra Hünkar dervişlerine kemikleri toplatmış ve her hayvanın derisinin içine yerleştirmelerini emretmiştir. Bu halde iken iki rekat namaz kılar ve dua eder. Duadan sonra kuzuların hepsi dirilip ayağa kalkmıştır⁵⁹⁴.

Yukarıda bahsettiğimiz anlatı, Şebinkarahisar'ı ziyaret eden Yavuz Sultan Selim'in başından geçmiştir. Yavuz sefere gittiğinde şehirdeki bir çobanın misafiri olur. Çoban sürüsü içinden seçtiği dört koyunu pişirir. Padişah ve adamlarına yedikten sonra kemiklerini biriktirmelerini ister. Çoban daha sonra kemikleri toplayıp, derilerine doldurur ve dua eder. Koyunlar dirilir, fakat bir tanesi topallamaktadır. Bunun üzerine çoban, koyunların kemiklerinden birinin eksik olduğunu söylediğinde padişah eksik olan kemiği çıkartıp çobana vermiştir⁵⁹⁵.

3.8.11. Kadın-Erkek Müşterek Ayinler

İslam öncesi Türk hayatında, gelenek ve göreneklerinde kadının durumu, Arapların aksine değersiz bir yaratık olarak görülmemiştir. Bu düşüncelerden tamamen farklı olarak Türkistan Ahmet Yesevi diyarında kadının konumu, gerek İslam öncesi Türk yaşayışına uygun olarak, gerekse Peygamberin kadına verdiği değerlerin bir yansıması olarak devam ettirilmiştir. Ahmet Yesevi Dergah'ında yapılan ayinler kadın-erkek bir arada yapılmıyordu. Bu durum Bektaşilik'te devam etmiştir⁵⁹⁶. Menâkıbu'l-Kudsiye'de benzer durum Baba İlyas'ın Amasya Çat köyündeki

593 Roux, *age*, s.136–137; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s.152-153.

594 Ocak, *age*, s. 150.

595 Ocak, *age*, s. 153.

596 Ömer Lütfi Mete, "Türkiye'nin Tarikat Gerçeği", *Sabah Gazetesi*, s. 22.

dergahında da ayinlerin beraber yapıldığına işaret etmiştir⁵⁹⁷. Bahsi geçen örnekler eski Şaman devirlerinde düzenlenen ayinlerde kadın-erkek birlikte yapılan merasimlere benzetilmiştir.

Altay Türkleri'nde eski devirlerden beri uygulanan bir gelenek vardır. Burada ekşi süttten hazırlanan bir içki beraber içilmektedir. Özellikle bu içkinin içildiği zamanlarda kadın ve erkekler bir evde toplanmışlardır. Yaş ve mevkilerine göre yerde sıralanan kadınlar bir merasim adı altında içki içmişlerdir⁵⁹⁸.

Anadolu'da görülen bu ritüel Tahtacı ve yörükler arasında da vardır. Alevi Bektaşî geleneğinin varlığı bu grupların danslarında kendini göstermiştir. Semah adı verilen bu danslar kadın-erker bir arada ve çift halinde yapılmaktadır⁵⁹⁹. Şamanist Türklerin uyguladıkları bu kadınlı-erkekli merasimler örneklerde de görüldüğü üzere İslam sonrası da devam etmiştir.

3.8.12. Tahta Kılıçla Savaşmak

Şamanizm ayinlerinde ve bazı ritüellerinde tahta kılıca rastlanılmaktadır. Şaman bu tür ayinlerde sağ elinde tuttuğu kamçı ya da yarım metre boyundaki bir tahta kılıcı alarak adeta bir savaşçı edasıyla ayin yapmaktadır. Şamanın sergilediği bu hal, savaşçı bir özelliğin yansıması olarak yorumlanabilir. Bu durum kültürel bir devamlılık halinde süregelmiş, İslam öncesi Türk toplulukları ile İslam sonrası dönemde devamlılık sergilemiştir. Bektaşî menakıbnamelerinde tahta kılıçla savaşmaya dair pek çok örnek mevcuttur. Örneğin, Hacı Bektaş-ı Veli Vasiyetnamesi'nde anlatılana göre Hacı Bektaş'ın ünlü halifesi Sarı Saltık'ın beline tahta kılıç bağlayıp savaştığı nakledilmiştir. Yine aynı eserde görüldüğü üzere, Horasan ahalişi ülkelerini gasp ve yağma eden Bedahşan cemaatini şikayet etmek için Ahmet Yesevi'nin yanına gelmişlerdir. Ahmet Yesevi on iki yaşındaki oğlu Kutbettin Haydar'ı Horasan ahalisine yardım için gönderir. Haydar'ın yenilerek esir düşmesi üzerine Ahmet Yesevi, Hünkar Hacı Bektaş'ı oğlunu kurtarması ve Bedehşanlıları mağlup etmesi için gönderir. Ahmet Yesevi, Hünkar'ı yolcu ederken beline tahta kaşık bağlamıştır. Hünkar savaşı zafele sonuçlandırır ve Ahmet

597 Erünsal-Ocak, *age*, s. 22–23.

598 L. P. Potapov, “Göçebelerin İptidai Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Adet”, *Tarih Dergisi*, C. IX, S. 15, s. 73–74.

599 Wolfgang Cremers, “Anadolu Folklorundaki Şamanizm Kalıntıları”, çev. Semih Hınçer, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 14, S. 271, s. 6221.

Yesevi'nin oğlunu kurtararak Horasan'a dđner. Bu olay ¼zerine Bedehşanlar M¼sl¼man olur⁶⁰⁰. Tahta kılıçla savaşma motifi Yesevilik, Bektaşilik, Haydarilik gibi tarikatlarda, tarikatın kurucu şeyhleri ve ¼nde gelen diğer bazı liderleri arasında sıklıkla gđr¼lmektedir⁶⁰¹.

600 Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla T¼rk şamanlığı*, s. 167-168; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam ¼ncesi Temelleri*, s. 158-159.

601 Ocak, *age*, 161.

SONUÇ

Teknolojide yaşanan gelişmeler, insanların birbirleriyle hızlı iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Özellikle dini gruplar arasındaki etkileşimler artarak insanların başka kültürlerle karşılaşmasına imkan sunmaktadır. Antropoloji bu açıdan insanlar arasındaki farklılıkları açıklayarak yeni çalışma alanlarına bilgi kaynağı olarak görülebilir. Nitekim bu durum, son yıllarda din bilimlerinde antropolojik bakış açısının önemini daha sık dile getirilmesinin altında yatan en önemli etken olarak gösterilebilir. Türklerin inanmış oldukları Şamanizm'in izlerini arkeolojik bulgularda görmek ve bu doğrultuda doğru çıkarımlar yapmak, dinin yalnızca geçmişte yaşanan eylemler bütünü olarak görülmesini engellemektedir. Özellikle, Orta Asya ve Sibirya ile Güneydoğu Asya'da etkili olan Şamanizm, kimine göre bir dindir, kimine göre ise merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan vecde dayalı bir yöntemdir.

Çalışmada ifade edilmeye çalışıldığı gibi, din her bireyin kendine özgü özel alanıdır ve ismi ne olursa olsun bir inanışın din olup olmamasına karar yalnızca kişinin elindedir. Bunun aksini düşünmek kendi inandığımız dinin de başkaları tarafından sorgulanabileceği ve hatta bu sorgulamanın hiç de arzu etmediğimiz bir şekilde sonlanabileceğini baştan kabul etmek demektir. Dinin, tek ve üzerinde anlaşılabilir bir tarifinin olmaması da bizi bu sonuca götüren önemli sebeplerden birisidir.

Şamanizm öğeleri Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar süre gelmiştir. Şamanizm ile benzerlik kurulabilecek öğelere Göbeklitepe'de ki dikilitaşlarda yılan boğa, kurt, yaban domuzu, turna, akbaba ve tilki gibi figürlerde, Nevali Çori'de akbaba figürü ve Çatalhöyük'te ki duvar resimlerinde yer alan akbaba figürleri ayrıca evlerde bulunan boğa başlarında da rastlamak mümkündür. Alacahöyük'te mezarlarda bulunan geyik figürlü bronz aletlerde ve boğa boynuzlarının mezarlar da bulunması boğaların önemine vurgu yapmaktadır. Horoztepe'de de geyik ve boğa heykelcikleri görülmüştür. Bu eserler hayvanların ritüel amaçlı önemini ortaya koymaktadır. Bu bulgulara dayanarak tarih öncesi çağlarda da kutsallığın önemli olduğunu söylenebilir. Yine Sümerler, Hattiler, Hititler ve Urartular gibi önemli medeniyetlerde de günlük hayatta kullandıkları öğelerde, savaş aletlerinde veya süslemelerde av ve kutsal hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerde ise

Şamanizm etkisini en erken yerleşim yerlerinde, İskitler, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve diğer Türk topluluklarının günlük hayatlarında ve kutsal kabul ettikleri öğelerde görmek mümkündür.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Şamanizm fiziksel, ruhsal ya da zihinsel akla gelebilecek tüm sağlık problemlerine karşı alternatif çözümler arayan herkesin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Zaman kaybına tahammülü olmayan insanlar için, özellikle sanrılıdırıcı bitkilerin kullanımı ile uygulanan klasik Şaman metotlarının, hızla sonuç vermesi açısından hiç şüphesiz cazibe unsurudur. İnsanlar uzun yıllar yoga, meditasyon, dualar veya ilahilerle bir sonuç elde etmeye çalışmaktansa, bu tip Şaman uygulamalarını birkaç saat deneyerek hızla sonuca ulaşabildiğine inanmaktadır. Bu da Şamanizm'in neden yeniden popüler olmaya başladığını açıklayan sebeplerden biridir. İnsanlar, Şamanizm'de, doğaüstü bir gerçeklikten yardım arayabilecek araçlar olduğuna inanmaktadır. Göklerde, bizi iyileştirmeye ve hayatlarımızdaki, dünyamızdaki sorunları çözüp daha iyi bir kadere hazırlayacak, bilgi, bilgelik ve merhameti bizimle paylaşmaya hazır öğretmenlerin, bilge ve şefkatli ruhların beklediği düşünülmektedir. Sadece bu ümidin var olması bile psikolojik olarak insanlara iyi geliyorsa, buna birilerinin karşı çıkması pek mümkün görünmemektedir. Esasen Şamanizm etkisini yalnızca psikolojik olarak değil, insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her anında rol almıştır.

İnsanlar, çocukların daha anne karnından başlayarak dünyaya gelmelerindeki süreçte kötü etkilere maruz kalmamaları için Şamanizm öğelerinden yararlanmaktadırlar. Yine hayatlarının kötü etkiler altında olmaması, düğünlerinin güzel geçmesi, aile yaşamının daha huzurlu olması, öldüklerinde ruhlarının huzur içinde olması içinde Şamanizm'den yararlanılır. Şamanlar insanların hayatlarında huzurlu olması için kutsal sayılan at, kurt, ayı, köpek, yılan gibi hayvanlardan güç almaktadırlar. Bu hayvanların deri, tırnak ve dişleri kutsal ve koruyucu olarak görülmektedir.

Şamanizm etkisi sadece eski Türklerde değil Anadolu'da da görülmektedir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşamın bütün alanlarında Şamanist uygulamalara rastlamak mümkündür. Özellikle de doğum esnasında ve sonrasında tıbbın dışında birçok inanç ve adet uygulanmış ve bunlar Türkler'in eski inanç ve kültürlerinin mirası olmuştur. Bu bağlamda insanların belli bir beklenti ile ziyaret ettikleri

türbeler, yatırlarda uygulanan ritüeller incelediğimizde Şamanizm kökenli olduğunu görmekteyiz. Bu haliyle Şamanizm Müslümanlığın bu coğrafyada hüküm sürmeye başladığı dönemden günümüze kadar varlığını nasıl canlı tuttuğuna şahit olmaktayız. Yine düğünlerde ailenin huzur ve mutluluğu içinde yapılan birçok uygulamada Şamanizm'in etkisinin olduğu söylenebilir.

Sivas ve çevresi İslam öncesi ve sonrasında çeşitli inanç ve geleneklerin harmanlandığı bir coğrafyada yer alması nedeniyle yerleşmiş inanç, örf ve adetlerini devam ettiren bir merkez olarak örneklendirilebilir. Bu bağlamda farklı inanç ve kültürlerin sentezi olması sebebiyle Şamanizm'in bu bölgedeki çeşitli uygulamalarını görmek mümkündür. İnanç önderlerinin kabirlerini ziyaret etme ve onların vasıtasıyla Tanrı'dan şifa bulma geleneği Sivas ve çevresinde pratikte azalsa da uygulamaları hala devam etmektedir. Bu kişiler şehrin merkezinde ya da yüksek yerlerde korunaklı yerleri mekân tutmuş yerleşim yerlerinin koruyucuları olduklarına inanılmıştır. Sivas ve çevresinde yakın zamana kadar ağaca bez bağlama geleneği de Şamanizm kökenlidir. Bu örnekler Şamanizm'in günümüze kadar geldiği şekilde yorum yapmamıza imkan sunmaktadır.

Sonuç olarak, son zamanlarda toplanan etnografya ve folklor materyalleri Anadolu köylerinde birçok Şamanizm kalıntılarının yaşadığını göstermektedir. İslam dininden günümüze kadar kaldırılamayan en önemli kalıntıların Şamanizm'e ait olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ Çağlar, “Hitit ve Ardılları Neo-Hitit Figürlerinde Uyum ve Direnç: Tanrılar ve Krallar”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*", 1/1 Mart 2019, ss. 53 – 68.
- ALTUNCU Abdullah, “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I., Ankara 1987, ss. 400-453.
- ALTUNCU Abdullah, “Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 1, Kilis 2014, ss. 141-165.
- ARAZ Rıfat, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sufiliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları”, *Erdem*, C. 8, S. 24, Ankara 1996, ss. 783–825.
- ARAZ Rıfat, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- ARSLAN Ahmet Ali, *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, ss. 68
- Atlas Dergisi, *Yakutistan (Hunların Torunları)*, S. 136, İstanbul 2004, ss. 15
- AYDIN Mehmet, “Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi”, *11. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, Ankara 1994, ss. 487-499.
- AZAMAT Nihat, “Melâmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, ss. 24
- BABİNGER Franz ve KÖPRÜLÜ Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- BAHAR Hasan, TURGUT Murat ve KÜÇÜK Bora, “Hitit Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Mesafe Önerisi”, *SEFAD*, s.39, 2018, ss. 403-424.
- BAPAEVA Janyl Myrza, *Tuva Kamplarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)* (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2008.
- BAŞ Ayla, “Urartu'da Askeri Bir Ekipman: Kalkanlar, Uluslararası Amisos Dergisi

Journal of International Amisos”, Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 1, Samsun 2016, s. 107-134.

BAYAT Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

BAYAT Fuzuli, *Türk Kültüründe Kadın Şamanlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

BAYAT Fuzuli, *Türk Mitoloji Sistemi*, Cilt I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

BAYAT Fuzuli, *Türk Şaman Metinleri, Efsane ve Memoratlar*, Piramit Yayıncılık, Ankara 2004.

BENJAMİN Harry, “The Transsexual Phenomenon”, *The Julien Press*, 1996, s. 97-103.

BEYDİLİ Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005.

BOYLE John Andrew, “Ortaçağ’da Türk ve Moğol Şamanizmi”, çev. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Folklor*, C. 15, S. 297, İstanbul 1974, ss. 641–650.

BULUÇ Sadettin, “Şaman Kelimesinin Menşei, Türklerde Şamanlara Verilen Adlar, Şamanizm’in Mahiyeti, Tarihte Şamanizm”, *Makaleler*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, ss. 337-352.

BULUÇ Sadettin, “Şamanizm”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul 1979.

CHADWICK Nora, “Şaman”, çev. Ali Abbas Çınar-Gamze Yamaç, *Bilig Dergisi*, S. 32, Ankara 1996, ss. 102-105.

CREMERS Wolfgang, “Anadolu Folklorundaki Şamanizm Kalıntıları”, çev. Semih Hınçer, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 271, İstanbul 1972, ss. 6221–6222.

ÇANDARLIOĞLU Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, TDAV Yayınları, İstanbul 2003.

ÇORUHLU Yaşar, “Koyun, Koç, Keçi Figürlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 100, İstanbul 1995, ss. 52-60.

ÇORUHLU Yaşar, “Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, İstanbul 1995, ss. 171-219.

ÇORUHLU Yaşar, “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine Gök ve Yer

- Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildiriler*, C. 1, Ankara 1999, ss. 17-42.
- ÇORUHLU Yaşar, “Türk Sanatında Görülen Horoz ve Tavuk Figürlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 91, İstanbul 1994, ss. 26-29.
- ÇORUHLU Yaşar, “Türk Sanatında Görülen Tavşan Figürlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 92, İstanbul 1994, ss. 26-31.
- ÇORUHLU Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.
- ÇORUHLU Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- DEMİREL Şengül, “Şamanizm ve Budizm Arasındaki Paralellikler”, *Akademik Hassasiyetler*, C4, S:6, 2017, ss. 139-144.
- DOLGAR-OOL Çeçek, *Altay-Sayan Kaya Resimlerine Göre Tuva Geleneksel Kültürünün Kaynakları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bişkek 2004.
- DRURY Nevill, *Şamanizm*, çev. Erkan Şimşek, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1989.
- EBERHARD Wolfram, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- EKER Gülin Öğüt, “Karakeçililerde Eski Türk İnançları”, *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999, ss. 107–116.
- EKİNCİKLİ Mustafa, “Türk İnanç ve Dini Hayatının Tarihi Seyri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 74, İstanbul 1991. ss. 69-74.
- ELİADE Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı yayınları, İstanbul 2009.
- ELİADE Mircea, *Şamanizm İkel Esrime Teknikleri*, çev. İ. Birkan, İmge Kitapevi, İstanbul 2006.
- ELİADE Mircea, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.

- ERGİN Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- ERSÜREL Ülkü, *Türk Kültüründe Şamanizmin İzleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- ESİN Emel, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- ESİN Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- ESİN Emel, *Türkistan Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevili-Bektaşilik*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara 1994.
- GENÇ Reşat, "Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil", Erdem, C. 9, S. 27, Ankara 1997, ss. 1075-1110.
- GORSHUNOVA Olga, "Tajik Shamanism" *Shamanism An Encyclopedia of World Beliefs, Practises and Culture*, Vol. I, (Ed. Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman Olga Gorshunova), ABC CLIO, ss. 631.
- GÖKBEL Ahmet, "Alevîlerde "Yer-Su" İnancının İzleri, *Sivas İnanç Kültürü - Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 193-216.
- GÖKBEL Ahmet, "Gürün Ziyaret", *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 143-162.
- GÖKBEL Ahmet, "İmranlı'nın İnanç Coğrafyası ve İlçede Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 77-106.
- GÖKBEL Ahmet, "Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 107-142.
- GÖKBEL Ahmet, "Sivas Yöresinde Albasması ile İlgili ve Uygulamalar", *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 65-76.
- GÖKBEL Ahmet, "Sivas Yöresinde Doğumla İlgili İnanç ve Adetler", *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 53-64.

- GÖKBEL Ahmet, “Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 163-192.
- GÖKBEL Ahmet, “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Sivas İnanç Kültürü -Makaleler-*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010, ss. 217-248.
- GÖKÇE Bilcan, “Urartu Krallığında Din Görevlileri”, *Bellekten*, Cilt LXXXI - Sayı 290, TTK Yayınları, Ankara 2017, ss. 23-42.
- GÖMEÇ Saadettin, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, *PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi*, S.4, 1998, s.38-52.
- GÖMEÇ Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- GÖRKEM İsmail, “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 77, İstanbul 1992, ss. 157–188.
- GRÖNBECH Kare Kuman, *Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, çev. Kemal Aytaç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- GÜNAY Ünver ve GÜNGÖR Harun, *Türklerin Dini Tarihi*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 1998.
- GÜNGÖR Harun, “Şamanizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 325-328.
- GÜNGÖRMEZ Engin, *Eski Türk Dini ve Türk İslam Kültürü Üzerindeki İzleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2013.
- HASSAN Ümit, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Kaynak Yayınları, Ankara 1984.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- HOPPAL Mihaly, *Avrasya'da Şamanlar*, çev. Bülent Bayram-Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- İŞİK Zehra, *Yezidilik Teolojisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim

- Dalı, İstanbul 2008.
- İBRAYEV Şakir, “Şaman ve Korkut”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Yay. Haz. Alev Kâhya-Birgül ve Aysu Şimşek- Canbolat, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 215-220.
- İNAN Abdülkadir, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. 3-4-5-6, Ankara 1966-1969, s. 145–157.
- İNAN Abdülkadir, “Umay İlahesi Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara 1998, s.7-10.
- İNAN Abdülkadir, “Yakut Şamanizminde İja Kıl”, *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul 1953, s.53-89.
- İNAN Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- İNAN Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 1986.
- İNAYET Alimcan, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz Celmoğuz*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- KAFESOĞLU İbrahim, “Eski Türk Dini”, *Türkler Dergisi*, C. 5, Ankara 2002.
- KALAFAT Yaşar, *İslamiyet ve Türk Halk İnaçları*, Berikan Elektronik Basım Yayım, Ankara 2002.
- KALAFAT Yaşar, “Dağistan Halk İnançları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.129, İstanbul 2000, ss. 1–16.
- KALAFAT Yaşar, “Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 69, İstanbul 1992, ss. 50–57.
- KALAFAT Yaşar, “Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçililer”, *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999, ss. 34–42.
- KALAFAT Yaşar, “Karapapak Türklerinde Halk İnançları” , *Türk Kültürü Dergisi*, S. 431, Ankara 1999, ss. 160–164.
- KALAFAT Yaşar, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul

2004.

KALAFAT Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1990.

KAŞGARLI MAHMUT, *Divan-ı Lûgat-İt Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1998.

KAYA Muharrem, "Türk Halk Anlatılarında Kadın", *Toplumbilim Dergisi*, S. 15, 2002, ss. 49-54.

KHARİTONOVA V., "Black' Shamans, 'White Shamans", *Shamanism, An Encyclopedia of World Beliefs, Practises and Culture*, Vol. I, edd. Mariko Namba Walter and Eva Jane Neumann Fridman, ABC CLIO, Santa Barbara Clifornia, s. 537.

KILIÇ Sibel, "Türk Şaman Giysilerine Semantik Yaklaşım", *Zeitschrift für die Welt der Türkeni*, S. 2(1), 2010, ss. 313-334.

KILIÇ Yusuf ve BAŞOL Serkan, "Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolleri", *Turkish Studies*, Volume 9/7 Summer, Ankara 2014, ss. 51-64.

KIRBIYIK Halil, *Babillilerden Günümüze Kozmoloji*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

KÖPRÜLÜ Fuat, "Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufi Tarikatlar Üzerindeki Tesiri", çev. Ferhat Demir, *Bilig Dergisi*, S. 1, Ankara 1996, ss. 1-5.

KÖPRÜLÜ Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.

KÖPRÜLÜ Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

KÖPRÜLÜ Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

KÖPRÜLÜ Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

KÖPRÜLÜ Fuat, *Türk Tarih-i Dizisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

METE Ömer Lütfi, "Türkiye'nin Tarikat Gerçeği", *Sabah Gazetesi*, 20 Mayıs 2005 s. 22.

NAHYA Zümrüt, "Van'ın Bazı Köylerinde Halk Hekimliği Açısından Çocuğa Kalma ve Çocuk Düşürme İle İlgili Uygulamalar", *Türk Halk Hekimliği*

- Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1998, ss. 185–190.
- NİSANBAYEV Abdimalik, “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, *Kazakistan’da Dede Korkut*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, ss. 1–13.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Anadolu Halk Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 26–27 Eylül 1991, ss. 75–85.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Anadolu Halk Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 26–27 Eylül 1991.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Türkiye’de Kültürel İdeolojik Eğilimler ve Bir XII.-XIV. Yüzyıl Türk Halk Sufisi Olarak Yunus Emre’nin Kimliği”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 7–10 Ekim 1991, ss. 79–89.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menakıbnameleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ORAL Ebru "Hitit Çanak Çömleğinde Hayvan Tasvirleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S: 149, 2015, s.32.
- ORHUN Murat, “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı, ve Bunların Etrüks’lerdeki Uzantısı”, *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Ankara 2009, ss. 231-250.
- ÖĞEL Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 6, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

- ÖĞEL Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖĞEL Bahaeddin, *Türk Mitolojisi C. I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- ÖRNEK Sedat Veyis, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ankara Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, Sayı: 174, s.70
- ÖZÇUBUKÇU Oğuzhan, *Kuzey ve Orta Asya Şamanizm'inde Ruh Fenomeni*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2017, ss.11
- PERRİN Michel, *Şamanizm*, çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- PİRVERDİOĞLU Ahmet, “Dede Korkut ve Şamanizm”, Uluslararası Dede Korkut ilgi Şöleni, Ankara 1999, ss. 293–297.
- POLAT İrfan, “Sibirya Türklerinde Lamaizm-Burkanizm ve Sudur Kitaplarının Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 13, S. 30, 2020, ss. 599-613
- POTAPOV Leonid Pavloviç, “Göçebelerin İptidai Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Adet”, *Tarih Dergisi*, C. IX, S. 15, İstanbul 1960, ss. 71–84.
- RARDLOFF Wilhelm, *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- RARDLOFF Wilhelm, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Kitapevi, İstanbul 2008.
- ROUX Jean Paul, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.
- ROUX Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı yayınevi, İstanbul 2001.
- RUBEN Walter, “Budizma'nın Menşei ve Özü”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, Ankara 1943, ss. 721-733.
- SCHİMMELE Annemarie, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

- SCHMİDE H. Achmel, *Kitab-ı Dede Korkut*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 2000.
- SEVİN Veli ve ÖZFIRAT Aynur, “Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu’da Savaşçı Çobanlar”, *Belleten*, C. LXV, S. 243, 2001, TTK Yay., ss. 501-518.
- SEYİDOV Mireli, *Gam-Şaman ve onun Gaynaglarına Umumi Bakış*, Gençlik, Bakü 1994.
- ŞENER Cemal, *Şamanizm Türkler’in İslamiyet’ten Önceki Dini*, Etik Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞEŞEN Ramazan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- ŞEŞEN Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.
- TANYU Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- TAŞĞIN Ahmet, “Yezidiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C.43, s.526; ss.525-527.
- TOKER İhsan, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söyleminde Tezahürleri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50: 2, Ankara 2009, ss. 93-112.
- TUNÇ İsmet, *Antropoloji ve Din*, FCR Yayınları, Ankara, 2021.
- TUNÇ İsmet, Türkiye’de dinler tarihi Çalışmalarında Antropolojinin Etkisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 10
- TURAN Fatma Ahsen, “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016 / 56, ss.153-162
- TURAN Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. 1-2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- TÜRKAN Kadriye, “Türk Dünyası Masallarından Yansıyan Şaman Olgusu”, *Bilig Dergisi*, S. 74, Yaz 2015, ss. 219-238.
- TÜRKÖNE Mualla, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark Yayınevi, Ankara

1995.

UNCU Ebru, “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü”, *History Studies*, C. 5, S. 1, 2013, ss. 349-366.

URAZ Murat, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yayınları, İstanbul 1992.

UYGUN Azize, “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, Isparta 2019, ss. 148-163.

UZUN Mustafa İsmet, “Ebced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 68-70.

ÜLKÜTAŞIR Şakir, “Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar”, *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi*, C. 4, Ankara 1976, ss. 269–383.

ÜLKÜTAŞIR Şakir, “Türklerde Ad Verme İle İlgili Adet ve İnanmalar”, *Türk Kültürü*, S. 10, Ankara 1963, ss. 7–12.

YALÇIKLI Derya, *Anadolu’da Neolitik Çağ’da Şaman İnançları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

YILMAZ Orhan, *Sünni Gözüyle Alevilik, Kızılbaşlık, Bektaşilik*, Veni Vidi Vici Yayınları, Ankara 2009.

YİĞİTPAŞA Davut, “Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 25, 2010, ss. 177-202.

YOLCU Mehmet Ali, “Koryak ve Çukçi Şamanlığında Transvestizm”, *Acta Turcica*, S. 2-1, 2012, ss.174-189

YOLOĞLU Güllü, “Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm”, *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 2000, ss. 391–399.

YÖRÜKAN Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

YULUĞ Elif, *Çatalhöyük’te Şamanizm İzleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı,

Ankara 2018.

YUVALI Abdulkadir, “Türk Kültür Tarihinde Ata ve Babalar”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, 26–29, Kayseri 1993, ss. 415–419.

ZEYNELABİDİN Makas ve KALAFAT Yaşar, *Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2 (3-4), 2009, ss. 283-299.

İnternet Kaynakları

URL 1: www.alewiten.com. E.T. 10.01.2021

URL 2: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2016/03/28/samanizm-nedir-samanizmin-tarihi> E.T. 09.08.2020

URL 3: <https://www.haberturk.com/saglik/haber/979039-samanlarin-yuzyillar-once-buldugu-inanilmaz-teknik> E.T. 05.12.2020

URL 4: <https://www.mevzusanat.com/samanlik-bir-din-midir/> E.T. 06.09.2020

URL 5: <https://emoji.com.tr/samanizm/> E.T. 05.12.2020

URL 6: <https://www.altayli.net/toplumsal-cinsiyet-baglaminda-kadin-samanlar.html>. E.T. 03.03.2021

URL 7: <https://arkeofili.com/samanizm-ve-samanizmin-ortaya-cikisi/> E.T. 03.03.2021

URL 8: <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2017/10/tarihte-kadin-samanlar.html> E.T. 17.03.2021

URL 9: <https://bilimdili.com/arkeotarih/antropoloji/hastaliklar-beyin-gucu-ve-samanik-tedavi/> E.T. 08.03.2021

URL 10: <http://www.gulcanyesilbas.com/2015/04/samanizm-ve-saman-kostumu.html> E.T. 05.05.2021

URL 11: <https://egezegegen.com/haber/samanizm-inanci-ve-ibadetleri/> E.T. 30.05.2021

URL 12: <https://fundayanar.blogspot.com/2013/05/samanlik-nedir-nasil-saman-olunur.html> E.T. 06.05.2021

URL 13: <https://arkeofili.com/samanizm-ve-samanizmin-ortaya-cikisi/> E.T. 21.12.2020

URL 14: <https://www.halkinsesikibris.com/ilginc-bilgiler/saman-tedavi-yontemleri-h152763.html> E.T. 06.12.2020

URL 15: <http://mstfakln.blogspot.com/2015/01/saman-torenleri.html> E.T. 08.06.2021

URL 16: <https://www.kreatifbiri.com/samanizmde-fal/> E.T. 20.06.2021

- URL 17: <https://btfabrikasi.wordpress.com/2017/02/24/gok-tanri-diniturk-inancinin-tarihi-gelisimiinanc-ve-ibadetlersaman-ve-ozelliklersamanist-dualar-saman-giyisisi-saman-davulusamanizmin-bugunku-izleri-fabrikamizda-okuyabileceginiz-uzun/> E.T. 21.06.2021
- URL 18: <http://www.gulcanyesilbas.com/2015/04/samanizm-ve-saman-kostumu.html> V E.T. 06.05.2021
- URL 19:
<https://anadolutudam.anadolu.edu.tr/%C3%A7alg%C4%B1lar/%C5%9Faman-davul>
E.T. 04.03.2021
- URL 20: <https://tarihegitimi.blogspot.com/2018/03/sumer-silindir-muhurleri.html>
E.T. 30.02.2021
- URL 21: <https://www.altayli.net/turk-kulturunde-samanlik.html> E.T. 30.02.2021
- URL 22: <https://www.turktoyu.com/eski-turk-dinlerine-bir-bakis-gok-tanri-inanci>
E.T. 07.05.2021
- URL 23: <http://www.mesopotamiangods.com/an-adab-to-enlil-for-shulgi-shulgi-g-translation/> E.T. 21.06.2021
- URL 24: <https://yuvayayolculuk.com/misir-tanrilarinin-krali-amon-ra.html> E.T. 21.06.2021
- URL 25: <https://melish44.wordpress.com/tag/saman/> E.T. 06.04.2021
- URL 26: <https://anadulusamanizmi.com/turk-mitolojisindeki-iyiliklerin-tanrisi-ulgen-enlil/> E.T. 05.11.2021
- URL 27: <https://anadulusamanizmi.com/turk-mitolojisinde-ana-tanrica-umay-ana/>
E.T. 03.01.2021
- URL 28: <https://ekstrembilgi.com/din/turk-mitolojisinde-erlik-hanin-yeri-tasviri-ve-kokeni/> E.T. 30.12.2020
- URL 29: <https://www.zdergisi.istanbul/makale/saman-kozmogonisinde-at-305> E.T.
- URL 30: <https://www.habererbaa.com/kultur-sanat/hangisi-buyuk-horoztepesi-alacahoyuk-h1457.html> E.T. 20.06.2021
- URL 31: <https://tarihnuvis.medium.com/t%C3%BCrk-ve-mo%C4%9Fol-halklar%C4%B1nda-ongon-yahut-t%C3%B6z-inanc%C4%B1-703dcd346493> E.T. 23.06.2021
- URL 32: <https://apelasyon.com/yazi/64/samanizm> E.T. 06.11.2020

- URL 33: <https://www.tarihlisanat.com/samanizm/> E.T. 10.05.2021
- URL 34: <https://egitim.tarimorman.gov.tr/elazig/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=9Liste=Slogan> E.T. 18.06.2021
- URL 35: <http://www.felsefetası.org/samanizm-ve-calama-baglama-gelenegi/> E.T. 22.06.2021
- URL 36: <http://arkeopolis.com/hakkari-stellerinin-gizemi/> E.T. 22.06.2021.
- URL 37: <https://ekstrembilgi.com/arkeoloji/urartu-kralliginda-din-gorevlileri/> E.T. 26.06.2021.
- URL 38: <https://damladergiweb.wordpress.com/2016/08/27/hitit-medeniyetinde-kurbanin-uygulama-alani-ve-turleri-fatma-sevinc/> E.T. 26.06.2021.
- URL 39: [https://tr.wikipedia.org/wiki/9_\(say%C4%B1\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/9_(say%C4%B1)). E.T. 27.06.2021.
- URL 40: <http://holyharmony.wordpress.com>. E.T. 28.06.2021.
- URL 41: <http://www.bilgiherseydir.com/haber/2468/12-sayisinin-gizemi.html>. E.T. 28.06.2021.
- URL 42: <http://www.gizemligercekler.com/13-rakami-niye-ugursuzdur/>. E.T. 28.06.2021.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ayşe ER
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Eskişehir Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi	1998
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi	2018
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2021

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
1998-2000	Sivas 4 Eylül İlköğretim Okulu	İngilizce Öğretmeni
2004-2008	Hürdoğan Gazetesi	Muhabir (Sarı Basın kartlı)
2009-	Sivas Belediyesi	Büro Memuru